VAASAN YLIOPISTO

Filosofinen tiedekunta

Nykysuomen ja kääntämisen laitos

Satu Mäki-Paavola

Talvisodan aika

Kognitiivinen näkökulma kertomuksen temporaaliseen jäsentymiseen

Nykysuomen pro gradu -tutkielma

Vaasa 2010

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ 3

1 JOHDANTO 5
1.1 Tutkimusaineisto: Antti Tuurin *Talvisota* 5
1.2 Keskeiset tutkimusongelmat ja -menetelmät 8
1.3 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat 10

2 KOGNITIIVINEN NÄKÖKULMA TEMPORAALISUUTEEN 14
2.1 Kognitiivinen kielioppi 14
2.2 Kieli ja ajan hahmottaminen 21
2.3 Tempusjärjestelmä 27
2.4 Aika kertomuskontekstissa 33

3 *TALVISODAN* TEMPORAALINEN JÄSENTYMINEN 37
3.1 *Talvisodan* aikatasot ja kerronnallinen rakenne 37
3.2 Tempukset *Talvisodan* jäsentäjinä 44
3.2.1 Imperfekti: narratiivisen diskurssin perustempus 45
3.2.2 Pluskvamperfekti: tarinan aikaan kytkeytyvä tempus 60
3.2.3 Preesens: kertojan äänen kuvastaja 69
3.2.4 Perfekti: silta menneen kokemuksen ja nykyhetken välillä 80
3.3 *Talvisodan* temporaaliset adverbiaalit 85

4 *TALVISODAN* AIKA – INTERSUBJEKTIIVINEN KOKEMUS 93

LÄHTEET 101

VAASAN YLIOPISTO
Filosofinen tiedekunta
Tekijä: Satu Mäki-Paavola
Pro gradu -tutkielma: Talvisodan aika
Kognitiivinen näkökulma kertomuksen temporaaliseen jäsentymiseen
Tutkinto: Filosofian maisteri
Oppiaine: Nykysuomi
Valmistumisvuosi: 2010
Työn ohjaaja: Esa Lehtinen

TIIVISTELMÄ:

Antti Tuurin *Talvisotaa* lukiessa syntyy vaikutelma kertovan subjektin vahvasta läsnäolosta ja huomio kiinnittyy erityisesti siihen, kuinka luontevasti teoksen sisäänrakennettu kertoja liikkuu ajasta ja paikasta toiseen ja kuinka vaivattomasti lukija pystyy seuraamaan tätä jatkuvassa liikkeessä olevaa kerrontaa. Tässä tutkimuksessa tarkastellaankin *Talvisodan* temporaalista jäsentymistä sekä niitä kielellisiä keinoja, joilla teoksen ajalliset suhteet ilmaistaan. Tavoitteena on luoda kokonaisvaltainen kuva kertomuksen temporaalisesta jäsentymisestä, siksi tempusten ja ajan adverbiaalien lisäksi tutkimuksen kohteena ovat myös muut kielelliset konstruktiot, jotka toimivat kerronnan eri aikatasojen ja toisaalta kertovan subjektin – ja jopa lukijan – läsnäolon ilmentäjinä.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu pääasiassa kognitiiviseen kielitieteeseen ja erityisesti Ronald W. Langackerin kehittämään kognitiiviseen kielioppiin, jonka käsitteellisistä työkaluista kaikkein keskeisimmiksi nousevat ankkurointiteoria ja Langackerin episteeminen aikasuorakuvaus. Kognitiivisen kieliteorian lisäksi tutkimuksessa tukeudutaan perinteisiin kielioppeihin sekä tempuksia ja muita ajan ilmaisukeinoja käsittelevään tutkimukseen. Koska aineistona on kertomus, tässä tutkimuksessa viitataan myös joihinkin kerronnan teoriaan liittyviin keskeisiin käsitteisiin. Tutkimuksessa käytetyt menetelmät perustuvat pitkälti diskurssianalyysin metodeihin.

Talvisodassa imperfekti on tempus, joka liittyy varsinaisen tarinan aikaan ja jolla kertoja kuvaa omia menneitä sotakokemuksiaan. Pluskvamperfektillä ilmaistaan tapahtumia ja asiantiloja, jotka ovat aiemmuusrelaatiossa tarinan nykyhetkeen nähden. Preesens ja perfekti, kuten monet muutkin kielelliset keinot, kuvastavat kerronnan aikaa ja kertovan subjektin läsnäoloa. Tempusten lisäksi kertomuksen ajallisia suhteita jäsentävät *Talvisodan* ajan adverbiaalit. Diskursiivisella tasolla erityyppisten ajan adverbiaalien keskinäinen vaihtelu heijastaa kertojan sotaan liittyviä kokemuksia, ja viime kädessä *Talvisodan* ajasta tulee kertojan ja lukijan yhteisesti jakama intersubjektiivinen kokemus.

AVAINSANAT: ajan adverbiaalit, Antti Tuuri, kertomus, kognitiivinen kielioppi, temporaalisuus, tempukset

1 JOHDANTO

> Kauheassa aseiden paukkeessa ja tykistön ammusten ja lentopommien pauhussa tunsi olevansa niinkuin huumattu eikä ollut olemassa mitään aikaa, joka jatkui, tuli jostakin ja jäi menneisyydeksi; mitään tulevaisuutta ei tuntunut olevan vaan kaikki oli tässä ja nyt, ja läsnä oli vain se työ, jota tehtiin: ampuminen, aseen lataaminen, käsikranaattien heittäminen.
>
> Antti Tuuri, *Talvisota* (1984: 121–122.)

Sota on poikkeuksellinen ja mullistava tapahtuma, joka jättää jälkensä jokaiseen sodan kokeneeseen yksilöön. Sodat piirtyvät kansakuntien historiaan merkittävinä ajanjaksoina ja käännekohtina, joista puhutaan ja kirjoitetaan – ja toisinaan myös vaietaan – vielä kauan varsinaisten taisteluiden jälkeenkin. Sota synnyttää tarpeen jäsentää menneitä kokemuksia sekä yksilötasolla että osana kollektiivista historiankirjoitusta. Kaunokirjallisessa traditiossa sodan individualistinen näkökulma saa usein ympärilleen historialliset kehykset: ”Sotakirjan olemukseen fiktiivisimmilläänkin liittyy vahvoja todellisuusvaikutelmia” (Niemi 1988: 13). Tässä tutkimuksessa sotakokemuksia tarkastellaan nimenomaan kaunokirjallisen teoksen, Antti Tuurin *Talvisodan* pohjalta. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten menneiden sukupolvien kokemukset jäsentyvät kertomuksen muotoon ja miten tuon kertomuksen ajalliset kehykset rakentuvat.

1.1 Tutkimusaineisto: Antti Tuurin *Talvisota*

Sodista on kirjoitettu yhtä kauan kuin kirjallisuutta ylipäätään on ollut olemassa. Varsinainen sotakirjallisuuden tulva alkoi kuitenkin vasta ensimmäisen maailmansodan kokemuksista, ja Suomessa erityisesti talvisodan jälkeen ja jatkosodan alkuvuosina ilmestyi runsaasti välittömiin sotakokemuksiin perustuvaa kaunokirjallisuutta. Jatkosodan jälkeisinä vuosina sotakirjallisuuden julkaiseminen tyrehtyi lähes kokonaan, kunnes Väinö Linnan vuonna 1954 ilmestynyt *Tuntematon sotilas* ”avasi sulut sotakirjoille” ja viitoitti tien muille realistisille sotakirjoille. Modernissa yhteiskunnassa sotakirjallisuudesta on tullut instituutio: sotakirjoja julkaistaan suurina sarjoina ja niitä kirjoittamaan on erikoistunut kokonainen sotakirjailijoiden ammattikunta. (Niemi 1988: 9–16, 134.)

Väinö Linna edustaa kirjailijana sitä joukkoa, jolla on omakohtainen, rintamakokemuksiin perustuva kosketus sotaan, mutta nuorempien, sotaa kokemattomien kirjailijoiden teoksissa sodasta on tullut mitä tahansa materiaalia, jota ammattitaitoinen kirjailija voi työstää tutkivan journalismin keinoin (Niemi 1988: 180). Tämän tutkimuksen aineistona oleva Antti Tuurin *Talvisota* (1984) perustuukin autenttisiin sotapäiväkirjoihin ja sotaan osallistuneiden miesten haastatteluihin, joiden pohjalta Tuuri on rakentanut kertomuksensa kauhavalaisista kootun 23. jalkaväkirykmentin sotakokemuksista (Tuuri 1991: 303–304).

Tuuri (1991: 300–308) kertoo kiinnostuneensa 70-luvun lopulla syntymämaakuntansa historiasta ja sen ihmisistä:

> Etelä-Pohjanmaan historia on joukkoliikkeiden historiaa nuijasodasta lähtien; on ollut häjyjä ja heränneitä, siirtolaisia ja jääkäreitä, lapuanliikkeen miehiä, talvisodan pohjalaisia ja taas siirtolaisia, bingonpelaajia ja ketjukirjejoukkoliikkeitä, pienyrittäjyyttä ja veropakolaisia.

Hän ajatteli kirjoittaa sellaisen kirjan, johon yksien kansien väliin mahtuisi koko maakunnan historia, sen ”maisemat ja ihmiset ja ihmisten tekemiset”. Tuurin keräämän aineiston pohjalta syntyi fiktiivisestä Hakalan suvusta kertova romaani *Pohjanmaa*, joka ilmestyi vuonna 1982. *Pohjanmaan* valmistuttua Tuuri ei kuitenkaan ollut saanut kerrotuksi kaikkea, mitä halusi, ja Hakalan suvun ja maakunnan tarina saikin jatkoksi kokonaisen romaanisarjan: vuonna 1984 ilmestyi *Talvisota*, ja sitä seurasivat veropakolaisuutta käsittelevä *Ameriikan raitti* (1986) sekä vanhempaan siirtolaisteemaan keskittyvät *Uusi Jerusalem* (1988) ja *Maan avaruus* (1989). Pohjanmaa-sarjan päättää *Lakeuden kutsu* (1997), jossa veropakolaiseksi lähtenyt Erkki Hakala palaa takaisin juurilleen, Euroopan yhteisön myötä kahtia jakaantuneeseen kotimaakuntaansa. Pohjanmaa-sarjaa voikin pitää eräänlaisena tutkimusmatkana kirjailijan oman syntymämaakunnan ja sen ihmisten identiteettiin, keinona jäsentää sekä yksilöiden kokemuksia että kollektiivista historiaa kertomuksen muotoon.

Kerätessään aineistoa *Pohjanmaata* varten Tuuri oli kiinnostunut erityisesti siitä sävyerosta, jonka hän havaitsi miesten puheissa, kun he kuvasivat talvisotaa ja jatkosotaa. Jatkosodan jutut olivat leikkisiä ja kujeita täynnä, mutta talvisotaan suhtauduttiin vakavasti. Tuuri päätti kirjoittaa talvisodasta kirjan, jossa lukijat eivät nauraisi sellaisissa

kohdissa, joita kirjailija ei ollut huvittaviksi tarkoittanut. (Tuuri 1991: 303.) Talvisotaa onkin luonnehdittu aiheeltaan niin vakavaksi, ettei siitä ole voitu kirjoittaa suurta, *Tuntemattoman sotilaan* kaltaista moniäänistä romaania (Niemi 1988: 79). Tietynlaista kirjailijan varovaisuutta tai jopa tietoista halua irrottautua sotakirjallisuuden traditiosta liittyy *Talvisodan* alaotsikkoonkin, teos on nimetty ”vain” kertomukseksi, ei romaaniksi. Toisaalta Tuurin kaltaisen arvostetun ja palkitun kirjailijan sotaa käsittelevä teos erottuu jo luonnostaankin muista, pelkästään sotakirjailijoiksi leimautuneiden ammattikirjailijoiden tuotoksista. *Talvisota* ei ole jäänyt vain yhdeksi sotakirjaksi muiden joukosta, vaan se on noussut osaksi kaikkien suomalaisten yhteistä perintöä, osin myös Pekka Parikan teoksen pohjalta sovittaman *Talvisota*-elokuvan (1989) ansiosta.

Tuurille (1991: 304) oli kertynyt runsaasti materiaalia talvisodasta kertovaa teosta varten, mutta oikean kertomisen tavan löytämistä hän luonnehtii vaikeaksi ja viittaa itsekin haluun irrottautua sotakirjallisuuden instituutiosta: ”En halunnut kirjoittaa sellaista sotakirjaa, joista oli muodostunut jo oma kirjallinen genrensä, eräänlaisia sotaseikkailukirjoja, joita tässä maassa on kirjoitettu niin paljon.” Lopulta oikea kertomisen tapa löytyi, kun hän kuunteli kauhavalaisen Juho Pernaan kertomusta talvisodasta:

> Hän ei ollut ehtinyt lukea pitkään, kun käsitin, että tässä oli nyt se kertomuksen tyyli, jolla minun myös oli kirjoitettava kirja talvisodasta: paisuttelematon, yksinkertainen kertomus jossa tavalliset ja kauheat asiat ovat täysin samanarvoisen tuntuisesti kerrottuna ja joka saa voimansa juuri siitä äärimmilleen viedystä yksinkertaisuudesta, asioiden puhtaasta toteamisesta, jolla Juho Pernaa kertoi haavoittumisensa ja kaikki siihen liittyneet tapahtumat. (Tuuri 1991: 304).

Tuuri (1991: 305) otti *Talvisodan* kertojaksi *Pohjanmaa*-romaanin poikien isän, Martin, ja antoi hänen kertoa talvisodan tapahtumat Juho Pernaan tyylillä.

Talvisodan todellisuusvaikutelma on hyvin vahva, sillä sen tapahtumat sijoittuvat historiasta tunnettuihin ajallisiin ja paikallisiin kehyksiin. Komppanianpäälliköstä ylöspäin upseerit esiintyvät omilla nimillään, sen sijaan joukkueenjohtajat ja miehistö ovat keksittyjä henkilöitä, jotka Tuuri on laittanut kokemaan sotapäiväkirjoista lukemiaan ja miesten kertomuksista kuulemiaan asioita: ”mutta yhdistelemällä juttuja ja keksimällä yksityiskohtia omasta päästäni”. Ilmestyessään *Talvisotaa* ja sen kerrontaa pidettiinkin dokumentaarisen tarkkana: ”Kyllä tuollainen hyvin onnistunut valehteleminen, joka saa

jopa kirjallisuudentutkijat luokittelemaan kirjan tosijutuksi, ilahduttaa tekijää.” Vaatimattomasti Tuuri kuitenkin toteaa teoksensa dokumentaarisuuden piilevän niissä yksinkertaisissa lauseissa, jotka hän *Talvisotaan* on kirjoittanut. (Tuuri 1991: 305.)

Talvisodan autenttisuus ei kuitenkaan perustu vain sen historiallisiin aineksiin tai kertomuksen yksinkertaiseen ja paisuttelemattomaan tyyliin, vaan se perustuu ennen kaikkea teoksen kertovan subjektin vahvaan läsnäoloon ja kerronnan luonnollisuuteen. Jyrki Kalliokosken (1998: 184) mukaan puhuvan ihmisen läsnäolon ja puhutun kielen illuusion tuottaminen ja sen välittäminen lukijalle on kirjailijan vaikeimpia tehtäviä: ”mitä suurempi osuus puheenomaisiksi tajuttavilla aineksilla on kirjailijan tekstissä, sitä keskeisemmäksi esteettiseksi arviointiperusteeksi ja vastaanottoa muovaavaksi seikaksi asettuu autenttisuus”. *Talvisodassa*, kuten myös koko Pohjanmaa-sarjassa, ei ole juurikaan puhuttua murretta tai dialogia, sillä Tuurin (1991: 302) mielestä Etelä-Pohjanmaan murteella kirjoitettuihin repliikkeihin tuli ”väärällä tavalla koominen sävy”, ja hän luopui niistä lähes kokonaan. Varsinaisten repliikkien puuttumisesta huolimatta kertojan ääni ja puhutun kielen illuusio on niin vahvasti läsnä *Talvisodan* kerronnassa, että se houkuttelee lingvistiä tutkimaan tarkemmin, millaisiin kielen keinoihin tällainen vaikutelma perustuu.

1.2 Keskeiset tutkimusongelmat ja -menetelmät

Talvisodan kerronnan autenttisuus näkyy paitsi sen puhuttua kieltä mukailevissa rakenteissa, myös siinä, kuinka luontevalla tavalla teoksen sisäänrakennettu kertoja liikkuu ajasta ja paikasta toiseen ja kuinka vaivattomasti lukija pystyy seuraamaan tätä jatkuvassa liikkeessä olevaa kerrontaa. *Talvisodassa* kertojan menneet kokemukset ja nykyisyys kohtaavat toisensa: välillä mennyt on läsnä tässä ja nyt ja toisaalta nykyhetki kietoutuu osaksi menneitä kokemuksia. Tässä tutkimuksessa keskitytäänkin nimenomaan kerronnan temporaaliseen jäsentymiseen, niihin kielen keinoihin, joilla teoksen sisäänrakennettu kertoja kuljettaa lukijaa aikatasolta toiselle. Tutkimusnäkökulma on intersubjektiivinen: temporaalisia ilmaisukeinoja tarkastellaan ensisijaisesti niiden kommunikatiivisen funktion kannalta.

Koska tutkimuskohteena on kokonainen kertomus, sen temporaalinen jäsentyminen ja aikasuhteiden ilmaiseminen, tutkimuksessa käytetyt menetelmät pohjautuvat pitkälti diskurssianalyysin metodeihin. Tutkimusaineiston kaikki lauseet finiittiverbeineen, lauseisiin sisältyvät pienimmätkin leksikaaliset ja kieliopilliset yksiköt sekä niiden temporaaliset merkitykset ja implikaatiot on analysoitu yksityiskohtaisesti. Mikrotason analyysin lisäksi merkityksiä on hahmotettu makrotasolla: sekä kieliopillisia, leksikaalisia että laajempia tekstuaalisia ajan ilmaisukeinoja on tarkasteltu toisaalta osana koko diskurssin temporaalista rakentumista ja toisaalta suhteessa puhutun ja kirjoitetun kielen konventioihin. Yksityiskohtaisesta analyysista huolimatta tutkimustuloksissa painottuvat kvalitatiiviset säännönmukaisuudet ja kielen ilmiöt eivätkä niinkään ajan ilmaisukeinojen tilastolliset luokittelut.

Tutkimustuloksia esitellessä kertomuksen sisäisiä aikasuhteita jäsentäviä ilmaisukeinoja hahmotetaan suhteessa toisiinsa ja suhteessa esiintymiskontekstiinsa: niitä analysoidaan sekä lauseyhteydessään että osana laajempaa tekstikontekstia. Itsestään selvänä ja kaikkein keskeisimpänä huomion kohteena ovat tempukset, sillä kertomuksen temporaalinen perusstruktuuri rakentuu ennen kaikkea aikamuotojen keskinäisen vaihtelun pohjalta. Muita kertomuksen temporaaliseen jäsentymiseen vaikuttavia ilmaisukeinoja, kuten ajan adverbiaaleja, tarkastellaan tässä tutkimuksessa kokoavasti, joskin tempusten käsittelyn yhteydessä nostetaan esiin myös niihin liittyviä yksityiskohtia.

Tutkimuksen kuluessa aineistosta nousi esiin myös monia sellaisia kielellisiä ilmiöitä, joita ei perinteisesti pidetä varsinaisina ajan ilmaisukeinoina mutta joiden merkitys kertomuksen ajallisten suhteiden ilmaisemisessa on kuitenkin niin olennainen, ettei niitä voi täysin sivuuttaa. Siksi itse temporaalisuuskin käsitetään tässä tutkimuksessa hyvin laajaksi ilmiöksi, joka ei rajoitu pelkästään tiettyihin syntaktisiin, kieliopillisiin tai leksikaalisiin kategorioihin, kuten juuri tempuksiin, ajan adverbiaaleihin tai muihin aikaa itsessään tai ajallisia suhteita ilmaiseviin konstruktioihin. Diskursiivisella tasolla esimerkiksi lauseiden informaatiorakenne ja temaattiset kytkökset sekä kerronnan näkökulman vaihtelut vaikuttavat tekstin temporaaliseen jäsentymiseen. Lisäksi kertojan tai lukijan läsnäoloon viittaavat kielelliset merkit katsotaan kuuluvan osaksi temporaalisuutta, sillä ne nostavat vähintäänkin implisiittisesti esiin kerrontahetken aikatason.

Diskursiivisesta painopisteestä johtuen lauseiden kuvaamien tapahtumien sisäiseen aikarakenteeseen eli aspektuaalisuuteen ei kiinnitetä juurikaan huomiota tässä tutkimuksessa. Toki siihen viitataan silloin tällöin tutkimuksen kuluessa, sillä esimerkiksi tempusten semantiikkaa ei voi tarkastella täysin irrallaan aspektuaalisuudesta. Myös kerronnan lomassa esiintyvät referatiiviset sivulauseet ja niiden tempusvalinnat jäävät systemaattisen analyysin ulkopuolelle. Referointi onkin erityisen huomion kohteena vain silloin, kun se laajenee johtolauseellisesta epäsuorasta esityksestä syntaktisesti itsenäisiin jaksoihin, joita voi pitää varsinaisesta tarinasta temporaalisesti eroavina sisäkkäisinä esitystiloina. Ajallisen merkityskomponentin sisältäviä sivulauseita ja infiniittisiä rakenteita tarkastellaan osana ajan adverbiaalien joukkoa; niiden keskinäisiä aikasuhteita päälauseiden kanssa sivutaan vain ohimennen.

Tässä tutkimuksessa ajallisen ulottuvuuden sisältäviä ilmauksia luokitellaan sillä perusteella, mikä on se konteksti tai kehys, joka ensisijaisesti vaikuttaa ilmauksen temporaalisen merkityssisällön tulkintaan. Toisena tarkastelun kohteena on se, miten subjektiiviseksi käsitetty, erityisesti aikaan liittyvä kokemus heijastuu kertomuksen temporaaliseen rakentumiseen ja voiko tällainen sisäinen kokemus kielen välityksellä ylipäätään muuttua yhteisesti jaettavaksi, intersubjektiiviseksi kokemukseksi. Sekä tutkimusongelmaa että ajanilmausten luokittelua täsmennetään vielä tutkimuksen teorialuvussa (luku 2).

1.3 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

Ajan ja aikasuhteiden ilmaiseminen ja etenkin kielten aikamuoto- ja aspektijärjestelmät ovat saaneet runsaasti huomiota sekä kansainvälisessä että fennistisessä tutkimustraditiossa (esim. Ikola 1949 ja 1950; Comrie 1976 ja 1985; Wiik 1976; Dahl 1985; Larjavaara 1990). Monissa kieliopeissa ajan adverbiaaleja käsitellään omana semanttisena kategorianaan, kuten Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin lauseopissa (1979: 210) sekä *Isossa suomen kieliopissa* (VISK § 980). Eeva Kangasmaa-Minn (1978; 1988) on tutkinut ajan ja paikan ilmauksia sekä suomalais-ugrilaisia aikasuhteita lokalistisen teorian kannalta; Helena Sulkala (1981) puolestaan tarkastelee väitöskirjassaan suomen kielen ajan adverbejä semanttiseen piirreanalyysiin nojautuen.

Modernissa fennistiikassa erityisesti paikallissijaiset adverbiaalit ovat olleet tutkijoiden kiinnostuksen kohteena. Petri Lauerma (1990) on analysoinut paikallissijaisia ajan adverbiaaleja konseptuaalisen semantiikan viitekehyksestä käsin, ja kognitiivisen semantiikan ja siihen pohjautuvan kognitiivisen kieliopin näkökulmasta paikallissijaisia lausekkeita ovat tutkineet muun muassa Pentti Leino (esim. 1989; 1993) ja Tuomas Huumo (1997). Aivan viime aikoina myös infiniittisiä rakenteita on tarkasteltu niin ikään kognitiivisen kieliopin viitekehyksestä (esim. Herlin & Visapää 2005).

Hieman toisenlaista lähestymistapaa temporaalisten ilmausten tutkimiseen edustaa Johanna Viimarannan (2006) väitöskirja, jossa hän analysoi sekä suomen että venäjän kielen ajanilmauksia leksikaalisina yksikköinä toisaalta funktionaalisen lauseopin ja toisaalta kognitiivisen käsitemetaforateorian pohjalta. Viimarannan tavoitteena on selittää niitä ajan käsitteellistämiseen liittyviä säännönmukaisuuksia, joita ajanilmaukset kielen välityksellä ilmentävät. Myös tässä tutkimuksessa kiinnitetään huomiota ajan käsitteellistämiseen, mutta ilmauksia ei tarkastella niinkään kontekstista irrotettuina leksikaalisina yksikköinä vaan nimenomaan diskurssin rakentumisen ja intersubjektiivisen kokemuksen näkökulmasta.

Aikamuotoja ja niiden funktioita, ajan adverbiaaleja sekä muita temporaalisen merkitysfunktion sisältäviä kielen aineksia on useimmiten käsitelty joko itsenäisinä leksikaalisina tai kieliopillisina yksikköinä tai lausetason konstruktioina. Tässä tutkimuksessa nuo ilmiöt kytketään toisiinsa kertomuskontekstissa ja samalla analysoidaan niiden keskinäistä työnjakoa diskurssin temporaalisessa rakentumisessa. Pelkästään temporaalisuuteen keskittyvää ja nimenomaan ilmiötä kokonaisuudessaan tarkastelevaa lingvististä tutkimusta ei ole kovinkaan paljon. Yhtenä esimerkkinä voi kuitenkin mainita Wolfgang Kleinin (1994) teoreettisen esityksen, jossa hän kuvaa monista eri lähtökohdista kielen tapaa jäsentää aikaa. Käsitellyiksi tulevat niin tempukset kuin aspekti sekä erilaiset aikaa ilmaisevat adverbiaalit. Diskurssin temporaaliseen jäsentymiseen ei Kleininkaan teoksessa puututa. Aikamuotojen osalta suullisen kertomuksen jäsentymistä on kuitenkin tarkastellut muun muassa Marja-Liisa Helasvuo (1991), ja Suzanne Fleischman (1990) on puolestaan tutkinut tempusten käyttöä laajemminkin länsimaisen kirjallisuuden traditiossa.

Kun tutkitaan kokonaisen diskurssin temporaalista jäsentymistä intersubjektiivisesta näkökulmasta, on hyvin vaikea löytää mitään yksittäistä teoriaa, joka pystyisi selittämään kaikki tutkimusongelmaan liittyvät ilmiöt. Perinteisen kieliopin ja ajanilmauksia koskevan tutkimuksen lisäksi tarvitaan kokonaisvaltaista näkemystä kielestä ja sen yhteydestä vuorovaikutukseen ja inhimilliseen kokemukseen sekä tietoa kertomuksen ja kerronnan konventioista. Nykyisistä lingvistisistä suuntauksista kokonaisvaltaisinta kielikäsitystä edustaa mielestäni kognitiivinen kielitiede, joka toisaalta ottaa huomioon kielellisen merkityksen kognitiosta riippuvan luonteen ja toisaalta painottaa merkitysten kontekstisidonnaisuutta ja intersubjektiivista rakentumista.

Kognitiivinen lingvistiikka kehittyi alun perin 1980-luvulla vastareaktiona generativismin autonomiselle kielikäsitykselle, jossa korostetaan ihmisen kielikyvyn synnynnäisyyttä ja nähdään kieli muusta kognitiosta erillisenä osa-alueena (Onikki 2000: 87). Generatiivisen kielioppiteorian mukaan kieltä ja sen rakennetta voidaan tutkia erillään kielen käytöstä: kieli on riippumaton siitä kontekstista, jossa sitä käytetään eikä sen sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia tai viestinnällistä funktiota tarvitse ottaa huomioon (Karlsson 1988: 121; Lakoff & Johnson 1999: 475). Kognitiivisen suuntauksen mukaan kieltä ei voi erottaa ajattelusta ja kulttuuriin vakiintuneista tavoista hahmottaa maailmaa (Leino 1994: 11). Leinon (1993: 15) mielestä olisi toisaalta myös yhtä yksipuolista pitää jonkin tietyn kulttuurin luokitusjärjestelmää, kielen koodaamia kategorioita ja ihmisen omaksumaa maailmankuvaa pelkästään reaalimaailman suorana heijastumana: ”Todellisuuden, kognition ja kielen suhde on dialektinen, eikä siinä ole yhtä osapuolta, josta kaksi muuta olisivat suoraan johdettavissa.” Kieli, kognitio ja todellisuus muodostavat siis monimuotoisen ja dynaamisessa vuorovaikutuksessa olevan verkoston.

Hannele Dufva (2000: 24) korostaa erityisesti tätä ”kielen ja kognition vuorovaikutuksellista ja liikkeessä olevaa luonnetta”. Hän pohjaa käsityksensä Mihail Bahtinin ja Valentin V. Vološinovin ajattelusta liikkeelle lähteneeseen dialogiseen kielitieteeseen. Bahtin (1979: 92–103) on todennut, ettei kuulijan huomioon ottaminen ole pelkästään arkikielen dialogille tyypillinen ilmiö, vaan kaikki sanat – myös sanataiteen ilmaisut – on tarkoitettu ymmärrettäviksi. Ne ovat syntyneet tiettynä ajankohtana, tietyssä sosiaalisessa ympäristössä, ja ne saavat merkityksensä vasta aktiivisen ymmärtämisen kautta.

Paitsi että lausuma edustaa jonkin tilanteen, aikakauden, sosiaalisen ryhmän tai kirjallisuudenlajin kieltä, se käy dialogia myös vastaanottajan subjektiivisen maailman kanssa: puhuja ja kuulija, tai kirjoittaja ja lukija, rakentavat merkityksen yhdessä.

Sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi Dufva (2000: 29) painottaa myös ihmismielen vuorovaikutuksen fyysistä luonnetta: elävänä ja kokevana olentona ihminen havainnoi maailmaansa ja toimii yhteistyössä ympäristönsä kanssa. Dufvan ajatukset fyysisestä dialogisuudesta ovat hyvin lähellä Mark Johnsonin (1987: xix–xx) *ruumiillisuuden* (embodiment) käsitettä: merkitykset – niin abstraktit kuin konkreettisetkin – pohjautuvat ruumiilliseen kokemukseen. Se, miten me näemme ja koemme maailman, heijastuu ajatusrakenteisiimme ja siten myös kieleemme (Lakoff & Johnson 1980: 3; 1999: 555). Kognitiivisen näkemyksen mukaan kielellinen merkitys on siis johdettavissa sekä ruumiillisesta kokemuksesta että sosiokulttuurisesta interaktiosta (Langacker 2008: 28–29).

Myös vuorovaikutuslingvistiikka korostaa merkitysten intersubjektiivisuutta ja kontekstisidonnaisuutta (Etelämäki, Herlin, Jaakola ja Visapää 2009: 170). Kommunikatiivisesta tutkimusnäkökulmasta huolimatta tämän tutkimuksen aineisto edustaa kuitenkin traditionaalisen diskurssiajattelun mukaan monologista tekstilajia, joten vuorovaikutuslingvistiikkaan ja keskusteluntutkimukseen pohjautuvat käsitteet eivät sellaisenaan sovellu kaunokirjallisen kerronnan analyysiin – tosin tiettyjen yksityiskohtien osalta tutkimustulosten analyysissa viitataan myös keskusteluntutkimuksen tuloksiin. Näin ollen tämän tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu pääosin kognitiivisen lingvistiikan näkemyksiin sekä erityisesti Ronald W. Langackerin (mm. 1987; 1991a) kehittämään kognitiiviseen kielioppiin, joka nähdäkseni tarjoaa omaan tutkimusnäkökulmaani parhaiten soveltuvat käsitteelliset työkalut. Suomen kielen kannalta kognitiivista kielioppia on tarkastellut Pentti Leino, joten myös hänen teoreettiset esityksensä ja tutkimuksensa (esim. 1989 ja 1993) nousevat useaan otteeseen esiin omassa tutkimuksessani. Kognitiivisen kieliteorian lisäksi tässä tutkimuksessa tukeudutaan perinteisiin kielioppeihin sekä tempuksia ja muita ajan ilmaisukeinoja käsittelevään tutkimukseen. Koska tutkimusaineistona on kertomus, tuodaan tutkimuksen teoriaosuudessa esiin myös joitakin kerronnan teoriaan ja kertomuksen rakentumiseen liittyviä keskeisiä käsitteitä.

2 KOGNITIIVINEN NÄKÖKULMA TEMPORAALISUUTEEN

Tässä luvussa esitellään ensinnäkin niitä kognitiivisen kieliopin käsitteitä ja ajatusmalleja, jotka ovat keskeisiä oman tutkimusnäkökulmani kannalta. Toiseksi tarkastellaan sitä, miten ajan hahmottaminen näkyy kielessämme ja millaisin perustein ajanilmauksia voidaan luokitella. Koska tutkimusaineiston temporaalista jäsentymistä analysoidaan ensisijaisesti aikamuotojen keskinäisen vaihtelun kannalta, kolmannessa alaluvussa keskitytään nimenomaan tempusjärjestelmään. Lopuksi luodaan vielä katsaus kerronnan teoriaan liittyviin käsitteisiin; siihen, millainen on tyypillinen kertomus ja miten se rakentuu.

2.1 Kognitiivinen kielioppi

Langackerin (1987: 2–3) kehittämän kognitiivisen kieliopin lähtökohtana on ajatus siitä, ettei kieltä ja sen merkitysrakenteiden tutkimusta voi pitää ihmisen kognitiosta ja sosiokulttuurisesta vuorovaikutuksesta riippumattomana osa-alueena. Kielen semanttiset rakenteet eivät ole universaaleja vaan kielikohtaisia; ne pohjautuvat konventionaalisiin mielikuviin ja ihmisen yleisiin tietorakenteisiin. Kieli on luonteeltaan symbolista, eikä ole olemassa mitään autonomista järjestelmää, johon kielioppi tai syntaksi perustuisi. Kielioppia ja sanastoa ei ole tarkoituksenmukaista erottaa toisistaan, vaan leksikko, morfologia ja syntaksi muodostavat symbolisen jatkumon. (Emt.)

Langacker (1987: 57) määrittelee kieliopin konventionaalisten kielellisten yksiköiden jäsentyneeksi luetteloksi. *Yksikkö* on rakenne, jonka kielenpuhuja hallitsee automaattisesti ja jonka hän voi ottaa käyttöön ja ymmärtää sellaisenaan, jakamattomana kokonaisuutena. *Konventionaalisuus* liittyy kielen sosiaaliseen ulottuvuuteen, siihen, että yksikkö on yhteinen jonkin puheyhteisön jäsenille ja se myös tiedetään yhteiseksi (Leino 1993: 115). Kielellinen yksikkö ja sen merkitys voi olla tuttu koko kieliyhteisölle tai vain esimerkiksi jollekin tietylle ammattiryhmälle tai tietyn murteen puhujille. Jokainen käyttökerta edistää ilmauksen vakiintumista ja toistuvan käytön myötä uusi ilmaus konventionaalistuu ja saavuttaa *yksikön aseman*. (Langacker 1987: 57–58, 62.)

Leino (1989: 168) tiivistää kognitiivisen kieliopin käyttämät yksiköt kolmeen luokkaan: (1) semanttisiin, fonologisiin ja symbolisiin rakenteisiin, (2) niitä vastaaviin yleistyksiin eli skemaattisiin rakenteisiin sekä (3) näiden rakenteiden välisiin luokitussuhteisiin. Koska kognitiivisen kieliopin syntaksi muodostaa yhdessä morfologian ja leksikon kanssa symbolisen jatkumon, ei kielioppiin tarvita mitään erillistä sääntökokoelmaa, vaan syntaktisetkin suhteet kuvataan edellä mainittujen yksiköiden avulla (Leino 1993: 68). Morfeemi on minimaalisin *symbolinen yksikkö*, jossa sekä semanttinen että fonologinen rakenne muodostavat jakamattoman kokonaisuuden (Langacker 1987: 58). Näin ollen yksittäisillä sanavartaloilla ja esimerkiksi sijapäätteillä on oma itsenäinen merkityksensä. Myös idiomit ovat jakamattomia symbolisia yksiköitä, niiden merkitys on enemmän kuin vain osiensa summa. (Leino 1993: 61, 72.)

Semanttiset rakenteet eli symbolisten rakenteiden merkityskomponentit kuvataan kognitiivisessa kieliopissa *predikaatioina*: ”predikaatio on käsitteistys, joka toimii vakiintuneen tai uuden kielellisen ilmauksen semanttisena napana” (Leino 1993: 72–73). Symbolisen rakenteen minimiyksikön eli morfeemin merkitystä edustaa semanttisen rakenteen minimiyksikkö, *predikaatti*. Kaikilla predikaateilla, kuten morfeemeillakin, on kielessä yksikön asema. Sen sijaan kaikki predikaatiot eivät välttämättä ole yksikön asemassa, sillä ne voivat ilmentää käsitteistyksiä, jotka eivät ole vakiintuneita tai konventionaalisten mallien mukaisia. (Langacker 1987: 97; Leino 1993: 73.)

Kognitiivisesta psykologiasta juontuvan kuvio/tausta -jaon mukaisesti predikaatti muodostuu kuviona olevasta *hahmosta* (profile) ja sen taustana olevasta *kehyksestä* (base). Predikaatin hahmona on jokin *entiteetti* ja kehyksenä jokin kognitiivinen alue, kuten kokemus, käsite tai laajempi tietorakennelma. Esimerkiksi *ilta* vaatii taustakseen vuorokauden käsitteen, ja se taas perustuu taivaankappeleiden syklisen liikkeen ymmärtämiseen. (Leino 1993: 47, 73–74.) Langacker (1987: 198) määrittelee entiteetin hyvin väljästi: ”I use it as a convenient cover term for anything we might conceive of or refer to for analytical purposes: things, relations, locations, points on a scale, sensations, interconnections, values, etc.” Lisäksi hän tähdentää, ettei entiteetti välttämättä ole suoraan havaittavissa ja perustu esimerkiksi visuaaliseen kokemukseen. Myös abstraktit käsitteet voidaan ikään kuin ”nähdä” kehyksestä erottuvina hahmoina.

Entiteetit Langacker (1987: 183) jakaa kahteen perusluokkaan: olioihin ja relaatioihin. *Olion* (thing) hahmona on tietty ala jollakin kognitiivisella alueella; mutta tässä kohdin Langacker (1987: 190–192) korostaa, että olion rajaama ala tulee käsittää myös abstraktimmin kuin pelkkänä spatiaalisena suhteena. Esimerkiksi ilmausten *tammikuu, tiistai, vuosisata, vuosi, viikko* ja *tunti* rajaamat alueet ovat hyvinkin abstrakteja ja perustuvat vain välillisesti ajan käsitteeseen. Koska olio on nimenomaan nominaalisen predikaation hahmo, sen osoittama symbolinen yksikkö on sanaluokaltaan substantiivi (emt. 183). Myös pronominit sopivat Langackerin (1987: 242) mukaan kognitiivisen kieliopin substantiivien määritelmään, joskin erikoistapauksena.

Relaatio muodostuu kahden tai useamman entiteetin välisestä suhteesta; näitä entiteettejä voivat olla esimerkiksi oliot tai toiset relaatiot. Relaatiot jakaantuvat edelleen *prosesseihin* ja *atemporaalisiin relaatioihin*. Oliot ovat luonteeltaan statiivisia, epätemporaalisia, samoin atemporaaliset relaatiot. Niiden kuvaamiseen ei tarvita ajan käsitettä. (Langacker 1987: 214, 244; Leino 1993: 73–74.) Esimerkiksi ilmauksessa *mies illalla* sijapäätteen *-lla* kuvaama atemporaalinen relaatio kytkee yhteen kaksi oliota, *miehen* ja *illan*, mutta ei ilmaise minkäänlaista tapahtumista tai toimintaa, joka kehittyisi ajassa. Prosesseihin sen sijaan liittyy aina niiden esittämien tilanteiden kehittyminen ajassa, toisin sanoen niillä on positiivinen temporaalinen hahmo. Lauseen *mies luki illalla* finiittiverbi ilmentää siis kahden substantiivilausekkeen välistä prosessia, jolla on ajallinen ulottuvuus. (Vrt. Leino 1993: 73–74.) Sanaluokkajaossa prosesseja vastaavat verbit ja atemporaalisia relaatioita muun muassa adjektiivit, adverbit ja adpositiot – ja suomen kielessä myös sijapäätteet (Langacker 1987: 214; Leino 1993: 74).

Langackerin (1987: 58–60) mukaan kielenpuhujalla on käytössään lähes rajaton määrä symbolisia yksiköitä, jotka voivat muodostaa yhä monimutkaisempia rakenteita. Kun tällaisen rakenteen käyttö tulee toiston myötä automaattiseksi, se saa vähitellen yksikön aseman. Kieleen omaksutaankin jatkuvasti uusia ilmauksia ja toiset ilmaukset jäävät ajan myötä pois käytöstä. Kielioppi ei siis ole muuttumaton kielellisten yksikköjen varasto, vaan se on perusluonteeltaan dynaaminen ja pohjautuu kielenkäyttäjien luovaan ongelmanratkaisukykyyn aktuaalisissa kielenkäyttötilanteissa: ”Putting together novel expressions is something that speakers do, not grammars”. (Langacker 1987: 65.)

Kognitiivisessa kieliopissa intersubjektiivisuuden ajatus nousee esiin monessa eri yhteydessä. Kielioppia ei nähdä generativistien tavoin sääntöjen kokoelmana, vaan konventionaalisiin mielikuviin ja ihmisen yleisiin tietorakenteisiin pohjautuvien kielellisten yksiköiden luettelona. Kieli on kaikilla tasoillaan samalla sekä yksilöllinen että yhteisöllisesti jaettu ilmiö – siis intersubjektiivinen. Lisäksi kognitiivisen kieliopin merkitysnäkemys on *ensyklopedinen*: kaikki se, mitä me tiedämme maailmasta, vaikuttaa kielellisen merkityksen tulkintaan. Kielen oppiminen ja käyttäminen tapahtuu aina tietyssä kontekstissa, ”käsitteellisessä avaruudessa”, jossa ei voi erottaa toisistaan kielellistä ja kielenulkoista tietoa. (Langacker 1987: 154–155.)

Kognitiivisen kieliopin ensyklopedisesta merkitysnäkemyksestä ja kielen *käyttöpohjaisesta* (usage-based) luonteesta seuraa väistämättä ajatus kielellisten yksiköiden *kontekstiriippuvuudesta*: ”All linguistic units are context-dependent to some degree” (Langacker 1987: 147). Kuten aikaisemmin jo todettiin, kielellinen merkitys voidaan nähdä hahmona jonkin kognitiivisen alueen muodostamassa kehyksessä ja mikä tahansa käsite tai laajempi tiedollinen kokonaisuus voi toimia tällaisena merkitystä kehystävänä taustatietona; mutta myös itse vuorovaikutustilanne ja sen osallistujat voivat olla osa merkityskehystä (emt. 63). Langacker (1991b: 108–109) määritteleekin kielellisen merkityksen konventionaalistuneeksi *käsiterakenteeksi* (conceptual structure). Semanttiset rakenteet hän näkee kielikohtaisina, kuten kaikki muutkin kielelliset yksiköt. Käsiterakenteet sen sijaan saattavat olla hänen mielestään universaaleja – tai universaaleja ovat ainakin ne kognitiiviset toiminnot, joihin mentaalinen käsitteistyksemme perustuu.

Langacker (1987: 401) jakaa merkitystä kehystävät kontekstit kolmeen ryhmään: *järjestelmäkontekstiin* (systemic context), *tilannekontekstiin* (situational context) ja *syntagmaattiseen kontekstiin* (syntagmatic context). Järjestelmäkontekstilla hän kuvaa kielellisen yksikön asemaa siinä skemaattisessa verkostossa, joka muodostaa kieliopin eli konventionaalisten yksiköiden luettelon. Tilannekonteksti puolestaan tarkoittaa jonkin vuorovaikutustapahtuman pragmaattisia olosuhteita ja tilanteen osallistujien keskinäisiä suhteita. Syntagmaattinen konteksti taas muodostuu siitä syntaktisesta ympäristöstä, joka viime kädessä määrää kielellisen yksikön aktuaalisen muodon ja merkityksen. (Emt. 401–408.)

Kontekstilla on siis monenlaisia tiedollisia ulottuvuuksia. Kielellisen yksikön kontekstuaalista merkitystä ei voi erottaa ensyklopedisesta tiedosta, vaan sen tulkitsemiseen tarvitaan vuorovaikutustilanteeseen, tekstiympäristöön, diskurssilajiin ja kielenulkoiseen maailmaan liittyvää taustatietoa. (Langacker 1987: 157–158.) Matti Larjavaara (2007: 41) määritteleekin kontekstin kielellisen viestin tuotto- ja tulkintakehykseksi. Konteksti on intersubjektiivisesti jaettua merkityspotentiaalia: se on puhujalle ja kuulijalle yhteistä tietoa. Konteksti ei kuitenkaan ole mikään staattinen tausta, jota vasten merkityksiä peilataan. Päinvastoin se muuntuu ja vaihtelee koko ajan niin suullisessa kuin kirjallisessa vuorovaikutuksessa. (Emt. 42.)

Kognitiivisen kieliopin intersubjektiivisuuden on kuitenkin koettu jäävän käytännössä vain ideologian asteelle ja suuntausta on kritisoitu liian puhujakeskeiseksi: ”Kärjistäen sanoen kognitiivinen kielioppi tunnistaa puhujan, jolle muut ihmiset ovat kiviin ja kantoihin rinnastuvia, havainnoitavia ja mallinnettavia maailman osia.” Erityisen paljastavana on pidetty sitä, että Langackerin keskeisin malli puhetilanteen ja lauseen ilmaiseman asiantilan suhteesta on näyttämömetafora. (Etelämäki ym. 2009: 166–167.) Langackerin (1987: 283–286) *näyttämömallissa* kielellinen ilmaus vertautuu näyttämöön, jossa jonkin tapahtuman osallistujien toimintaa havainnoidaan lavasteiden, esimerkiksi ajan ja paikan muodostamaa taustaa vasten. Kielenkäyttötilanteen osapuolet, puhuja ja kuulija, tarkkailevat tapahtumia useimmiten katsomosta.

Näkökulma, josta tapahtumia tarkastellaan, kuuluu *käsitteistäjälle*. Kognitiivisessa kieliopissa käsitteistäjän roolin ottaa ensisijaisesti puhuja, mutta toissijaisesti myös kuulija – tai kuka tahansa osapuoli, jonka mentaalisen kokemuksen kautta jokin *käsitteistys* hahmotetaan. (Langacker 1991b: 79; 1999: 218–219.) Käsitteistäjä on tavallaan valintoja tekevä auktoriteetti: tietyillä valinnoilla tuodaan esiin se, mitä puolia näyttämöllä olevasta tilanteesta käsitellään, mistä perspektiivistä näyttämöä tarkastellaan ja miten spesifillä tai abstraktilla tasolla tilanne esitetään. Kaikki kielelliset ilmaukset ja niiden merkitykset heijastavat edellä mainittuja valintoja, ja kielellisen rakenteen avulla käsitteistäjä konstruoi myös itsensä suhteessa näyttämöön. (Langacker 1987: 116–117, 128.)

Paitsi että kielellisen ilmauksen näyttämöllä ja sen tapahtumilla on oma aikansa ja paikkansa, myös siis puhuja ja kuulija ankkuroidaan suhteessa puhetilanteeseen ja sen välittömään ympäristöön. Langacker (1987: 126; 2008: 259) viittaa käsitteellä *ankkuripaikka* (ground) koko puhetilanteeseen: sen osallistujiin (puhujaan ja kuulijaan), heidän vuorovaikutukseensa ja tilanteen olosuhteisiin, kuten puhetapahtuman aikaan ja paikkaan. *Ankkurointi* (grounding) puolestaan kuvaa niitä kielellisiä keinoja, joilla puhetilanne suhteutetaan varsinaiseen puheenaiheeseen eli näyttämön tapahtumiin.

Langackerin (1999: 219) mukaan ankkuripaikka voi heijastua ilmausten semanttiseen rakenteeseen lähinnä kolmella tavalla. Ensinnäkin jokin puhetilanteen elementti voidaan nostaa objektiivisen havainnon kohteeksi eli osaksi käsitteistyksen näyttämöllä olevaa profiilia. Tähän luokkaan kuuluvat muun muassa puheaktipronominit *minä* ja *sinä* sekä eksplisiittisesti puhetilanteen aikaan viittaava adverbi *nyt*. Täysin päinvastaista käsitteistystä edustavat sellaiset ilmaukset (esim. *pöytä*, *välissä*, *laajentua*), jotka eivät viittaa millään tavalla ankkuripaikkaan, toisin sanoen puhuja ja kuulija toimivat vain käsitteistyksen subjektina eivät havainnoitavina objekteina. Kolmanteen ryhmään Langacker lukee ilmaukset, joissa jokin puhetilanteen elementti toimii käsitteistyksen viitepisteenä, vaikka itse ankkuripaikka ei olekaan objektiivisen havainnon kohteena. Tällaiset käsitteistykset edustavat kuitenkin Langackerin mielestä vielä melko subjektiivista konstruktiota, koska ankkuripaikkaan viitataan vain implisiittisesti. Tämän ryhmän edustajia, joihin kuuluvat muun muassa indefiniittiset ja definiittiset artikkelit, demonstratiivit, tempus- ja modustunnukset sekä adverbit *eilen* ja *huomenna*, Langacker kutsuu *ankkurointipredikaatioiksi* (emt. 219–220).

Kognitiivisen kieliopin puhujakeskeisen aineistoanalyysin on nähty juontuvan siitä, että teoria korostaa käsitteistäjän roolia kaikessa merkityksenannossa. Vastaanottajan osuus jää käsitteistyksen muodostamisessa maininnan asteelle, koska käsitteistäminen on esitetty käytännössä nimenomaan puhujien – tai itse asiassa kirjoittajien – toimintana. Vuorovaikutuslingvistiikassa, ja erityisesti keskustelunanalyysissa, tarkastellaan kielellistä toimintaa ennen kaikkea yhteistyönä ja kielenkäytön ajatellaan rakentuvan intersubjektiivisten tulkintojen varaan. Keskustelussa ”puhujat eivät voi yksin määrätä vuorojensa tulkintaa, vaan kunkin vuoron tulkinta vahvistuu vasta seuraavan puhujan vuo-

ron aikana”. (Etelämäki ym. 2009: 169–170.) Toisaalta voisi myös kysyä, voiko kirjailijakaan tai teoksen kertoja määrätä yksin kertomuksensa tai siihen sisältyvien yksittäisten ilmausten tulkinnan.

Keskustelunanalyysissa ei tarkastella yhden puhujan intentioita vaan keskustelun osallistujien yhteisiä tulkintoja. Tulkinnat ovat siis vahvasti intersubjektiivisia, ja yksittäisen lausuman merkitystä on mahdotonta määritellä kontekstista irrallaan, sillä tulkintojen ajatellaan aina rakentuvan suhteessa sekä lausumaa edeltävään että seuraavaan kontekstiin. (Etelämäki ym. 2009: 170.) Kuilu kognitiivisen kielentutkimuksen ja keskustelunanalyysin välillä ei nähdäkseni kuitenkaan johdu yksinomaan kognitiivisen kieliopin oletetusta puhujakeskeisyydestä, vaan enemmänkin siitä, että käytännössä kognitiivinen analyysi on keskittynyt pieniin, sinänsä kiinnostaviin yksityiskohtiin, kuten polyseemisten ilmausten eri merkitysvariantteihin (esim. Leino 1993). Aineisto on koostunut pääasiassa irrallisista lauseista, joten kontekstin ja siten intersubjektiivisuuden huomioon ottaminen on väistämättä jäänyt vähäiseksi.

Langacker (2008: 457) on kuitenkin laajentanut viime vuosina kognitiivisen kieliopin teoriaa koskemaan myös diskurssin tutkimusta. Tällöin kielen sosiaalinen ulottuvuus ja sen intersubjektiivinen luonne nousevat korosteisesti esiin. Diskurssissa kielen rakenteet, käyttö ja omaksuminen kohtaavat toisensa. Kielen käyttö ja sosiaalinen vuorovaikutus ovat siten avainasemassa kielellisten rakenteiden kuvaamisessa. Langackerin (emt.) mukaan kielen käyttötapahtumilla ei ole ennalta määrättyä laajuutta; näkökulmasta riippuen voidaan analysoida sanoja, lausekkeita, lauseita, prosodisia yksiköitä tai keskustelun vuoroja – ja kokonaista diskurssia, jossa mikä tahansa joukko lauseita voi muodostaa oman toiminnallisen kokonaisuutensa. Eikä kognitiivinen kielioppi enää jätä kuulijaa toissijaisen käsitteistäjän asemaan, vaan Langacker kuvaa kuulijan puhujan kanssa tasavertaisena subjektina. Käsitteistys eli kielellisen ilmauksen merkitys syntyy puhujan ja kuulijan välisenä vuorovaikutuksena: ”In this guise, both individually and jointly, they function as subjects of conception.” (Emt. 77, 261.)

2.2 Kieli ja ajan hahmottaminen

> Mitä on siis aika? Minä luulen sen tietäväni, jos ei kukaan sitä minulta kysele. Mutta jos joku sitä kysyy ja tahtoisin sen selittää hänelle, minä en sitä tiedä. Katson kuitenkin varmasti sen tietäväni.
>
> Jos ei mitään menisi ohitse, ei olisi mennyttä aikaa, ja jos ei mitään tulisi, ei olisi tulevaa aikaa, ja jos ei olisi tätä hetkeä, ei olisi nykyaikaa.
>
> Augustinus, *Tunnustukset* (1981/397–400: 349.)

Koska aika ei ole konkreettisesti aistein havaittava ilmiö, sen eksakti määrittely on vaikeaa. Aika on jotain, joka voi kulkea ohitsemme, ja jotain, mitä voi odottaa tulevaksi. Se on jotain, jossa me nyt olemme ja jossa kenties tapahtuu jotakin merkittävää. Vaikka aika itsessään on hyvinkin abstrakti ilmiö, me puhumme ajasta jatkuvasti ja me suhteutamme kaikki tapahtumat aikaan – ainakin niissä kielissä, joissa tempus on pakollinen, finiittiverbiin koodattu morfosyntaktinen kategoria (ks. Comrie 1985: 9–10). Suomen kielessä, kuten myös englannissa ja muissa eurooppalaisissa kielissä, tempus on kuin tarralappu, josta ei pääse koskaan eroon: ”in many languages the speakers are forced by the grammar to pay constant attention to time reference in order to choose correctly among the forms traditionally called 'tenses'” (Dahl 1985: 1).

Lakoffin ja Johnsonin (1999: 137–139) mukaan kaikki aikaan liittyvät käsitteet perustuvat muihin, konkreettisempiin käsitteisiin, kuten spatiaaliseen tilaan ja siinä havaittavaan liikkeeseen. Aikaa ei voi havaita sellaisenaan, sen sijaan me voimme havainnoida tapahtumia ja rinnastaa ne muihin tapahtumiin. Aika määritellään siis metonyymisesti: toistuvat tapahtumat edustavat ajallisia intervalleja, ja siitä seuraa, että ajan käsitteen perusominaisuudet johdetaan tapahtumien ominaisuuksista. Ajalla on suunta ja se on peruuttamaton, koska myös tapahtumilla on tietty suunta eikä jo tapahtunutta voi peruuttaa. Aika on jatkuvaa, sillä koemme myös tapahtumat jatkuvina. Aika voidaan jakaa osiin, koska myös tapahtumilla on alkunsa ja loppunsa, ja aikaa voi mitata, koska tapahtumien toistotkin voidaan laskea. Lakoff ja Johnson eivät täysin tyrmää ajatusta, etteikö meillä olisi ajan kokemusta. He kuitenkin näkevät, että meidän todellinen ajan kokemuksemme on riippuvainen ruumiillisesta kokemuksesta: ajallinen käsitteistäminen perustuu muihin kokemuksiin – siis ulkoisten tapahtumien havainnointiin.

Lakoff ja Johnson (1999: 140) pitävät liikettä kognitiivisesti primaarina ja aikaa metaforisena, liikkeen termeihin perustuvana käsitteenä. Vyvyan Evansin (2006: 16–17) näkemys ajasta ja sen kokemisesta on täysin päinvastainen kuin Lakoffin ja Johnsonin. Hänen mukaansa ajan kokeminen on todellista, fenomenologista: ”– – temporality is fundamentally subjective in nature, constitutes a real experience and is (at least partially) accessible to conscious awareness.” Ajan käsitettä ei siis ole johdettu tapahtumista, vaan jopa neurologiset tutkimukset tukevat ajatusta siitä, että temporaalinen kokemus saattaa viime kädessä olla tapahtumienkin havaitsemisen perustana (emt. 23–24).

Evans (2006: 30–35) rinnastaa ajan kokemisen emotionaaliseen kokemukseen. Ajan kokeminen on perusluonteeltaan subjektiivista, aivan kuten tunteidenkin, ja jotta voisimme puhua ajasta, meidän täytyy muodostaa aikaan liittyviä käsitteellisiä metaforia. Ajan kokemiseen liittyvä subjektiivinen informaatio täytyy ensin saattaa intersubjektiiviseen, objektiivisesti havaittavaan muotoon, johon käsitejärjestelmämme voi sitten tukeutua huomattavasti helpommin kuin itse sisäiseen kokemukseemme. Tämän jälkeen myös aikaan liittyvä lingvistinen kommunikaatio tulee mahdolliseksi. Evans ei siis kiistä aikaan liittyvien käsitteellisten metaforien olemassaoloa, hän vain pitää niiden lähdettä todelliseen ajan kokemiseen perustuvana eikä näe aikaa Lakoffin ja Johnsonin tavoin ulkoisesti havaittaville tapahtumille alisteisena käsitejärjestelmänä.

Lakoffin ja Johnsonin (1999: 140–149; ks. myös 1980) aikaan liittyvästä esityksestä nousee esiin kaksi lingvistisesti keskeistä käsitteellistä metaforaa: LIIKKUVAN AJAN METAFORA (the moving time metaphor) ja LIIKKUVAN TARKKAILIJAN METAFORA (the moving observer metaphor). Leinon mukaan (1990: 405–407) aika voidaan siis käsitteistää joko liikkuvaksi entiteetiksi tai paikallaan pysyväksi lokaatioksi. Esimerkiksi lause *pian tulee syksy* edustaa metaforaa, jossa aika nähdään implisiittistä havainnoijaa kohti liikkuvana oliona, kun taas lauseessa *pian tullaan syksyyn* aika on paikallaan pysyvä lokaatio, jota kohti implisiittinen tarkkailija voi liikkua. Molemmissa tapauksissa aika on käsitteistetty olioksi ja ajan kuluminen nähdään liikkeenä. Ajan käsitteistämiseen konventionaalistuneissa metaforissa abstrakti entiteetti, aika, saa siis konkreettisen, olioidun hahmon, jota voidaan käsitellä samoin kuin muitakin konkreettisia olioita. Voimme siis esimerkiksi *juosta kiveltä kivelle* tai *elää vuodesta vuoteen*. (Emt.)

Kleinin (1994: 15–16) mukaan kieli ilmentää kolmenlaista temporaalisuutta. Ensinnäkin jokin tapahtuma, toiminta tai prosessi voidaan suhteuttaa johonkin toiseen hetkeen, jolla on ajallinen ulottuvuus; Klein käyttää ilmiöstä nimitystä *temporaalinen referenssi*. Erityisesti tempukset ovat luonteeltaan viittaavia, tarkemmin sanottuna deiktisiä: ne ilmaisevat finiittiverbin tarkoittaman tilanteen temporaalista suhdetta lausuman esittämisen ajankohtaan eli puhehetkeen. Myös monien adverbien ja adpositioiden merkitys on riippuvainen siitä kontekstista, jossa ne esitetään. Esimerkiksi ilmausten *eilen* ja *kolme päivää sitten* temporaalisen merkityksen ymmärtäminen edellyttää niiden suhteuttamista johonkin toiseen ajanjaksoon (esim.'vuorokausi tai kolme päivää ennen puhehetkeä').

Toinen Kleinin (1994: 16–18) mainitsema temporaalinen kategoria on *aspekti*. Se ilmentää puhujan näkökulmaa jonkin tapahtuman, toiminnan tai prosessin sisäiseen aikarakenteeseen, jolloin tilanne voi olla luonteeltaan perfektiivistä eli rajattua tai imperfektiivistä eli rajaamatonta. Joissakin kielissä aspekti on oma verbeihin liittyvä morfologinen kategoriansa, mutta esimerkiksi suomen kielessä aspektia ilmaistaan mitä moninaisimmin tavoin, muun muassa adverbeilla ja objektin sijamuodon vaihtelulla (VISK § 1498). Kolmantena temporaalisuuden luokkana on perinteisesti pidetty verbien *teonlaatua* (aktionsart), joka liittyy verbien leksikaalisen sisällön ajalliseen ulottuvuuteen. Verbin kuvaama toiminta voi olla esimerkiksi kestoltaan jatkuvaa tai hetkellistä, se voi olla äkillisesti alkavaa, toistuvaa tai muutokseen johtavaa tai johtamatonta. Osa tutkijoista ei tee eroa aspektin ja verbien teonlaadun välillä (Klein 1994: 17), eikä niitä yleensä eroteta toisistaan suomen kielen nykytutkimuksessakaan (VISK § 1500).

Karkeasti jaoteltuna kieleen liittyvä temporaalisuus on siis perusluonteeltaan joko ajallisesti tilanteita toisiinsa suhteuttavaa tai tilanteen sisäistä rakennetta kuvaavaa. Tässä tutkimuksessa päähuomio kiinnittyy nimenomaan näistä ensimmäiseen, temporaaliseen referenssiin, eli siihen, miten kokonainen kertomus ja sen osat jäsentyvät suhteessa toisiinsa ja suhteessa kielenulkoiseen todellisuuteen. Kaikkein keskeisimmäksi kategoriaksi nousee tempusjärjestelmä, sillä finiittiverbi on olennainen osa jokaisen lauseen temporaalista tulkintaa. Myös ajan adverbiaalit ja muut kertomuksen temporaaliseen rakentumiseen liittyvät kielelliset keinot otetaan tässä tutkimuksessa huomioon, joskin niitä tarkastellaan hyvinkin tiivistetysti.

Sulkalan (1981: 15–16) mukaan ajan käsitettä ja siihen liittyviä temporaalisia suhteita voidaan tarkastella kahdella tavalla. Puhehetkeä kiintopisteenä käyttävää aikasarjaa (mennyt, nykyinen ja tuleva aika) kutsutaan absoluuttiseksi eli deiktiseksi. Ajan ilmaisukeinoissa tämä aikasarja näkyy muun muassa tempuksissa ja sellaisissa deiktisissä adverbeissa kuten *eilen*, *tänään* ja *huomenna*. Jos kuvaamme ajanhetkien tai ajanjaksojen keskinäistä järjestystä (aikaisempi, samanaikainen ja myöhempi aika), puhutaan relatiivisesta eli ei-deiktisestä aikasarjasta, koska siinä ei ole kiinteää ankkurihetkeä. Tähän sarjaan kuuluvat esimerkiksi ajanilmaukset *vuonna 1960* ja *vuotta myöhemmin*.

Relatiiviseen aikasarjaan kytkeytyvä temporaalinen suhteuttaminen voidaan edelleen jakaa joko anaforiseen tai leksikaaliseen referenssiin. Anaforisen ajanilmauksen viittaushetken voi päätellä aikaisemmasta teksti- tai puhekontekstista, kun taas leksikaalisen ajanilmauksen viittaussuhteen ymmärtäminen perustuu ensyklopediseen tietoon maailmasta ja niistä kulttuurisesti vakiintuneista tavoista, joilla me jäsennämme aikaa. (Klein 1994: 121, 151–152.) Ajanilmaus *vuotta myöhemmin* on siis luonteeltaan anaforinen, sillä sen viittaussuhde tukeutuu aiempaan kontekstiin. *Vuonna 1960* puolestaan kiinnittyy suoraan ajalliseen jatkumoon ilman kontekstin tai puhetilanteen tukea, koska sen temporaalisen viittaussuhteen tulkinta pohjautuu länsimaiseen ajanlaskujärjestelmään, jonka kiintopisteeksi eli origoksi on määritelty Jeesuksen syntymän ajankohta.

Sekä deiktinen että relatiivinen aikasarja perustuvat lineaariseen aikakäsitykseen, jonka mukaan aika voidaan kuvata vasemmalta oikealle etenevänä aikasuorana. Johonkin kohtaa suoraa voidaan kiinnittää nykyhetki (deiktinen aikasarja) tai jokin muu temporaalinen kiintopiste, johon tapahtumien sijaintia verrataan (relatiivinen aikasarja). Vasemmalle puolelle valittua kiintopistettä sijoittuu mennyt tai aikaisempi aika ja oikealle tuleva tai myöhempi aika. Erilaiset tapahtumat tai staattiset tilat voidaan kuvata joko pisteinä tai pidempinä janoina tällä aikasuoralla. Sekä pisteet että janat voivat asettua suoralle joko kokonaan tai osittain päällekkäisiksi, jolloin puhutaan tapahtumien tai tilojen samanaikaisuudesta. Eriaikaisuus kuvataan luonnollisesti aikasuoralle sijoittuvina erillisinä pisteinä tai janoina. Pistekuvauksessa huomio kiinnittyy erityisesti ajankohdan sijaintiin, kun taas janakuvauksessa kyse on prosessin sisäisestä aikarakenteesta eli kestosta. Jos jokin prosessi on luonteeltaan toistuva, silloin sitä edustaa useampi aikasuoral-

le kiinnittyvä piste. (Comrie 1985: 2–7.) Kielessä aikasuhteet voidaan siis ilmaista tapahtumien ja asiantilojen ajankohtana, kestona tai toistuvuutena. Samalla, kun näitä suhteita ilmaistaan, määritellään myös tapahtumien ja asiantilojen temporaalinen sijainti johonkin toiseen aikaan kuten puhe- tai viittaushetkeen nähden. (Sulkala 1981: 17.)

Jokaisessa lauseessa predikaattiverbiin sisältyvä tempus ilmaisee tapahtumien tai asiantilojen sijaintia puhehetkeen nähden, mutta tempuksen ajallinen viittaussuhde jää kuitenkin hyvin väljäksi. Siksi lauseenjäsenistä erityisesti ajan adverbiaalin tehtävänä onkin usein täsmentää verbin ilmaiseman prosessin temporaalista lokaatiota. (Kangasmaa-Minn 1978: 283.) Ajan adverbiaalit ovat yleensä koko lauseen määritteitä, jotka sijoittavat puheena olevan tilanteen ajallisiin kehyksiin. Temporaalisina adverbiaaleina voivat toimia esimerkiksi paikallissijaiset NP:t, adverbit, adpositiot, konjunktiolliset lauseet ja infiniittiset rakenteet. (VISK § 980.)

Aikaa ilmaisevien paikallissijaisten lausekkeiden referenssin kohteena voi olla vain aikaa jo itsessään ilmaiseva sana, kuten vuorokauden osa (*aamu*), viikonpäivä (*maanantai*), juhlapäivä (*joulu*), kuukauden nimitys (*syyskuu*), vuodenaika (*syksy*), ajanjakson nimitys (*viikonloppu*), ajan mittayksikkö (*tunti*) tai epämääräistä ajanpituutta ilmaiseva sana (*hetki*) (Lauerma 1990: 146, 153). Monet näistä aikaa ilmaisevista sanoista viittaavat sykliseksi hahmotetun ajan yhä uudelleen toistuviin jaksoihin, joista osa on objektiivisesti havaittavissa. Kategoriat ovat siis jo luonnossa olemassa, eikä kieli ei sinänsä luo niitä, vaan ainoastaan nimeää ne. (Leino 1983: 196–197.)

Luonnostaan syklisiä ajanjaksoja ovat erityisesti vuosi ja vuorokausi. Vuodet seuraavat toisiaan auringon vuotuisen kierron mukaan, ja ne jakaantuvat edelleen syklisiin jaksoihin, vuodenaikoihin. Samoin myös vuorokausi jaksottuu auringon kiertokulun mukaan eri vuorokauden aikoihin. Itse vuoden ja vuorokauden syklisyys on annettu valmiina, ja kulttuuriset konventiot määrittävät vain sen, koska edellinen sykli loppuu ja seuraava alkaa. Osa syklisistä ajanjaksojen ilmauksista on pelkästään konventionaalisia, esimerkiksi kuukausi on menettänyt alun perin kuunkiertoon liittyneen luonnollisen syklisyytensä; nykyään se tarkoittaa noin 1/12 vuodesta. (Leino 1983: 197–198.)

Spatiaalisten ja temporaalisten ilmausten yhteneväisyydet nousevat erityisen selvästi esiin juuri paikallissijaisten adverbiaalien yhteydessä, sillä suomen kielessä käytetään samoja sijamuotoja sekä ajan että paikan ilmaisemiseen. Esimerkiksi lause *nyrjäytin nilkkani toukokuussa* ilmaisee prosessin temporaalisen sijainnin, kun taas lause *nyrjäytin nilkkani metsässä* sijoittaa tapahtuman spatiaalisesti. Monista yhtäläisyyksistä huolimatta paikka ja aika ovat kuitenkin erityyppisiä kategorioita. Spatiaalisuus on perusolemukseltaan staattista, mutta aika on dynaamista ja jatkuvasti muuttuvaa. Aika on dimensioltaan yksiulotteista, lineaarista, kun taas paikka on moniulotteisempi käsite. Aika muuttuu koko ajan, mutta lokaatiot ovat olemassa ajan muutoksesta riippumatta. (Lauerma 1990: 146–148; ks. myös Sulkala 1981: 15–16.)

Paikallissijaisista nominilausekkeista ajankohtaa ilmaisevat esimerkiksi *elokuussa*, *kesällä* ja *päiväsaikaan*. Niin ikään ajankohtaa ilmaisevat muun muassa adverbit *äsken*, *jälkeenpäin* ja *nykyään* sekä adpositiolausekkeet *kuun alussa*, *keskellä kesää* ja *viiden aikaan*. Toistuvuutta ja kestoa ilmaisevat esimerkiksi nominilausekkeet *kahteen kertaan*, *sekunnissa* ja *kolmeen vuoteen* ja adverbit *päivittäin*, *usein* ja *kauan*. Myös objektinsijaiset määrän adverbiaalit eli osmat voivat ilmaista tilanteen kestoa tai tapahtuman esiintymiskertoja: juoksin *tunnin* ~ en juossut *tuntia* ~ juokse vielä *tunti* / luin kirjan *kaksi kertaa*. Adpositiot ilmaisevat ajankohdan lisäksi usein sitä, että jotakin tapahtuu jonkin ajanjakson kuluessa tai kuluttua (vuoden *kuluessa*, vuoden *sisällä*, vuoden *jälkeen*), ja myös tapahtumien alku- ja loppuraja voidaan ilmaista adpositiolla: aamusta *lähtien*, aamuun *mennessä*. (VISK § 689, 972 ja 980.)

Koska tässä tutkimuksessa ajanilmauksia tarkastellaan nimenomaan intersubjektiivisesta näkökulmasta, niiden kommunikatiivinen funktio nousee keskeisemmäksi kuin niiden jakautuminen eri sanaluokkiin tai ajankohdan, keston ja toistuvuuden ilmauksiin. *Talvisodan* temporaalisia ilmaisukeinoja hahmotetaan ensinnäkin niiden tulkinnallisen kehyksen pohjalta: miten ne jäsentyvät suhteessa puhehetken ankkuripaikkaan, tekstikontekstiin ja kielenulkoiseen todellisuuteen. Toisena tarkastelun kohteena on se, miten subjektiivinen ajan kokemus heijastuu kertomuksen temporaaliseen rakentumiseen ja miten tällainen sisäinen kokemus voi kielen välityksellä muuttua yhteisesti jaettavaksi, intersubjektiiviseksi kokemukseksi.

2.3 Tempusjärjestelmä

Bernard Comrie (1985: 9) määrittelee tempuksen kieliopillistuneeksi keinoksi, jolla ilmaistaan jonkin tilanteen ajallinen sijainti. Aika itsessään ei kuitenkaan tarjoa mitään kiintopisteitä, joihin tapahtumat voidaan ankkuroida. Sen sijaan ajallisten suhteiden ilmaisemisessa käytetään erilaisia temporaalisia viitepisteitä, ajallisia vertailukohtia, joihin tapahtumat suhteutetaan aikasuoralla. Aktuaalisessa kielenkäyttötilanteessa tapahtumat suhteutetaan yleensä *puhehetkeen*, 'minä, sinä, tässä ja nyt' -lokaatioon, joka tarkoittaa puhujan ja kuulijan välitöntä spatiotemporaalista ympäristöä lausuman hetkellä. Kuten edellisessä luvussa jo todettiin, tempus on deiktinen kategoria, sillä se ilmaisee tapahtuman ajallisen sijainnin puhehetkeen nähden. (Emt. 13–14.)

Suomen tempusjärjestelmä erottaa menneen ja menemättömän ajan. Menemätön aika voi tarkoittaa puhehetkeen nähden sekä nykyistä että tulevaa aikaa. Mennyt aika tarkoittaa puolestaan puhehetkeä aiempaa aikaa. (Hakulinen & Karlsson 1979: 245; VISK § 1523.) Suomen kielen aikamuodoista menemätöntä aikaa ilmaiseva preesens ja mennyttä aikaa ilmaiseva imperfekti muodostavat omat morfologiset kategoriansa; ja näistäkin vain imperfektillä on varsinainen morfologinen tunnus, joka muodostaa opposition tunnusmerkittömään preesensiin. Perfekti ja pluskvamperfekti ovat näiden kahden tempuksen yhdistelmiä, *olla*-verbin preesensin ja imperfektin sekä pääverbin partisiipin muodostamia liittomuotoja. (Hakulinen & Karlsson 1979: 246; VISK § 112 ja 1523.) Suomen kielessä ei ole puhehetken kannalta tulevaan aikaan viittaavaa morfologista tempusta, futuuria, vaan tulevaan aikaan viitataan esimerkiksi adverbeilla sekä erityyppisillä verbiliitoilla ja -rakenteilla ja myös preesensillä voi joissakin yhteyksissä olla futuurinen merkitys (Ikola 1964: 124; VISK § 1542).

Tapahtumia ei kuitenkaan tarvitse, eikä niitä aina voikaan, suhteuttaa pelkästään puhehetkeen, vaan niitä voidaan tarkastella lausuman esittäjän valitseman tarkastelunäkökulman mukaisesti jostain muusta aikasuoran hetkestä käsin. Tällaista menneisyyteen, nykyhetkeen tai tulevaisuuteen kiinnittyvää tarkasteluhetkeä on nimitetty yleisesti *viittaushetkeksi*. (Reichenbach 1947; Siro 1964: 81; Wiik 1976: 136; Dahl 1985: 29–30; VISK § 1524.) Tapahtuma-aika voi olla sekä puhehetkeen että viittaushetkeen nähden

kokonaan tai osittain samanaikaista, varhaisempaa tai myöhäisempää (Wiik 1976: 137–138; Larjavaara 1990: 209–210; Klein 1994: 18–19).

Preesensissä tapahtuma-aika, viittaushetki ja puhehetki ovat kaikki samanaikaisia. Esimerkiksi lause *minä luen nyt kirjaa* ilmaisee tapahtumaa, joka on meneillään tietyllä puhehetkeen sijoittuvalla tarkasteluhetkellä. Imperfektissä (*minä luin eilen kirjan*) tapahtuma-aika sijaitsee aikasuoralla menneisyydessä ennen puhehetkeä, samoin kuin tilanteen tarkastelunäkökulmakin eli viittaushetki. Perfekti (*olen lukenut hyvän kirjan*) tarkastelee aiemmin tapahtunutta nykyhetken näkökulmasta eli se samanaikaistaa puhe- ja viittaushetken. Pluskvamperfektissä (*olin lukenut yöllä kirjaa*) nuo kiintopisteet sijoittuvat aikasuoralla kaikki eri kohtiin: tapahtuma-aika edeltää puhehetkeen nähden menneisyydessä sijaitsevaa viittaushetkeä. Liittotempuksissa apuverbi, joka perfektillä on *olla*-verbin preesensmuoto ja pluskvamperfektillä imperfekti, edustaa viittaushetkeä ja tapahtuma-aikaa edustaa puolestaan pääverbin partisiippimuoto. (Wiik 1976: 137–139, 148; VISK § 1527 ja 1550.)

Larjavaara (1990: 222–224; 2007: 360–361) käyttää aikasuorakuvauksessa viittaushetken sijaan *hallitsevan aikatason* käsitettä. Hallitseva aikataso voi sijaita aikasuoralla missä kohtaa tahansa, mutta puhehetki on kuitenkin aikatasoista keskeisin. On siis olemassa erityinen puhehetken hallitseva aikataso ja siihen nähden tulevia ja menneitä hallitsevia aikatasoja. Larjavaaran mukaan hallitsevan aikatason lisäksi tempusten kuvaamiseen tarvitaan vielä *aiemmuuden* ja *samanaikaisuuden* käsitteet. Preesens ja imperfekti ovat hallitsevan aikatason kanssa samanaikaisuusrelaatiossa; preesensillä hallitseva aikataso on normaalisti puhehetki ja imperfektillä jokin spesifinen puhehetkeä edeltävä aikataso. Perfekti ja pluskvamperfekti muodostavat puolestaan aiemmuusrelaation hallitsevaan aikatasoon, joka perfektillä on preesensin tavoin puhehetki ja pluskvamperfektillä vastaavasti jokin spesifinen mennyt aikataso, kuten imperfektilläkin.

Klein (1994: 21–24) huomauttaa, ettei tempus itse asiassa ilmaise puhe- ja tapahtumahetken välistä temporaalista relaatiota, vaan puhehetken ja sen hetken välistä relaatiota, josta puhuja haluaa kertoa jotakin. Tuosta hetkestä Klein käyttää nimitystä *topic time*, ’puheena oleva aika’, joka vastaa perinteisen tempusnäkemyksen viittaushetken käsitet-

tä. Esimerkiksi, jos joku kysyy *Tiedätkö, missä Jussi on?* ja saa vastaukseksi *Hän oli äsken puutarhassa*, vastaukseksi saatu lause ei määritä kovinkaan tarkasti varsinaisen tilanteen (’Jussi on puutarhassa’) tapahtuma-aikaa, vaan se kuvaa tilannetta vain tietyllä puhujan valitsemalla tarkasteluhetkellä (*äsken*). Jussi on saattanut olla puutarhassa jo ennen viittaushetkeä ja saattaa olla siellä vielä puhehetkelläkin. Tapahtuma-aika ja viittaushetki ovat siis vain osittain samanaikaisia, ja Klein korostaa, että tempus ankkuroi aina nimenomaan viittaushetken puhehetkeen, ei aktuaalista tapahtuma-aikaa.

Myös Langackerin (1999: 220–225) mukaan tempus suhteuttaa puhehetkeen vain näyttämöllä olevan tilanteen eli sen osan finiittiverbillä ilmaistusta prosessista, joka kulloinkin on puhujan ja kuulijan välittömän huomion kohteena (immediate scope). Esimerkiksi imperfektiivinen prosessi, kuten *minä luin eilen kirjaa*, sijoittuu vain osittain näyttämölle. Lukeminen on saattanut alkaa jo ennen välittömän huomion kohteena olevaa ajanjaksoa, eilistä, ja se voi jatkua vielä ’tänäänkin’. Sen sijaan perfektiivinen prosessi *minä luin eilen kirjan* sisältyy kokonaisuudessaan huomion kohteena olevaan ajanjaksoon. Tapahtumia ei siis suhteuteta suoraan puhehetkeen, vaan välillisesti sen *temporaalisen tarkastelupisteen* (temporal vantage point) kautta, josta puhuja ja kuulija tilannetta havainnoivat (emt. 224).

Langackerin temporaalisesta tarkastelupisteestä, kuten myös Kleinin puheena olevan ajan ja Larjavaaran hallitsevan aikatason käsitteistä voidaan kuitenkin aivan hyvin käyttää fennistiikkaan vakiintunutta viittaushetki-nimitystä, kunhan vain pidetään mielessä, ettei viittaushetki todellisuudessa aina täysin vastaa tapahtuma-aikaa tai puhehetkeä. Ainoana poikkeuksena Langacker (1999: 226) pitää performatiivisia lauseita (esim. *minä lupaan totella sinua*), joissa itse puhetapahtuma on nostettu näyttämölle profiloiduksi prosessiksi. Koska performatiivinen puhetapahtuma ja sen käsitteistys ovat yksi ja sama asia, täytyy niiden langeta myös temporaalisesti yhteen.

Morfologisina ja syntaktisina kategorioina tempukset ovat suhteellisen helposti määriteltävissä, mutta niiden semanttiset tehtävät aktuaalisessa kielenkäyttötilanteessa eivät muodosta yhtä selväpiirteisiä kategorioita. Sama tempus voi eri yhteyksissä saada eri funktion ja toisaalta eri tempukset voivat edustaa samaakin funktiota. (Ikola 1964: 81–

82, 86; Siro 1964: 80.) Esimerkiksi preesens voi esiintyä imperfektin sijaan kerrontalauseessa (ns. dramaattinen preesens) ja imperfekti voi viitata tulevaisuuteen: *Sitten mentiin!* Myös liittotempuksilla on varsinaisen temporaalisen perusfunktionsa lisäksi toissijaista käyttöä, ne voivat ilmaista esimerkiksi muilta kuultua tai epäsuorasti pääteltyä tietoa. (Yli-Vakkuri 1994: 142–143.) Larjavaara (2007: 359–360) korostaakin, että suomen kielen tempusten merkitys on vain ytimeltään temporaalinen eli deiktinen, ja hän pitää tempusten polysemiaa ja ylipäätään tempusten semantiikkaa yhtenä kielenkuvauksen ongelmallisimmista alueista.

Langacker (1991a: 249–252; 1999: 220–225) määrittelee menneen ja menemättömän ajan tempusopposition kieliopillistuneeksi keinoksi, jolla ilmaistaan puhetilanteen eli ankkuripaikan ja finiittilausekkeen esittämän proposition temporaalista relaatiota. Tempukset ovat siis ankkurointipredikaatioita, joiden avulla ilmaus ankkuroidaan puhetilanteeseen. Menneen ajan tempus, kuten suomen imperfekti, sijoittaa näyttämöllä (onstage) olevan tilanteen ajallisesti etäiseksi (distal) puhehetken deiktisestä keskuksesta, kun taas preesens kuvaa tilanteen temporaalisesti läheiseksi (proximal) suhteessa ankkuripaikkaan. Tempukset eivät kuitenkaan nosta itse puhetilannetta ja sen osanottajia osaksi käsitteistyksen profiilia, vaan ne viittaavat vain implisiittisesti ankkuripaikkaan, joka on katsomossa (offstage) ja siten subjektiivisesti konstruoitu.

Langacker (1991a: 211–225) näkee englannin kielen perfektikonstruktiot merkitykseltään kahtalaisina. Sekä perfektissä että pluskvamperfektissä nimenomaan finiittinen apuverbi (englannin *have* ja suomen *olla*) ankkuroi profiloidun prosessin puhehetkeen. Sen sijaan pääverbinä toimiva infiniittinen partisiippimuoto ei itsessään kytkeydy ankkuripaikkaan, vaan se on aiemmuusrelaatiossa pääverbillä ilmaistuun viittaushetkeen nähden. Partisiipilla ja muillakin infiniittisillä verbimuodoilla konstruoitu prosessi on luonteeltaan atemporaalinen, se esittää vain kokonaiskuvan prosessista (summary scanning) eikä sillä näin ollen ole positiivista temporaalista hahmoa; se ei siis kehity ajassa. Finiittiverbillä ilmaistut tapahtumat ja staattiset tilat puolestaan prosessoituvat sekventiaalisesti toisiaan seuraavina joko muuttuvina tai identtisinä pysyvinä kuvina (sequential scanning). Perfektikonstruktioissa itse prosessi ei siis ole välittömän huomion kohteena, vaan se kuuluu ilmauksen kehykseen.

Langacker (1991a: 240–249; 2008: 300–304) lähestyy tempusten semanttista kuvausta episteemisen aikasuoramallin avulla. Kuviossa 1 aikasuoraa (t) ympäröivä sisempi sylinteri edustaa käsitteistäjän (C) *koettua todellisuutta* (conceived reality) ja sen oikeanpuoleinen pinta kuvaa sitä *välitöntä todellisuutta* (immediate reality), joka lausuman hetkellä on suoraan käsitteistäjän havaittavissa. Me emme kuitenkaan voi tietää tai tuntea kaikkia maailman tapahtumia ja asiantiloja, niinpä sylinterin ulompi osa kuvastaa *todellisuutta* (reality), josta käsitteistäjä ei ole tietoinen tai jonka paikkansa pitävyydestä hän on epävarma. Todellisuutta edustava sylinteri ja sen *nykyhetkellä vallitsevaa todellisuutta* (current reality) kuvaava pinta muodostavat jatkumon *ei-todellisuuden* (non-reality) kanssa. Langacker (1991a: 243) korostaa, ettei jokin tietty asiantila kuulu koettuun todellisuuteen tai ei-todellisuuteen sillä perusteella, miten maailma aktuaalisesti on järjestynyt. Sen sijaan episteeminen aikasuoramalli kuvaa lausuman käsitteistäjän tietoon tai päättelyyn perustuvia modaalisia valintoja, sitä, mitä hän pitää totena ja mitä ei.

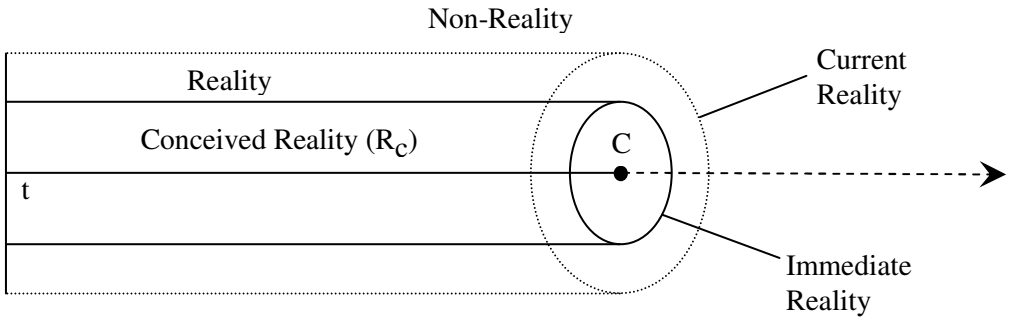

Kuvio 1. Langackerin episteeminen aikasuoramalli (Langacker 2008: 301)

Tempusten semantiikka liittyy siis temporaalisuuden lisäksi myös vahvasti modaalisuuteen. Langackerin (1991a: 245–246; 2008: 300–302) mukaan englannin kielen ankkurointijärjestelmän ydin koostuu kahdesta binaarisesta oppositiosta, joissa toinen jäsen on aina tunnusmerkitön ja toinen tunnusmerkkinen. Tempuksista nollamorfeemia edustaa preesens, joka ilmaisee profiloidun prosessin episteemistä läheisyyttä puhehetken ankkuripaikkaan eli käsitteistäjän välittömään todellisuuteen. Tempusopposition tunnusmerkkinen jäsen, menneen ajan tempus, sijoittaa prosessin käsitteistäjän ei-välittömään (nonimmediate) todellisuuteen eli mihin kohtaan tahansa koettua todellisuutta paitsi välittömästi havaittavissa olevaan puhehetken deiktiseen keskukseen. Vastaavasti mo-

daalisen verbiaineksen puuttuminen edustaa tunnusmerkitöntä kategoriaa, joka implikoi käsitteistäjän pitävän profiloitua prosessia osana reaalimaailmaa eli koettua todellisuutta. Modaaliverbi, kuten *must* tai *may*, puolestaan sijoittaa prosessin koetun todellisuuden ulkopuolelle eikä käsitteistäjä ole täysin varma asiantilan paikkansa pitävyydestä. Tempussemantiikan episteemisestä perusluonteesta huolimatta Langacker (1991a: 249) pitää kuitenkin temporaalista referenssiä tempusten prototyyppisenä ominaisuutena.

Osmo Ikolan (1964: 99–100) mukaan suomen kielessä, samoin kuin esimerkiksi ruotsin ja englannin kielessä, tempusten ensisijaisena tehtävänä on ilmaista lauseen tekemisen temporaalinen sijainti puhujan nykyhetkeen ja usein myös puheena olevaan aikaan nähden. Kieliopillisena kategoriana tempuksen katsotaan siis yleisesti ilmaisevan puhtaasti temporaalisuutta, mutta jossakin tietyssä kontekstissa, konkreettisessa kielenkäyttötilanteessa voivat aktuaalistua myös niin sanotut tempuksen semanttiset sivufunktiot eli toissijaiset tehtävät (Ikola 1964: 81–88; Schlachter 1980: 135). Valma Yli-Vakkurin (1986: 1–4) mukaan kieliopillisten muotojen ensisijaiset käyttötavat välittävät kielen informatiivista tehtävää ja ovat viestinnällisesti neutraaleja, kun taas niiden toissijainen käyttö edustaa kielen interpersoonaista ja affektiivista funktiota: puhujan valitsemaa näkökulmaa tai asennetta itseään, kuulijaa tai puheenaihettaan kohtaan.

Toisaalta tempusten kieliopillinenkin käyttö on aina jossain määrin subjektiivisiin intentioihin perustuvaa, sillä viittaushetken puhuja voi valita vapaasti, toisin kuin kielen ulkoisesta maailmasta käsin määräytyvät puhe- ja tapahtumahetken (Wiik 1976: 142; Hakulinen & Karlsson 1979: 246). Tällainen ajallisen perspektiivin valinta ei voi kuitenkaan koskaan olla viestinnällisesti täysin neutraalia, ja siksi myös episteemisyyden voidaan katsoa kuuluvan olennaisena osana tempusten perusmerkitykseen. Larjavaara (2007: 358–359) varoittaakin tavoittelemasta liian hätäisesti lopullista totuutta aikamuodoista: ”Onhan selvää, että mikä tahansa tällä tavoin syvään juurtunut ja esiintymissään äärimmäisen frekventti kieliopillinen kategoria voi olla monella tavalla polyseeminen.” Vaikka haluttaisiinkin tutkia pelkästään temporaalista referenssiä, tietyssä kielenkäyttötilanteessa tempusten semantiikka kietoutuu moniin eri tekijöihin: puhetilanteeseen, lause- ja tekstiyhteyteen, verbin leksikaaliseen merkitykseen sekä aspektuaalisuuteen ja modaalisuuteen.

2.4 Aika kertomuskontekstissa

Koska tässä tutkimuksessa tempuksia ja muita ajan ilmaisukeinoja tarkastellaan diskurssin temporaalisen jäsentymisen kannalta, on syytä luoda katsaus myös tutkimusaineiston eli kertomuksen tekstuaalisiin erityispiirteisiin sekä joihinkin kerronnan teoriaan liittyviin käsitteisiin, joihin tässä tutkimuksessa tullaan viittaamaan.

Kaikilla on varmasti jonkinlainen käsitys siitä, millainen on tyypillinen kertomus, miten se rakentuu ja mitä se pitää sisällään – tai miksi se ylipäätään on kertomisen arvoinen. David Hermanin (2005: 349) mukaan erilaiset kertomukset ovat osa jokapäiväistä elämäämme. Niitä käytetään spontaanissa keskustelussa, niitä luetaan ja niitä kirjoitetaan, jotta voisimme ymmärtää maailmaa, jossa elämme. Esimerkiksi uutiset, potilaskertomukset ja jopa oikeudessa esitetyt todistajan lausunnot rakentuvat kertomuksiksi. Hermanin (2009: 1–2, 7) mukaan kertomus on yksi ajattelumme perustyökaluista, kognitiivinen strategia, jolla hahmotetaan ajan, tapahtumisen ja muutoksen ilmiöitä. Kertomusta voidaan tarkastella paitsi kognitiivisena jäsennysmallina myös tietyn tekstilajin edustajana tai kommunikaation välineenä.

Perinteisessä narratologiassa kertomus eli *narratiivi* määritellään tekstiksi, josta voi abstrahoida tapahtumien kronologisen jatkumon. Aika-akselin keskeisyys rakentaa maailmaa esittävästä tekstistä kertomuksen ja erottaa sen muista teksteistä, kuten asiaproosasta tai lyriikasta. (Rimmon-Kenan 1991: 7–13.) Monika Fludernikille (1996: 13, 21) pelkästään temporaalisen jatkumon eli juonen varaan rakentuvat narratiivit edustavat kuitenkin kerronnan nolla-astetta, vaikka niitä perinteisesti onkin pidetty kerronnan prototyyppinä. Temporaalisuus ei tuota narratiivia, se kuuluu pikemminkin lukemisprosessiin kuin itse tarinan kontekstiin. Kun kertomus määritellään koostuvan erillisistä tapahtumista, jotka vain peräkkäisyys sitoo toisiinsa, tapahtumien loppumaton jatkumo jää irralliseksi eikä siinä ole mitään kiinnekohtia, jotka luonnollisella tavalla määrittäisivät kertomuksen alun ja lopun (Steinby 2009: 254). Fludernik (1996: 12–13) pitääkin *luonnollisen kerronnan* perustana *kokemuksellisuutta*: “In my model there can therefore be narratives without plot, but there cannot be any narratives without a human (anthropomorphic) experiencer of some sort at some narrative level.”

Metodologisena lähtökohtana *Talvisodan* tapahtumien sijoittuminen aika-akselille nousee tässä tutkimuksessa keskeiseen asemaan, sillä kertomuksen temporaalista jäsentymistä on lähes mahdotonta tarkastella viittaamatta aika-akseliin. Oletuksena kuitenkin on, etteivät tempukset ja muut ajan ilmaisukeinot ole pelkästään temporaalisia koordinaatteja, jotka auttavat lukijaa rakentamaan kertojan koetusta todellisuudesta kronologisen jatkumon. Sen sijaan temporaalisuus nähdään osana kertomuksen kokemuksellista ulottuvuutta ja sen kommunikatiivisuutta: kertomuksessa inhimillinen subjekti, kertoja, toimii välittäjänä menneen kokemuksensa maailman ja nykyhetken välillä.

William Labov (1972: 359–361) määrittelee kertomuksen keinoksi jäsentää menneitä kokemuksia verbaaliseen muotoon. Labovin määritelmän mukaan kertomus koostuu peräkkäisistä lauseista, jotka kuvaavat ajallisesti toisiaan seuraavia tapahtumia. Näiden juonta eteenpäin kuljettavien, *narratiivisten lauseiden* lisäksi kertomuksissa on myös *vapaita lauseita*, joita ei ole sidottu yhtä tiukasti tapahtumien temporaaliseen järjestykseen, vaan ne ovat esimerkiksi tapahtumia taustoittavia kertojan kommentteja. Aktuaalista tapahtumajärjestystä ikonisesti noudattavat narratiiviset lauseet kuvaavat *etualaistettuja* tapahtumia, kun taas temporaalisesti vapaat lauseet edustavat *taka-alaistettuja* tapahtumia. Taka-alaistetut lauseet voivat sijoittua mihin kohtaan aika-akselia tahansa tai jäädä kokonaan aika-akseliin kiinnittymättä. Etu- ja taka-alaistetut lauseet eroavat toisistaan paitsi temporaalisesti myös temaattisesti: taka-alaistetuissa lauseissa voidaan esitellä uutta tietoa ja vaihtaa kerronnan fokusta, kun taas etualaistetuissa lauseissa ei yleensä tuoda esiin täysin uutta informaatiota. (Hopper 1979: 213–215.)

Labov (1972: 359–370) jakaa kertomusrakenteen kuuteen funktionaaliseen jaksoon. *Abstraktin* tehtävänä on esitellä ja tiivistää koko kertomuksen olennainen sisältö muutamaan lauseeseen. *Orientaatio* on kertomuksen henkilöihin, aikaan, paikkaan ja tapahtumiin liittyvää identifioivaa tietoa. *Komplikaatiossa* kertomuksen toiminta mutkistuu ja siinä tapahtumat seuraavat toisiaan sekventiaalisessa järjestyksessä. *Resoluutio* eli loppuratkaisu selvittää, kuinka kertomuksessa lopulta oikein kävi. *Koodan* tehtävänä on osoittaa kertomus päättyneeksi ja siirtää vastaanottajan fokus takaisin nykyhetkeen. *Evaluointi* tarkoittaa sellaisia jaksoja tai keinoja, joilla kertoja viestittää kertomuksensa tarkoituksen, eli sen, miksi kertomus on kertomisen arvoinen.

Aktuaalisissa kertomuksissa edellä mainitut funktionaaliset jaksot voivat limittyä toisiinsa ja niiden järjestys voi vaihdella, eikä jokainen kertomus välttämättä aina edes sisällä näitä kaikkia rakenteellisia elementtejä. Esimerkiksi evaluointia voi esiintyä pitkin kertomusta tai se voi olla omana jaksonaan komplikaatio-osan jälkeen. Lisäksi evaluaatio voi olla ensinnäkin ulkoista, jolloin kertoja keskeyttää narratiivin etenemisen ja kääntyy suoraan vastaanottajan puoleen kommentoidakseen kertomusta. Toisaalta evaluaatio voi olla myös upotettua, jolloin se esiintyy osana kertomuksen muita rakenteellisia jaksoja. (Emt. 363, 370–375.)

Labovin (1972: 354) kertomusrakenteen jaottelu pohjautuu suhteellisen yksinkertaisiin, suullisiin henkiinjäämiskertomuksiin, jotka on hankittu tiedustelemalla eri-ikäisiltä haastatelluilta, onko heillä kuolemanvaaraan liittyviä henkilökohtaisia kokemuksia. Vaikka tämän tutkimuksen aineistona oleva kirjoitettu kertomus onkin huomattavasti laajempi ja rakenteeltaan monimutkaisempi kuin suulliset arkikertomukset, Labovin huomioita voi hyvin soveltaa myös *Talvisodan* kerronnallisen rakenteen tarkasteluun. Kokonaista kaunokirjallista teosta ei ole mielekästä edes yrittää jakaa kuuteen toisistaan eroavaan funktionaaliseen jaksoon, mutta lyhyemmissä tekstisekvensseissä narratiivisten ja vapaiden lauseiden vaihtelu ja niiden temporaaliset erot nousevat selvästi esiin. Labovin rakennemallin lisäksi myös jotkin narratologiset perusolettamukset, kuten kertomuksen jakaantuminen tarinan ja tekstin tasoon ja toisaalta sisäistekijän ja sisäislukijan käsitteellinen erottaminen varsinaisesta kirjailijasta ja todellisesta lukijasta ovat tarpeen kertomuksen temporaalista jäsentymistä tutkittaessa (ks. Rimmon-Kenan 1991).

Niin sanotusta ensimmäisestä kertomuksesta eli läpi koko *Talvisodan* kulkevasta sekventiaalisten tapahtumien jatkumosta käytetään tässä tutkimuksessa nimitystä *varsinainen tarina*. Tarinan aikaan kuuluvat myös erilaiset siirtymät varsinaisesta tarinalinjasta johonkin toiseen kohtaan tarinaa, joko eteenpäin (*ennakointi*) tai taaksepäin (*takautuma*). Kerronnan ajalla voidaan tarkoittaa paitsi aktuaalista puhetilannetta ja sen spatiotemporaalista ympäristöä myös diskursiivista aikaa, joka rakentuu kertomustekstin lineaarisen etenemisen myötä. (Rimmon-Kenan 1991: 58–61.) Langacker (1991a: 97; 1999: 262–266) kuvaa kommunikaation dynaamista luonnetta käsitteellä *diskurssin nykytila* (current discourse space), joka tarkoittaa puhujan ja vastaanottajan yhteisesti ja-

kamaa tietoisuuden keskusta tietyllä diskurssin virtaan sijoittuvalla hetkellä. Kertomuksessa, aivan kuten arkikeskustelussakin, diskurssin nykytila muuttuu jatkuvasti, kun kertojan ja vastaanottajan yhteinen tieto karttuu jo kerrottujen tapahtumien myötä ja yhä uudet asiat nousevat fokukseen toisten häipyessä vähitellen taustalle.

Vaikka *Talvisota* onkin retrospektiivinen ensimmäisen persoonan kertomus, jossa kertoja kuvaa omia menneisyyteen sijoittuvia kokemuksiaan, myös kokevan subjektin eli *fokalisoijan* ja kertovan agentin eli *kertojan* käsitteet on tarpeellista erottaa toisistaan (ks. Rimmon-Kenan 1991: 94–95). Wallace Chafen (1994: 226–227) mukaan *kertova tietoisuus* (representing consciousness) kuuluu kaunokirjallisen teoksen fiktiiviselle minäkertojalle ja kerronnan aikaan, mutta *kerrottu tietoisuus* (represented consciousness) eroaa sekä ajallisesti että paikallisesti kerronnan deiktisestä keskuksesta. Koska kertomus on yleensä kirjoitettu menneessä aikamuodossa, jo se osoittaa, että kyse on kahdesta eri tietoisuudesta: menneiden tapahtumien havainnoijasta ja näistä tapahtumista sekä spatiaalisesti että temporaalisesti erillään olevasta raportoijasta (emt. 230–231).

Minna Jaakola (2006: 164–167) samaistaa fokalisoijan kognitiivisen kieliopin käsitteistäjään, jonka näkökulmasta lauseen tai rakenteen ilmaisema propositio on kulloinkin konstruoitu: ”Näkökulma voi olla kertojan hallussa, mutta kertomuksen sisällä fokalisointijaksot voi rakentaa eri tavoin.” Jaakolan mukaan kertojan todellisuus on yleensä kertomuksen vallitseva perustila, jota kuvastaa Langackerin näyttämömetaforassa koko näyttämö. Tarinan sisäisessä fokalisaatiossa katsojan huomio kiinnitetään vain tiettyyn osaan näyttämöä ja kertojan ääni saa väistyä taka-alalle. Kolmannen persoonan kertomuksissa erilaiset fokalisaatiojaksot erottuvat ehkä selvemmin toisistaan kuin *Talvisodan* kaltaisessa ensimmäisen persoonan kertomuksessa, jossa kokevan ja kertovan minän näkökulmat usein limittyvät toisiinsa. Jako tarinan sisäiseen henkilöfokalisoijaan ja ulkoiseen kertojafokalisoijaan (ks. Rimmon-Kenan 1991: 96–99) nousee *Talvisodassa* paremminkin esiin yksittäisistä ilmauksista kuin pidemmistä fokalisaatiojaksoista. Joka tapauksessa erot fokalisaatiossa heijastuvat myös *Talvisodan* temporaaliseen jäsentymiseen, sillä käsitteistäjinä kokeva ja kertova minä kuuluvat teoksen eri aikatasoille.

3 *TALVISODAN* TEMPORAALINEN JÄSENTYMINEN

Tässä luvussa keskitytään siihen, mitä ja millaisia ovat ne kielen yksiköt ja rakenteet, joiden avulla *Talvisodan* temporaaliset suhteet jäsentyvät. Päähuomio kiinnitetään aikamuotoihin ja niiden keskinäisiin vaihteluihin, sillä kertomuksen temporaalinen perusstruktuuri rakentuu pitkälti tempusten keskinäisen vaihtelun pohjalta. Vaikka kutakin tempusta käsitellään omassa alaluvussaan, niitä tarkastellaan toisinaan myös rinnakkain, jotta tempusten keskinäiset erot nousisivat paremmin esiin. Tempusten tarkastelun yhteydessä tuodaan esiin myös muita *Talvisodan* temporaaliseen jäsentymiseen liittyviä kielellisiä keinoja, sillä temporaalisuus ei ole sellainen ilmiö, joka voidaan pilkkoa toisistaan täysin erillisiin kielen kategorioihin. Tempusten käsittelyn jälkeen luodaan vielä tiivistetty katsaus *Talvisodan* temporaalisiin adverbiaaleihin. Aivan aluksi kuitenkin hahmotellaan yleisesti *Talvisodan* aikatasoja ja sen kerronnallista kokonaisrakennetta. Tässä vaiheessa lienee syytä huomauttaa, että sisennetyissä esimerkeissä tutkimusaineistoon viitataan vain sivunumerolla, mutta tutkimustekstin lomassa olevissa lähdeviitteissä *Talvisodasta* käytetään selvyyden vuoksi lyhennettä T.

3.1 *Talvisodan* aikatasot ja kerronnallinen rakenne

Talvisodassa minäkertoja, Martti, asettuu kertomuksen alussa lukijan kanssa katsomoon, tarkkailijan asemaan. Samalla hänellä on kaksoisrooli havainnoitavana objektina, menneisyyteen sijoittuvan tarinan henkilönä. Tarinan näyttämöllä hän on kuitenkin useammin kollektiivinen ”me” kuin ”minä” – talvisodan myyttisessä hengessä. Tällainen kerronnallinen asetelma on tyyppiesimerkki Fludernikin luonnollisesta narratiivista: siinä kertoja kuvaa omia menneisyyteen sijoittuvia kokemuksiaan ja toimii välittäjänä menneen kokemuksensa maailman ja nykyisen, kerrontahetken maailman välillä. Myös lingvistisesti tarkasteltuna *Talvisota* on prototyyppinen kertomus, sillä sen suullista sotajuttua muistuttava kerrontatapa istuu hyvin labovilaisen arkikertomuksen muottiin. Tyypillinen sotaromaani *Talvisota* ei kuitenkaan ole, sillä sen puhuttua kieltä muistuttava, kommentoiva kerrontatapa ja runsaat aikasiirtymät poikkeavat suomalaisen sotakirjallisuuden traditiosta (ks. Kulmala 2003: 28).

Talvisodan voi jakaa perinteisen narratologisen jaottelun mukaisesti kahteen eri aikatasoon: tarinan ja kerronnan aikaan. Tarinan ajalle jo teoksen nimi antaa temporaaliset ja samalla myös historialliset kehykset, sillä talvisodalla on tunnettu aikansa ja paikkansa Suomen historiassa. *Talvisodan* kertojan sotaretki alkaa lokakuun 13. päivä, puolitoista kuukautta ennen talvisodan virallista syttymispäivää, ja päättyy maaliskuussa rauhan solmimisen jälkeen kolmen päivän marssiin kohti koti-Suomea:

(1) Sille oli tullut sellainen käsitys, että me olimme voittaneet sodan, ja sellainen käsitys oli kaikilla. Veti mielen katkeraksi, kun iltapäivällä kuultiin rauhanehdot, ja sitten myöhemmin, kun jouduttiin kolme vuorokautta marssimaan Kannasta koti-Suomea kohti, ennenkuin päästiin uudelle rajalle. (242)

Kerrontahetkeä *Talvisodassa* ei tuoda ilmi täsmällisesti. Se kuitenkin sijoittuu aikaan, jolloin jatkosotakin on jo elettyä historiaa ja kertoja on etääntynyt tapahtumista niin, että voi jäsentää kokemuksensa kertomukseksi ja tarkastella kokemaansa jälkikäteisperspektiivistä:

(2) Meitä oli täysi ryhmä kun Seinäjoelta lähdettiin, seitsemän miestä ja ryhmänjohtaja. Hengissä niistä ei selvinnyt muut kuin minä. Ne jotka selvisivät talvisodasta, kaatuivat jatkosodassa. Niin ettei se ollut mikään hyväonninen ryhmä, joka meistä Seinäjoella koottiin. Mutta sitähän me emme silloin tienneet. (12)

Temporaalisesti *Talvisodan* kerrontahetki ja tarinan aika ovat selvästi erillisiä, mutta kertovan minän tietoisuus omasta menneisyydestään ja koetusta todellisuudesta sekoittuvat tarinan kokevan minän maailmaan, ja kertoja tietää jo tarinan alussa, kuinka siinä tulee käymään: *Hengissä niistä ei selvinnyt muut kuin minä*. Esimerkki 2 vastaa Labovin kertomusrakenteen abstraktia eli se on tiivistelmä koko kertomuksesta. Selkeää koodaa eli päätöstä tällä kertomuksella ei ole, kuten ei ollut talvisodallakaan rivimiehen näkökulmasta. Venäläisten tykistötuli vain äkkiä taukoaa ja tulee aivan hiljaista. Tieto rauhasta ja rauhanehdoista saavuttaa sotamiehet vasta myöhemmin. (T 240–242.) Koodan puuttumisesta huolimatta *Talvisodan* kerronta etenee Labovin määrittelemän kertomusrakenteen mukaisesti: taustatietoa sisältävät orientoivat jaksot ja kertojan evaluoivat kommentit limittyvät pitkin kertomusta tarinan kronologiaan.

Talvisodassa sekä tarinan aika että kerronnan aika voidaan sijoittaa aikasuoralle temporaalisiksi jatkumoiksi. Kuten jo edellä todettiin, tarinan ajalliset kehykset on teoksessa annettu mutta kerronnan aika sijoittuu tarinaan nähden epämääräiseen tulevaisuuteen. Kertomuksen ankkuripaikka eli kerronnan deiktinen keskus pysyy samana koko teoksen ajan: kertoja, kerrontatilanne, sen osanottajat, aika ja paikka eivät muutu kertomuksen kuluessa. Kerrontatilannetta ei pidä kuitenkaan ajatella yksittäisenä pisteenä aikasuoralla, vaan se on pikemminkin aikajana, sillä kerronta etenee dynaamisesti eteenpäin ja kerronnalla, kuten tarinallakin, on oma kestonsa. Kerronnan dynaamisesta luonteesta johtuen diskurssin nykytila muuttuu jatkuvasti, kun kertojan ja vastaanottajan yhteinen tieto karttuu jo kerrottujen tapahtumien myötä ja yhä uudet asiat nousevat fokukseen toisten häipyessä vähitellen taustalle.

Talvisodassa kertoja liikkuu aikatasolta toiselle ja kertovan ja kokevan minän näkökulmat sekoittuvat usein toisiinsa. Kertojan ja fokalisoijan käsitteet on siis syytä pitää erillään *Talvisodan* kerronnallista rakennetta tarkastellessa: se, joka havainnoi, ei ole aina välttämättä sama henkilö kuin se, joka kertoo (ks. Rimmon-Kenan 1991: 92–95). Esimerkkikatkelmassa 3 kerronnan näkökulma vaihtelee kertojasta hänen aikaisempaan kokevaan minäänsä jopa saman virkkeen sisällä.

(3) *Siinä* Paavon laverin reunalla istuessani *minä* kuitenkin *ajattelin,* että *tämä sota* oli vähän muuttunut minulle *nyt* henkilökohtaiseksi asiaksi eikä ollut enää valtioiden ja kansojen välistä, koska ryssä oli tappanut monta tuttua poikaa minulta ja rippikoulukaveria ja hyvää ystävää meidän kylästä ja *nyt viimeisenä tekonaan* velipojan, jolla kaiken järjen ja ymmärryksen mukaan olisi pitänyt olla vielä monta vuotta elettävänään maailmassa, ja monta iloa edessään, jos kohta tietysti surujakin. *Nyt* se jäi siltä kaikki näkemättä. Näin minä *silloin* ajattelin. (106–107)

Katkelmassa kertova minä on katsomossa ja kokeva minä näyttämöllä. Ensimmäisen virkkeen aloittavassa päälauseessa näkökulma on kertojalla eli hän toimii koko lauseen käsitteistäjänä yhdessä lukijan kanssa. Kerrontahetken näkökulmaa korostaa erityisesti demonstratiivinen proadverbi *siinä* (vrt. *tässä*), joka erottaa toisaalta kerrontatilanteen tapahtumahetkestä ja toisaalta viittaa myös anaforisesti diskurssissa taaksepäin kertojalle ja vastaanottajalle yhteiseen, jo kerrottuun tietoon, siihen, että Martti on aikaisemmin

istunut laverin reunalle (T 105). Martin sodanaikaisia ajatuksia referoivassa sivulauseessa demonstratiivinen ilmaus *tämä sota* (vrt. *se sota*) muuttaa fokalisaation tarinan sisäiseksi, ilmauksen käsitteistäjänä toimii sodanaikainen kokeva minä, ei kertoja. Myös ilmaus *viimeisenä tekonaan* ja *nyt*-adverbin käyttö implikoivat tilanteen, jossa vielä ei nähdä tulevaisuuteen, vaan eletään tarinan nyt-hetkessä. Lauseessa *Nyt se jäi siltä kaikki näkemättä* adverbi *nyt* pitää näkökulman vielä tarinan sisäisenä, mutta katkelman viimeisessä lauseessa *Näin minä silloin ajattelin* näkökulma siirtyy takaisin kertojan nykyhetkeen. Siinä menneisyyteen ja siihen kuuluviin ajatuksiin viitataan temporaalisella proadverbilla *silloin*, joka samoin kuin *siinä* etäännyttää tarinan kerrontahetkestä ja joka samalla toimii kuulijakeskisenä anaforana ilmaisemassa tapahtuman ajankohdan tulkinnan pohjautuvan edellä esitettyyn yhteiseen tietoon (ks. Larjavaara 1990: 122, 198; VISK § 721–723, 1434). Näin kertoja tuo myös eksplisiittisesti esiin sen, että edeltävät ajatukset kuuluvat tarinan aikaiselle, 'silloiselle' minälle.

Tällaiset esimerkin 3 kaltaiset näkökulman vaihdokset ovat tyypillisiä *Talvisodan* kerronnalle. Kertovan ja kokevan minän välillä vaihtelevasta fokalisaatiosta huolimatta tämän katkelman temporaalinen tarkastelupiste pysyy koko ajan muuttumattomana. Siinä menneen ajan tempus sijoittaa näyttämöllä olevan tilanteen ajallisesti erilleen kerrontahetken deiktisestä keskuksesta, ankkuripaikka on katsomossa ja subjektiivisesti konstruoitu. Käsitteistäjinä katkelmassa toimivat kertoja – tai kertoja ja lukija yhdessä – sekä kertojan aikaisempi kokeva minä. Kokeva minä on myös osa käsitteistyksen profiilia, hän on se, joka ajattelee. Kerronnan aika ja kertoja itse eivät kuitenkaan nouse eksplisiittisesti näyttämölle tässä katkelmassa. Sen sijaan esimerkissä 4 kerrontatilanne ja kertova minä ovat osa käsitteistyksen profiilia.

(4) *Minä luulen*, että Paavo oli siihen flikkaan oikein tosissaan rakastunut, koska se ei ollenkaan ruvennut niiden poikien kanssa siitä tytöstä suuta soittamaan. Se istui hiljaisena härkävaunun ovella ja katseli, kuinka maisemat vilahtelivat ohi, talojen valot ja asemat. Aina myöhemmin kun minä sen tytön olen nähnyt niin *kyllä* minä olen sen meidän lähtemisemme muistanut, ja velipojan, kuinka vakava se oli koko matkan Seinäjoelle, vaikka muuten oli aina niin iloista poikaa. Se tyttö *on nyt* Rinta-Jussilla emäntänä. En minä koskaan ole sen kanssa tullut puhuneeksi siitä, kuinka ne Paavon kanssa olivat elämänsä ajatelleet järjestää. (7)

Esimerkissä 4 nimenomaan kertoja on se, joka luulee. Nykyhetken tempus yhdistyneenä ensimmäisen persoonan pronominiin (*Minä luulen*) nostaa sekä kertojan että kerrontatilanteen osaksi lauseen näyttämöllä olevaa profiilia. Myöhemmin katkelmassa esiintyvä temporaalinen adverbi *nyt* on tässä kontekstissa preesensiin liittyvänä puhehetkiviitteinen, se tarkoittaa kerronnan kanssa samanaikaista nykyhetkeä. Seurausta ilmaisevan konnektiivin *niin* jäljessä oleva kommenttiadverbiaali *kyllä* korostaa puolestaan kerrontahetken näkökulmaa, kyse on kertojan päättelemästä seurauksesta (ks. VISK § 963): *Aina myöhemmin kun minä sen tytön olen nähnyt, niin kyllä minä olen sen meidän lähtemisemme muistanut, ja velipojan, kuinka vakava se oli koko matkan Seinäjoelle – –*. Tytön näkeminen on aina tuonut kertojan mieleen sotaan lähdön ja Paavo-veljen vakavuuden tuossa tilanteessa.

Menneen ja menemättömän ajan tempusvaihtelu kuvaa esimerkissä 4 siirtymistä aikatasolta toiselle, kerronnan ajasta tarinan aikaan ja päinvastoin. Katkelmasta nousee esiin myös kaksi uutta ajanjaksoa, tarinan ja kerrontahetken välinen aika sekä aika ennen tarinan tapahtumia. Esimerkissä 4 preesens kuvaa kerronnan nykyhetken kanssa samanaikaisia asiantiloja: *Minä luulen – – / Se tyttö on nyt – –*. Imperfektillä viitataan tarinan aikaan, siihen, mitä Paavo teki tai tunsi sotaan lähdettäessä: *Se istui hiljaisena härkävaunun ovella ja katseli – – / kuinka vakava se oli koko matkan – –*. Perfekti ilmaisee tarinan nykyhetken ja kerronnan ajan väliin sijoittuvia tilanteita, kuten tytön toistuvia näkemisiä ja niistä seuranneita sota-ajan muistoja, tai sellaista asiantilaa, jonka voimassaolo täyttää koko tarinan nykyhetken ja kerrontahetken välisen aikajatkumon: *En minä koskaan ole sen kanssa tullut puhuneeksi siitä – –*. Katkelman lopussa oleva pluskvamperfekti tuo esiin ajan ennen tarinan varsinaisten tapahtumien alkua; ennen sotaan lähtöä vielä kenties suunniteltiin yhteistä tulevaisuutta: *– – kuinka ne Paavon kanssa elämänsä olivat ajatelleet järjestää.*

Vaikka esimerkissä 4 liikutaan aikatasolta toiselle, siinä asiantilojen käsitteistäjänä toimii kuitenkin koko ajan kertoja, ei tarinan kokeva minä. Kerrontahetken perspektiiviä kuvastavat erityisesti kuulijakeskiset ja anaforiset demonstratiivimääritteet: *siihen* flikkaan, *niiden* poikien, *siitä* tytöstä, *sen* tytön, *sen* meidän lähtemisemme, *se* tyttö. Kun tyttö mainitaan kertomuksessa ensimmäisen kerran, silloin näkökulma on tarinan koke-

valla minällä: ”Meidän Paavo oli poikamies, mutta *joku flikka* senkin rintapielissä näytti roikkuvan ja itkeä tyrskivän” (T 7). Tässä tyttöön viitataan indefiniittisellä pronominilla *joku*, joka ilmaisee, ettei fokalisoija ole vielä selvillä tarkoitteen identiteetistä (ks. VISK § 746). Jos näkökulma olisi kerrontahetkessä, kertoja kyllä tietäisi, että kyse on samasta tytöstä, joka ”on nyt Rinta-Jussilla emäntänä”.

Talvisodassa kertomuksen vastaanottajaa ei tuoda eksplisiittisesti esiin puheaktipronominilla *sinä*, mutta kuulija tai lukija on kuitenkin implisiittisesti läsnä koko kertomuksen ajan. Vahvimmin tätä vaikutelmaa luo tällainen edellä mainitun kaltainen runsas demonstratiivi-ilmausten käyttö, joka implikoi tarkoitteen kuuluvan kuulijan huomiopiiriin. Larjavaara (1990: 99–100) kuvaakin esimerkiksi demonstratiivista *se*-pronominia piirteillä [–puhujalähinen, –puhujakeskinen, +kuulijakeskinen] ja hänen mukaansa sen referentti oivalletaan nimenomaan kuulijan näkökulmasta. Myös Ritva Lauryn (1997: 59–60) mukaan *se*-pronomini määrittää vastaanottajan aluetta, mutta hän korostaa, että aluetta ei pidä käsittää spatiaaliseksi, vaan se ilmaisee pikemminkin referentin sosiaalista ja kognitiivista saavutettavuutta.

Se-pronomini on *Talvisodassa*, kuten yleensäkin kielenkäytössä, useimmiten anaforinen: tarkoitteen oletetaan olevan pääteltävissä aiemmasta kontekstista (ks. VISK § 722). Anaforisuus on ensisijaisesti juuri kognitiivinen ilmiö, se heijastaa kertojan ja vastaanottajan yhteistä mentaalista tietoisuutta eli diskurssin nykytilaa. Ensimaininnan jälkeen *joku flikka* on kertojalle ja vastaanottajalle yhteistä tietoa ja tähän voidaan viitata artikkelinomaisella tarkenteella ”*se* tyttö” (ks. VISK § 723). Lauryn (1997: 250–264) tutkimusaineiston mukaan tällainen anaforinen NP:n tarkenteena esiintyvä artikkelimainen *se* on erityisesti puhuttuun nykysuomeen kieliopillistunut ilmiö (ks. myös VISK § 1418).

Paitsi että *Talvisodassa* esiintyy runsaasti puhutulle kielelle tyypillisiä demonstratiivi-ilmauksia, sen tekstuaalinen rakenne muistuttaa muutenkin enemmän suullista kerrontaa kuin kirjoitettua diskurssia. *Talvisodan* virkerakenteet ja välimerkkien käyttö mukailevat puhuttua kieltä eivätkä noudata aina kirjoitetun kielen normeja. Erilaiset kertojan kommentit ja lisäykset sekä irralliset huomautukset ja sivulauseet korostavat omalta

osaltaan vaikutelmaa suullisesta sotajutusta. Esimerkiksi kertojan kommentti *En tiedä* esiintyy usein *Talvisodassa* itsenäisenä virkkeenä ja kommenttiadverbiaali *kyllä* voi puhekieltä mukaillen sijaita jopa lauseen loppuasemassa: ”Se oli virhe *kyllä*” (T 236). Kertojan ääni on siis miltei konkreettisesti kuultavissa *Talvisodan* kerronnassa.

Tekstistä ei tule suoranaisesti ilmi, kuka *Talvisodan* sisäänrakennettu vastaanottaja on, mutta joitakin vihjeitä kuulijan tai lukijan mahdollisesta taustasta ja sukupuolesta teos kuitenkin sisältää. Kertoja ei esimerkiksi selittele sellaisia sodankäyntiin liittyviä termejä kuin kasematti tai espanjalainen ratsu ja rajaa implisiittisesti naiset ja lapset kuulijakuntansa ulkopuolelle:

> (5) Keskenämme me sovimme, ettei meistä kukaan koskaan kotona kertoisi, kuinka pahasti komppanianpäällikkö oli hajonnut täysosumasta, koska sellainen ei sotaan tottumattomille ihmisille ollut sopivaa kuultavaa, varsinkaan naisille ja lapsille, tai komppanianpäällikön omaisille. (115)

Kertoja kuitenkin kuvailee yksityiskohtaisesti komppanianpäällikön palasiksi hajonnutta ruumista esimerkkiä 5 edeltävässä tekstissä, joten kertomuksen vastaanottaja rajataan näin sotaan tottuneisiin ja sotaterminologian tunteviin ihmisiin. Yhteistä kokemuspohjaa ilmentää myös se, ettei kertoja esittele itseään lukijalle, vaan kertojan etunimi paljastuu epäsuorasti vasta kertomuksen loppupuolella olevan repliikin kautta:

> (6) Komppanianpäällikkö valitti, ettei se nähnyt, ketä meitä siinä oli makaamassa, pukkasi minua kylkeen kädellään ja kysyi kuka minä olin. Sanoin nimeni.
> – Martti vai Paavo? se kysyi.
> – Martti. Paavo meni keskeltä poikki Taipaleessa, minä sanoin. (208)

Kaiken kaikkiaan esimerkin 6 kaltaista puheen suoraa esitystä on *Talvisodassa* vain muutamassa yksittäisessä kohdassa. Kerronnan näkökulma pysyy kertojan tai hänen aikaisemman kokevan minänsä hallussa, muut tarinan henkilöt eivät saa ääntään kuuluviin muuta kuin epäsuorasti kertojan ja kokevan minän havaintojen kautta. *Talvisota* on siis prototyyppinen kertomus, yhteenveto kertojan omista, menneistä kokemuksista.

3.2 Tempukset *Talvisodan* jäsentäjinä

> Tarinan täytyy näet kuulua menneisyyteen ja mitä kaukaisempi se on, voisi sanoa, sitä parempi sille, kuten myös kertojalle, tuolle imperfektin jupisevalle esiin manaajalle.
>
> Thomas Mann, *Taikavuori* (1998/1924: 5.)

Edellä todettiin *Talvisodan* jakautuvan kahteen toisistaan selvästi erottuvaan aikatasoon: tarinan ja kerronnan aikaan. Näiden lisäksi kertomuksessa viitataan myös tarinan ja kerrontahetken väliseen aikaan sekä aikaan ennen tarinan tapahtumia. Kun erilaiset demonstratiiviset kielen ainekset ja temporaaliset proadverbit näyttäisivät liittyvän ennen kaikkea kerronnan näkökulman vaihdoksiin, tempukset puolestaan kuvastavat kerronnan liikkumista aikatasolta toiselle. Preesens vaikuttaisi olevan nimenomaan kerronnan ajan tempus, kun taas imperfekti kuuluu tarinan aikaan. Perfekti on aiemmuusrelaatiossa kerronnan aikaan, se kuvaa tapahtumia tai asiantiloja, jotka sijoittuvat tarinan nykyhetken ja kerrontahetken väliseen aikaan. Pluskvamperfekti on vastaavasti tarinaan nähden aiemmuusrelaatiossa, se näyttäisi aina viittaavan tarinan nykyhetkeä edeltävään aikaan.

Talvisodassa, kuten kertomuksissa ja kielenkäytössä yleensäkin, tempusten tehtävä ei kuitenkaan liity pelkästään kertomuksen temporaaliseen jäsentämiseen, vaan aikamuodon valinnalla voidaan osoittaa myös puhujan suhtautumista kerrottuun (ks. Helasvuo 1991: 77). Yli-Vakkurin (1994: 142–143) mukaan esimerkiksi imperfektiä käytetään tyypillisimmillään silloin, kun kertoja ilmaisee asioita, jotka on itse havainnut. Kertomaimperfekti kuvaa siis menneitä tapahtumia tosiasioina ilman viittausta siihen, mistä kertoja on saanut tietonsa. Sen sijaan liittotempuksilla, perfektillä ja pluskvamperfektillä, puhuja tai kertoja voi ilmaista muilta kuultua tai epäsuorasti pääteltyä tietoa, ja ilmaukseen voi samalla sisältyä vihje siitä, että kertoja on epävarma tiedon totuudenmukaisuudesta. (Ks. myös Ikola 1964: 100–106; VISK § 1496.) Imperfektin tendenssiä esiintyä kerronnan tempuksena pidetään usein kieliopin ulkopuolisena, kontekstiin liittyvänä ilmiönä (esim. Schlachter 1980:136; Comrie 1985: 28). Imperfekti on siis konventionaalistunut nimenomaan narratiivisen diskurssin perustempukseksi.

3.2.1 Imperfekti: narratiivisen diskurssin perustempus

Prototyyppinen imperfekti ilmaisee menneen hetken aikaista tapahtumista, jolloin tarkastelun näkökulma eli viittaushetki on kuvattavan tilanteen ajankohdassa. Imperfektin ilmaisema tapahtuma sijoittuu tiettyyn, spesifiin ajankohtaan menneisyydessä, ja viittaushetki, johon imperfekti kytkeytyy, selviää usein joko lausetta edeltävästä kontekstista tai se ilmaistaan lauseyhteydessä olevalla adverbiaalilla tai muulla leksikaalisella tiedolla. (Ikola 1964: 104; Hakulinen & Karlsson 1979: 249; VISK § 1530–1531.) Imperfektiä käytetään tyypillisesti narratiivisissa tekstilajeissa kuten kertomuksissa ja raportoivissa uutisissa osoittamassa menneisyydessä olevien tilanteiden peräkkäisyyttä (Ikola 1964: 105; VISK § 1531).

Talvisota alkaa, kuten monet muutkin kertomukset, juuri imperfektillä:

> (7) Minä *sanoin*, että mentäisiin kävellen, koska koululle ei ollut pitkä matka, mutta velipoika *sanoi*, ettei meidän talosta kävellen sotaan lähdettäisi ja niin me *panimme* hevosen aisoihin ja *menimme* sillä. Jussi *lähti* ajomieheksi. Se ei ollut korttia saanut, se *oli* siihen sotaan vielä liian nuori. (5)

Heti kertomuksen alussa finiittiverbien imperfektimuodot näyttäisivät liittävän yhteen toisiaan sekventiaalisesti seuraavat tilanteet samalla, kun ne erottavat puhehetken tapahtumahetkestä. Kyse on menneestä ajasta, tarinan tapahtumista ja niihin liittyvästä taustatiedosta. Esimerkissä 7 peräkkäisiä tapahtumia eli juonilauseita edustavat nimenomaan päälauseet: *Minä sanoin*, *mutta velipoika sanoi*, *niin me panimme hevosen aisoihin* ja *menimme sillä*. Referoitua puhetta edustavat sivulauseet *että mentäisiin kävellen* ja *ettei meidän talosta kävellen sotaan lähdettäisi* ovat johtolauseille alisteisia eivätkä ne vaikuta päälauseiden sekventiaaliseen tulkintaan, kuten ei syytä ilmaiseva *koska*-sivulausekaan, joka kuvaa juonilauseisiin nähden taka-alaista asiantilaa. Kertojan ja velipojan puheita ja tekemisiä kuvaavien lauseiden sekventiaalinen tulkinta ei kuitenkaan perustu yksinomaan imperfektin käyttöön. Jos esimerkkilauseista jätettäisiin pois *mutta*-konjunktio ja *niin*-konnektiivi, eivät lauseiden aikasuhteet olisikaan enää niin selviä. Johtolauseessa *mutta velipoika sanoi* nimenomaan konjunktio *mutta* implikoi sellaisen tulkinnan, että velipojan sanomiset ovat vastareaktio kertojan puheeseen, ja siksi ne

tulkitaan myös temporaalisesti peräkkäisiksi. Selvennys on tarpeen, sillä usein vain silloin, kun peräkkäisillä imperfektilauseilla kuvataan yhden henkilön toimintaa, epäselvyyttä aikasuhteista ei synny (Hakulinen & Karlsson 1979: 249–250). Kahden erillisen yksilösubjektin (*minä* ja *velipoika*) puheita referoivan jakson jälkeen subjektiksi vaihtuu monikollinen *me*, joten edellä olleen keskustelun seurausta ilmaiseva konnektiivi *niin* on myös tarpeellinen oikean temporaalisen tulkinnan varmistamiseksi.

Sen sijaan lauseen *Jussi lähti ajomieheksi* ilmaisema tapahtuma ei enää ole temporaalisesti peräkkäinen, vaan pikemminkin samanaikainen edeltävään lauseeseen nähden. Se voidaan näin ollen tulkita edeltäviä lauseita taustoittavaksi lisäykseksi, koska taustatapahtumat ovat usein etualaistettujen, sekventiaalisten juonilauseiden kanssa samanaikaisia (Hopper 1979: 214–215). Myös pluskvamperfektilause *Se ei ollut korttia saanut* ja sitä seuraava predikatiivilause *se oli siihen sotaan vielä liian nuori* ovat funktioltaan varsinaisia tapahtumia taustoittavia kertojan kommentteja. Vaikka kertojan kommentit tässä limittyvätkin juonilauseiden kronologiaan, katkelman temporaalinen tarkastelupiste eli viittaushetki pysyy tarinan ajassa eikä puhetilanne nouse eksplisiittisesti esiin.

Talvisodan alussa kuvattujen tapahtumien viittaushetkeä ei kuitenkaan täsmällisesti ilmaista lauseyhteydessä millään adverbiaalilla tai muulla leksikaalisella tiedolla, eikä se selviä edes esimerkin 7 välittömästä tekstikontekstistakaan. Esimerkissä viitataan vain implisiittisesti tapahtuma-aikaan velipojan sanomisia referoivassa sivulauseessa, josta selviää, että ’ollaan sotaan lähdössä’. Chafe (1994: 227–229) pitää tämänkaltaista kerronnan aloitusta, jossa tarinan henkilöitä, paikkaa ja aikaa ei eksplisiittisesti esitellä, tyypillisenä nimenomaan kirjalliselle ilmaisulle; osana suullista keskustelua se ei tarjoaisi kuulijalle riittävää orientaatiota tarinan maailmaan. Chafen mukaan kaunokirjallisen teoksen lukijalle tällainen aloitus kuitenkin luo vaikutelman jatkuvuudesta: tarina on osa keskeytymätöntä kokemusten virtaa, se kumpuaa aikaisemmista kokemuksista ja jatkaa matkaansa kohti uusia kokemuksia. Huolimatta siitä – tai ehkä juuri sen vuoksi – ettei kerronnan aloitukseen sisälly selkeää orientaatiota tarinan maailmaan, siitä huokuu tietynlainen definiittisyys: tapahtumien aika, paikka ja niihin liittyvät keskeiset henkilöt ovat ikään kuin ennalta tunnettua, kertojan ja lukijan jakamaa yhteistä tietoa (vrt. emt. 228).

Myös *Talvisodan* lopetus vahvistaa jatkuvuuden vaikutelmaa, sillä tapahtumien jatkumoa sulkevaa koodaa *Talvisota* ei lukijalle tarjoa, vaan Martin kertomus talvisodasta päättyy kuten se alkaakin: keskelle imperfektissä etenevää kokemusten virtaa (ks. esimerkki 1). Vaikka *Talvisodan* aloitus ja lopetus luovatkin illuusion kertojan koetun todellisuuden lineaarisesta etenemisestä kohti kerrontahetken välitöntä todellisuutta, tuo matka on kuitenkin kaikkea muuta kuin suoraviivainen. Kuten aikaisemmin jo todettiin, kertoja liikkuu imperfektin ja preesensin vaihdoksilla aikatasolta toiselle, tarinan ajasta kerronnan aikaan ja päinvastoin. Tämän lisäksi tarinan kronologia rikkoutuu vähän väliä siirtymillä tarinan nykyhetkestä johonkin toiseen kohtaan tarinaa, joko eteen- tai taaksepäin. Imperfektin sekventiaalinen tehtävä nouseekin *Talvisodasta* selkeimmin esiin vain dynaamisissa, usein taistelutilanteita kuvaavissa jaksoissa:

> (8) Venäläisten hyökkäysvaunut *ajoivat* aivan meidän piikkilankaesteillemme saakka, mutta jalkaväki *ei seurannut* niitä. Jalkaväki *kääntyi* keskellä aukeaa ja *lähti juoksemaan* takaisin Taipaleenjoelle päin. Yksi hyökkäysvaunu *sai* piikkilankaesteellä osuman panssarintorjuntatykistä ja *jäi* siihen. Toisen hyökkäysvaunun pojat *kävivät tuhoamassa* kasapanoksella, *nousivat* ampumahaudasta kasapanos mukanaan ja *kierittelivät* itsensä ja *konttasivat* hyökkäysvaunun lähelle ja *saivat heitetyksi* kasapanoksen hyökkäysvaunun päälle. Niitä *oli* kaksi poikaa ja ne *tulivat* terveinä takaisin kumpikin. Loput hyökkäysvaunuista *kääntyivät* ja *lähtivät ajamaan* takaisin kotimaataan kohti; ne *saivat* aukealla kiinni oman jalkaväkensä ja niiden kaikkien yrittäessä siinä päästä Sikiönniemen kohdalla jokiuoman suojaan, meidän tykistö *ampui* iskun niiden keskelle. (60–61)

Esimerkissä 8 on runsaasti dynaamista toimintaa, erityisesti liikettä kuvaavia finiittiverbejä, kuten *ajoivat*, *kääntyi*, *lähti juoksemaan*, *nousivat*, *kierittelivät*, *konttasivat*, *tulivat*, *kääntyivät*, *lähtivät ajamaan* ja *ampui*. Lisäksi siinä on aktiivisia, vähintäänkin implisiittisesti ihmistarkoitteisia toimijoita, jotka tekevät jotakin tai joille tapahtuu jotakin. Näitä toimijoita edustavat esimerkiksi *venäläisten hyökkäysvaunut*, *jalkaväki*, *yksi hyökkäysvaunu*, *pojat*, *loput hyökkäysvaunuista* ja *meidän tykistö*. Juuri tällaisessa tekstiympäristössä imperfekti saa selvästi sekventiaalisen, juonta eteenpäin kuljettavan funktion. (Ks. Werlich 1975: 34–35.) Katkelma ei kuitenkaan koostu pelkästään etualaistetuista juonilauseista, vaan siihen sisältyy myös kaksi orientoivaa lausetta: *Toisen hyökkäysvaunun pojat kävivät tuhoamassa kasapanoksella* ja *Niitä oli kaksi poikaa*. Ensimmäi-

nen näistä lauseista esittelee tulevan tilanteen etukäteen ja jälkimmäinen tarjoaa taustatietoa tilanteeseen liittyvistä henkilöistä.

Esimerkistä 9 voikin havaita, kuinka keskeinen merkitys aktiivisilla toimijoilla tai kokijoilla on sekventiaalisen vaikutelman syntymiseen – finiittiverbin tempuksen ja aspektuaalisen laadun ohella – sillä esimerkiksi subjektittomat lauseet eivät ole *Talvisodassa* yleensä sidottuja tapahtumien temporaaliseen järjestykseen.

(9) Me *yritimme nousta* juoksuhaudasta niin, ettei venäläinen meitä heti huomaisi. *Satoi* harvakseen lunta ja vielä *oli* pimeää, mutta niin kuin talvella on. Koko ajan *luuli* näkevänsä, missä *käveli*, mutta *putoili* kuoppiin, joita tykkituli oli hakannut. Pärssinen ja Kansakoulun metsikkö *tiedettiin olevan* siellä jossakin pimeän takana, Hiekkala oikealla puolella ja Sikiönniemen talot ennen Kansakoulun metsikköä. Missä naapurin mies *oli*, sitä *ei tiedetty*. Siitä *piti ottaa* selvä. (80)

Esimerkin 9 ensimmäisessä lauseessa on vielä ilmisubjekti *me*, mutta se ei kuvaa kovinkaan aktiivista toimintaa vaan pikemminkin toiminnan tapaa. Toisessa virkkeessä ei enää ole ilmisubjektia ja sen verbit ovat luonteeltaan jatkuvaa, staattista tilaa ilmentäviä: *Satoi* harvakseen lunta ja vielä *oli* pimeää – –. Sitä seuraavissa nollasubjektilauseissa (*Koko ajan luuli näkevänsä, missä käveli, mutta putoili kuoppiin* – –) ei ole merkitty näkyviin varsinaista toimijaa, vaikka ne edellyttävät, kuten muutkin nollasubjektilauseet, tulkintataustakseen ihmistarkoitteista NP:tä, ketä tahansa ihmistä, johon sanottu soveltuu – usein nimenomaan puhujaa itseään (Laitinen 1995: 338–339; VISK § 1347). Näissä esimerkkilauseissa ovatkin selvästi taustalla kertojan omakohtaiset kokemukset, joihin myös kuka tahansa samassa tilanteessa ollut voisi samaistua. Minkäänlaista sekventiaalista tapahtumajaksoa nämä nollasubjektilauseet eivät kuitenkaan muodosta, ja omalta osaltaan siihen vaikuttavat myös tilanteen jatkuvuutta ilmentävä temporaalinen adverbiaali *koko ajan* sekä verbien *luulla*, *kävellä* ja *putoilla* aspektuaalinen laatu, joka ei ole kovinkaan dynaaminen. Esimerkin passiivilauseissakaan (– – *metsikkö tiedettiin olevan siellä jossakin pimeän takana* – – *Missä naapurin mies oli, sitä ei tiedetty* – –) ei ole ilmisubjektia eikä niiden predikaattiverbi *tietää* ole luonteeltaan dynaaminen. Katkelman viimeinen lause implikoi jo toimijaksi ’meidät’ (*Siitä* ’meidän’ *piti ottaa selvä*) ja vihjaa tulevaan toimintajaksoon (esimerkki 10).

(10) *Kun* edestäpäin rupesi kuulumaan ihmisten ääniä, me rupesimme ryömimään. *Äkkiä* ne äänet olivat*kin* aivan vieressä ja meiltä kysyttiin jotakin ulkomaan kielellä. *Kun* emme vastanneet, meitä ruvettiin ampumaan ja mekin ammuimme ja *sitten* me kuulimme, että joku ihminen juoksi. (80)

Esimerkki 10 muodostaa jälleen temporaalisesti järjestäytyneen tapahtumaketjun. Tässä sekventiaalinen tulkinta ei kuitenkaan synny pelkästään sillä perusteella, että peräkkäisten lauseiden verbit ovat imperfektimuotoisia. Sen sijaan konjunktio *kun*, temporaalinen adverbi *äkkiä* ja sitä vahvistava liitepartikkeli *-kin* sekä *sitten*-adverbi jäsentävät katkelman tapahtumat temporaalisesti peräkkäisiksi. Näitä temporaalisesti järjestäviä tarkenteita tarvitaan, koska esimerkin finiittiverbit eivät ole aina dynaamisia eikä kaikissa lauseissa ole välttämättä aktiivista toimijaa tai kokijaa. Esimerkiksi predikaatit *rupesi kuulumaan*, *olivatkin*, *kysyttiin* ja *emme vastanneet* eivät ole aspektuaaliselta laadultaan kovinkaan toiminnallisia eikä subjekti *ihmisten ääniä* viittaa aktiiviseksi toimijaksi tulkittavaan entiteettiin. Esimerkistä 10, kuten myös esimerkeistä 7 ja 9, voi siis havaita, ettei imperfektin sekventiaalistava funktio ole mitenkään itsestään selvä, vaan tapahtumien kronologiseen järjestymiseen vaikuttavat monet muutkin tekijät.

Östen Dahl (1985: 112–113) huomauttaa, että aktuaalisissa teksteissä on suhteellisen vähän puhtaita, sekventiaalisesti eteneviä narratiivisia jaksoja, sillä erilaiset takautumat ja ennakoinnit sekä tapahtumiin liittyvä orientaatio keskeyttävät usein varsinaisen tarinan etenemisen. Hänen mukaansa peräkkäisistä lauseista koostuvan sekventiaalisen jakson ensimmäinen lause ei esiinny varsinaisessa narratiivisessa kontekstissa, vaan se tarjoaa temporaalisen kiintopisteen, johon sitä seuraavat lauseet ankkuroituvat, ja ne voidaan tulkita peräkkäisiä tapahtumia ilmaiseviksi (emt). Näin ollen sekventiaalisen funktion saava imperfektimuoto on paitsi deiktisesti puhehetkeen suhteutettu, myös tietyllä tapaa anaforinen, edeltävään diskurssiin kytkeytyvä (ks. Klein 1994: 69). Näitä puhtaasti narratiivisia jaksoja muodostavia, anaforisia imperfektejä on *Talvisodassakin* melko vähän. Seuraavaksi tarkastellaan hieman tarkemmin, miten *Talvisodan* temporaaliset kytkennät jäsentyvät silloin, kun poiketaan varsinaisen tarinan kronologiasta.

Esimerkissä 11 preesensissä oleva kertojan kommentti katkaisee imperfektimuotoisen orientaatiojakson:

(11) Koululle meitä *kokoontui* nelisensataa miestä. Siinä *olivat* melkein kaikki ne, jotka pitäjässä miehen kirjoissa *kulkivat*, tuttuja miehiä minulle useimmat varsinkin kirkonkylästä ja siitä lähikylästä, ja sitten oudompia sivukylistä, tuttuja seuroista ja kunnan asioista ja rippikoulukavereita ja sitten näitä oman kylän miehiä. Monenlaista miestähän sitä kyllä yhdenkin pitäjän miehiin *mahtuu*. Siellä *oli* jo kahdet veljekset, joille *oli* illan mittaan *tullut* riita viinapullosta. Ne *olivat* jo *tainneet* kylällä tullessaan ottaa troppia ja yhdellä niistä *oli ollut* koululle tullessa mukana karhuviinapullo, jonka ne toiset *olivat* siltä *juoneet*, ei nyt niin salaakaan, mutta naruttamalla. Niillehän *tuli* siitä asiasta tappelu ja me *saimme* porukalla mennä niitä pidättelemään ja repimään erilleen, etteivät ne toisiaan tappaisi ennenkuin sota oli alkanutkaan. (5–6)

Kommentti *Monenlaista miestähän sitä kyllä yhdenkin pitäjän miehiin mahtuu* on kuitenkin luonteeltaan geneerinen eikä se nosta itse ankkuripaikkaa osaksi käsitteistyksen profiilia, vaan ankkuripaikkaan viitataan vain implisiittisesti. Kommenttiadverbiaali *kyllä* tuo esiin kertojan äänen, ja liitepartikkeli *-hAn* lausekkeessa *monenlaista miestähän* merkitsee lauseen sisältämän väitteen kertojalle ja lukijalle yhteiseksi tiedoksi, yleisesti hyväksyttäväksi tosiasiaksi (ks. Hakulinen 2001: 61–62; VISK § 830). Tarinan nykyhetkeen palataan imperfektilauseella *Siellä oli jo kahdet veljekset*, jossa paikan adverbiaali *siellä* viittaa anaforisesti tekstissä taaksepäin ja muistuttaa lukijaa siitä, että ollaan ’koululla’. Temporaalinen fokuspartikkeli *jo* puolestaan vihjaa, että jotakin on tapahtunut aiemmin. Se ikään kuin ennakoi tulevaa takautumajaksoa.

Orientoiva virke, *Siellä oli jo kahdet veljekset, joille oli illan mittaan tullut riita viinapullosta*, taustoittaa tulevia tapahtumia, ja sitä seuraava virke aloittaa varsinaisen pluskvamperfektissä etenevän takautumajakson: ensin kertoja arvelee, että *Ne olivat jo tainneet kylällä tullessaan ottaa troppia*, ja kertoo sitten sitä seuranneista tapahtumista, yhden miehen karhuviinapullosta, jonka toiset olivat juoneet. Varsinaisen tarinan nykyhetkeen palataan jälleen imperfektillä: *Niillehän tuli siitä asiasta tappelu ja me saimme porukalla mennä niitä pidättelemään ja repimään erilleen, etteivät ne toisiaan tappaisi ennen kuin sota oli alkanutkaan*. Tässä liitepartikkeli *-hAn* (*niillehän*) ilmaisee takautumajakson jo ennakoitavissa olevaa seurausta ja suuntaa lukijan huomion tuleviin tapahtumiin. Vaikka erilaiset aikasiirtymät, kertojan kommentit ja taustoittavat jaksot keskeyttävätkin usein *Talvisodassa* sekventiaalisesti toisiaan seuraavat tapahtumat, imper-

fekti on kuitenkin se tempus, jolla lähes automaattisesti palataan aina tarinan nykyhetkeen, keskelle kokemusten eteenpäin vievää virtaa:

(12) *Kaivoimme* ampumahautoja koko yön. Reservipataljoonan miesten kanssa meillä *tuli* kaivamisesta kova riita. Reservipataljoonan miehet *sanoivat*, etteivät he olleet saaneet nukkua moneen yöhön, koska olivat joka yö joutuneet kaivamaan ampumahautoja auki etulinjassa ja unta heidänkin *teki* mieli. Päivisin ne eivät olleet saaneet nukutuksi tykistön tulen ja kranaatinheitinten paukkeen takia. Niiden päällystö oli tuonut ne töihin meidän tukikohtaan, mutta lähtenyt sitten omaan majapaikkaansa *eivätkä* nämä miehet *uskoneet* toisen yksikön upseereiden puheita. Ne *lähtivät* yksitellen ja pienissä porukoissa yön pimeydessä omille peteilleen ja *jättivät* hautojen kaivamisen meidän huoleksemme. (77)

Esimerkissä 12 olevat imperfektilauseet viittaavat tarinan nykyhetkeen, kun taas pluskvamperfektilauseet ilmaisevat ainakin osin kuulopuheena kertojan tietoon tulleita asiantiloja ja tapahtumia, jotka sijoittuvat aikasuoralla tarinan nykyhetkeä varhaisemmiksi. Referoiva sivulause *etteivät he olleet saaneet nukkua moneen yöhön – –* aloittaa temporaalisesti taaksepäin viittaavan jakson, vaikka sen johtolause onkin vielä imperfektissä. Referaatissa palataan hetkellisesti imperfektilauseella tarinan nykyhetkellä voimassaolevaan asiantilaan: *ja unta heidänkin teki mieli*. Tämän jälkeen kerronta jatkuu jälleen taustatietoa tarjoavana, pluskvamperfektimuotoisena takautumajaksona, ja lauseen *eivätkä nämä miehet uskoneet toisen yksikön upseereiden puheita* finiittiverbin imperfektimuoto palauttaa kerronnan takaisin tarinan nykyhetkeen.

Mielenkiintoista tässä esimerkkikatkelmassa on se, miten myös pronominit omalta osaltaan jäsentävät sen temporaalisia ja hierarkkisia suhteita. Johtolauseelle alisteisessa epäsuorassa esityksessä reservipataljoonan miehiin viitataan *he*-pronominilla: *etteivät he olleet saaneet nukkua – – ja unta heidänkin teki mieli*. Muulloin miehiin viitataan pääasiassa *ne*-pronominilla tai substantiivin sisältävällä NP:llä. Puhekielessä ja sitä jäljittelevässä kaunokirjallisuudessa *se*- ja *ne*-pronomineja käytetään neutraalissa kerronnassa usein henkilöviitteisinä, kun taas *hän*- ja *he*-pronominien käyttö on tekstuaalisesti tunnusmerkkistä: ne esiintyvät ensisijaisesti referaatissa viittaamassa johtolauseen kommunikaatioverbin subjektiin (Yli-Vakkuri 1986: 116; VISK § 1469). Näin on myös *Talvi-*

sodassa: *hän-* ja *he*-pronomineja käytetään pääasiassa referoinnissa, muulloin henkilöviitteisinä kolmannen persoonan pronomineina toimivat *se* ja *ne*.

Jos siis esimerkkiin 12 sisältyvässä johtolauseellisessa referaatissa jälkimmäisen *he*-pronominin tilalla olisi *ne* (vrt. *– – ja unta niidenkin teki mieli*) lauseen ilmaisema propositio voitaisiin tulkita kertojan itse tekemäksi päätelmäksi. *He*-pronomini kuitenkin jäsentää lauseen osaksi referaattia eikä se kuulu juonta eteenpäin kuljettavien imperfektilauseiden joukkoon, vaikka se viittaakin tarinan nykyhetkellä voimassaolevaan asiantilaan. Sen sijaan, kuten aikaisemmin jo todettiin, koko pluskvamperfektillä ilmaistua takautumajaksoa seuraava imperfektilause palauttaa kerronnan varsinaisen tarinan nykyhetkeen. Siinä lukijaa vielä muistutetaan anaforisella NP:n demonstratiivitarkenteella *nämä miehet*, että kyse on näistä juuri puheena olleista reservipataljoonan miehistä, joiden kanssa kaivamisesta tuli riita. Pelkkä pronomini *ne* tai *nämä* voisi johtaa lukijaa jopa harhaan tulkitsemaan pronominin referentiksi edeltävän lauseen subjektin (*niiden päällystö*).

Larjavaara (1990: 149–150) näkee tällaisessa *tämä-* (mon. *nämä*) demonstratiivipronominin käytössä ”jotain vaikeasti määritettävää temporaalissävyistä puhujalähisyyttäkin”. Tässä yhteydessä demonstratiivi-ilmauksen *nämä miehet* temporaalinen implikaatio voisi johtua siitä, että samassa lauseessa myös aikamuoto vaihtuu pluskvamperfektistä imperfektiin ja se ohjaa lukijaa hakemaan referenttiä sieltä, missä edellisen kerran viitattiin imperfektillä varsinaisen tarinan nykyhetkeen eli johtolauseesta *reservipataljoonan miehet sanoivat – –*. Demonstratiivitarkenteinen NP ja finiittiverbin imperfektimuoto palauttavat siis yhdessä taustatietoa tarjoavan takautumajakson jälkeen diskurssin nykytilan takaisin tarinan etualaistettujen tapahtumien jatkumoon.

Esimerkin 12 aikamuotojen temporaaliset suhteet jäsentyvät yksiselitteisesti: imperfekti viittaa siinä tarinan nykyhetkeen ja pluskvamperfekti on aiemmuusrelaatiossa tarinan nykyhetken etualaistettuihin tapahtumiin. Kaiken kaikkiaan *Talvisodassa* viitataan tarinan nykyhetkeen nähden aiemmuusrelaatiossa oleviin tapahtumiin ja asiantiloihin useimmiten pluskvamperfektillä, mutta takautumissa esiintyy toisinaan myös imperfektiä. Esimerkissä 13 tarinan nykyhetkessä on jo edetty siihen, että juna on saapunut Inki-

län asemalle ja pataljoona otetaan junasta. Ensin kertoja kommentoi taakse jäänyttä junamatkaa pluskvamperfektilauseilla, *Olihan siinä tultu kotipitäjästä aika harppaus – – Oli se ollut tulemista ja matkustamista*, mutta vaihtaa sitten imperfektiin: *Meiltä katkesi tullessa se junakin – –*. Kerrottuaan junan katkeamiseen liittyvistä tapahtumista kertoja palaa takaisin Inkilään: *Kauan sieltä saatiin vielä härkävaunuissa körötellä, ennenkuin oltiin Inkilässä*.

(13) Vasta seuraavana päivänä pataljoona otettiin junasta, ja me näimme, että oltiin Inkilän asemalla. Se oli Karjalan Kannasta. *Olihan* siinä *tultu* kotipitäjästä aika harppaus. Monet meistä *eivät* koskaan *olleet käyneet* niin kaukana kotoa, en minäkään eikä meidän Paavo. *Oli* se *ollut* tulemista ja matkustamista. Meiltä *katkesi* tullessa se junakin, se *oli* niin raskaassa lastissa, kokonainen pataljoona miehiä ja hevoset ja tavarat. Veturimiehet *eivät* heti edes *huomanneet* junan katkeamista vaan *ajoivat* kilometrikaupalla, ennenkuin veturiin *saatiin* tieto, että junasta *puuttui* loppupää kokonaan ja paljon miehiä, joiden mieli *teki* sotatantereille. Niin veturimiehet *peruuttivat* junan takaisin sinne, missä loppupää *seisoi* kiskoilla. Tämä *tapahtui* Kintauksen kylässä, mutta minä *en* koskaan *tullut tietämään*, missä tämä Kintauksen kylä *oli* tai on. Kauan sieltä *saatiin* vielä härkävaunuissa körötellä, ennenkuin *oltiin* Inkilässä. (15–16)

Esimerkissä 13 pluskvamperfektin tehtävänä on taustoittaa ja evaluoida taakse jäänyttä junamatkaa, kun taas imperfektimuotoinen takautumajakso muodostaa oman, pienen kertomuksenkaltaisen episodinsa. Sen ensimmäinen lause *Meiltä katkesi tullessa se junakin* on tämän sisäkkäiskertomuksen abstrakti, joka toimii ikään kuin otsikkona ja johdatuksena tulevaan. Episodi sisältää myös orientaatiota ja evaluaatiota sekä niihin limittyneenä komplikaatio-osan, joka kuljettaa varsinaisia juonilauseita sekventiaalisesti eteenpäin. Resoluutio eli loppuratkaisu on merkitty seurausta ilmaisevan *niin*-konnektiivin avulla: *Niin veturimiehet peruuttivat junan takaisin sinne, missä loppupää seisoi kiskoilla*. Koodaa edustaa esimerkin viimeinen virke, joka kertoo, että junan katkeamiseen liittyvä episodi on päättynyt ja nyt ollaan siirtymässä takaisin varsinaisen tarinan nykyhetkeen, Inkilään. Esimerkin 13 jälkeen kertoja kuitenkin vielä muistelee junamatkan kulkua, ja sitä, miten he saivat aikansa kulumaan matkatessaan läpi Suomen Seinäjoelta Inkilään, ja vasta seuraavan luvun alussa palataan varsinaisen tarinan tapahtumiin: ”Inkilän asemalla meidän junamme purettiin niinkuin vihollisen lentokoneet olisivat koko ajan olleet meillä päällä ja ahdistamassa, ilmahälytyksessä” (T 18).

Muistelujakso etenee niin ikään pääasiassa imperfektissä, pluskvamperfektiä siinä ei esiinny lainkaan. Sen sijaan sitä värittävät vähän väliä kertojan preesensissä olevat, enimmäkseen geneeriset kommentit: ”Sellaisella porukalla kun ollaan liikkumassa, nuoria miehiä, niin siellähän aina syntyy omat jutunkertojansa ja vitsinikkarinsa, joiden ei sitten tarvitse kuin pari sanaa sanoa tai ottaa joku erikoinen ilme, niin kaikki nauravat, että henki on lähteä” (T 16). Pitkähkön, eri aikatasoilla poukkoilevan muistelujakson sitoo yhtenäiseksi sen sisällöllinen koherenssi, ja tämäkin jakso päättyy yhteenvedonomaiseen koodaan: ”Sellaisia huveja meillä oli” (T 17). Vasta sen jälkeen palataan takaisin Inkilän tapahtumiin.

Kokonaisuudessaan esimerkissä 13 ja sitä seuraavassa muistelujaksossa imperfektillä ei ole juurikaan merkitystä kerronnan temporaalisen jäsentymisen kannalta, vaan siihen vaikuttavat ennen kaikkea juuri edellä mainittu sisällöllinen koherenssi sekä monet paikallissijaiset spatiaali-ilmaukset, kuten *Inkilän asemalla*, *Kintauksen kylässä*, *härkävaunuissa*, *junassa*, nämä *junassa* kerrotut jutut, *siinä vaunussa* (T 15–18). Ne sijoittavat tapahtumat paitsi paikallisesti samalla myös ajallisesti suhteessa tarinan nykyhetkeen, sillä lukijalle on jo tullut selväksi, että Inkilän tapahtumat liittyvät varsinaisen tarinan nykyhetkeen, josta käsin takautuvasti muistellaan junamatkan kulkua.

Talvisodassa perusmerkitykseltään spatiaalinen adverbiaali saa usein jopa varsinaisen temporaalisen tulkinnan, kuten esimerkkiä 13 seuraavan muistelujakson alussa: ”*Junassa* me yritimme tappaa aikaa monella tavalla – –” (T 16). Siinä normaalisti spatiaalinen adverbiaali *junassa* on merkitykseltään selvästi temporaalinen, se kuvaa paremminkin lokaalisen suhteen kestoa (’junamatkan aikana’) kuin varsinaista spatiaalista sijaintia. Spatiaalisen adverbiaalin temporaalistuminen selittyy siitä, että se sijaitsee nimenomaan lauseen alussa ja kehystää siten koko lausetta. Muussa kuin lauseenalkuisessa asemassa se ei saisi yhtä vahvaa temporaalista tulkintaa. (ks. Huumo 1997: 21, 47, 237–238.)

Esimerkin 13 temporaalisessa hahmottamisessa tärkeä merkitys on myös junan katkeamisesta kertovan episodin abstraktilla *meiltä katkesi tullessa se junakin*. Ensinnäkin se esittelee uuden puheenaiheen, ja toisekseen se myös määrittelee, mistä temporaalisesta näkökulmasta tätä episodia tarkastellaan. Infinitiivirakenteen *tullessa* pohjana olevan

tulla-verbin leksikaalinen merkitys implikoi, että kertoja tarkastelee tapahtumia varsinaisen tarinan nykyhetkestä käsin, Inkilästä. Juna on siis ’tulossa’ Inkilään, ei ’menossa’. Sinänsä mielenkiintoinen yksityiskohta on myös demonstratiivitarkenteinen NP *se junakin*. Se vaikuttaisi ikään kuin muistuttavan lukijaa siitä, että tästä junan katkeamisesta on aikaisemminkin ollut puhetta, mutta edeltävästä diskurssista ei kuitenkaan löydy mitään tukea sille, että se voitaisiin tulkita kuulijaviitteiseksi anaforaksi. Joko se viittaa johonkin aikaisempaan, kuviteltuun puhetilanteeseen tai se voidaan tulkita kertojan äkilliseksi mielleyhtymäksi: ’Ai niin, meiltä katkesi tullessa se junakin, täytyypä ottaa se puheeksi’. Jälkimmäinen tulkinta kuvastaisi hyvin *Talvisodan* kerronnan dynaamisuutta: jo kerrottuja asioita ei jäsennellä uudelleen, vaan tarvittavat lisäykset tehdään tässä ja nyt. Samaa mielikuvaa vahvistaa myös abstraktia seuraava lause: *se oli niin raskaassa lastissa, kokonainen pataljoona miehiä ja hevoset ja tavarat*.

Esimerkissä 13 ja sitä seuraavassa muistelujaksossa imperfekti ei siis välttämättä paljasta, milloin ollaan tarinan nykyhetkessä ja milloin sitä edeltävässä ajassa, vaan siitä huolehtivat muut kieliopilliset ja leksikaaliset keinot sekä sisältöön liittyvät temaattiset sidoskeinot. Temporaalisia tarkenteita tarvitaan myös silloin, kun imperfekti viittaa tarinan nykyhetkeen nähden tuleviin tapahtumiin. Esimerkissä 14 imperfektilauseilla kerrottujen, ennakoivien tapahtumien ajallinen kiinnekohta ilmaistaan taas temporaaliseksi tulkittavalla, perusmerkitykseltään spatiaalisella adverbiaalilla:

(14) Me olimme nuoria miehiä ja meillä oli myös nuorten miesten tarpeita, siis muitakin tarpeita kuin saada kantaa henkensä isänmaan alttarille. Niistä tarpeista ei mitään isoa hälyä kuitenkaan noussut, ne hoidettiin kyllä asiallisesti, niin kuin sellaisessa pienessä kyläpahasessa kuuluukin. Sitten *Taipaleenjoella*, varsinkin niinä aikoina kun oltiin poissa suoranaisesta rintamavastuusta, levossa, niin moni poika kummasti rupesi muistelemaan Konnitsan tyttöjä ja emäntiä ja monella oli niiden nimiä ja osoitteita muistokirjassaan. Monet näistä Konnitsan naisista olivat myös kirjoittaneet poikien muistokirjoihin runoja ja värssyjä niistä yhteisistä hetkistä, joita he ennen sodan alkamista olivat itselleen salaa saaneet varastetuksi. (45)

Tässä imperfektin viittaushetken ilmaiseva paikallissijainen adverbiaali *Taipaleenjoella* saa temporaalisen tulkintansa tueksi myös tulevaan suhteuttavan *sitten*-adverbin. *Sitten*-adverbi ilmaisee nimenomaan siirtymää tulevaan, kun taas adverbiaali *Taipaleenjoella*

kiinnittää tapahtumat suoraan aikajatkumolle edellyttäen, että lukijalla on pragmaattista tietoa talvisodan historiasta sekä siihen liittyvistä taistelupaikoista ja niiden ajallisista kiintopisteistä. Ajanilmaukseen sisältyvä temporaalinen *kun*-sivulause (*varsinkin niinä aikoina kun oltiin – –*) puolestaan kytkee tapahtumat tietyntyyppiseen tilanneyhteyteen, sellaisiin aikoihin, kun miehet ovat poissa varsinaisesta rintamavastuusta. Ilman näitä edellä mainittuja temporaalisia tarkenteita ja sidoskeinoja imperfektilauseiden ajallinen siirtyminen varsinaisen tarinan nykyhetkestä tuleviin tapahtumiin ei tulisi ilmi.

Esimerkistä 14 nousee esiin myös se, kuinka pluskvamperfekti seuraa diskurssin nykytilaa. Kun imperfektiä käytetään viittaamassa tuleviin tapahtumiin, pluskvamperfekti ei enää olekaan aiemmuusrelaatiossa varsinaisen tarinan nykyhetkeen nähden, vaan se viittaa tulevasta hetkestä käsin menneisiin tapahtumiin, jotka ovat oikeastaan vasta meneillään varsinaisen tarinan nykyhetkellä: *Monet näistä Konnitsan naisista olivat myös kirjoittaneet poikien muistokirjoihin runoja ja värssyjä niistä yhteisistä hetkistä, joita he ennen sodan alkamista olivat itselleen salaa saaneet varastetuksi.* Varsinaisen tarinan nykyhetkellä ollaan siis vielä Konnitsassa. Pienenä sivuhuomautuksena voisi todeta, kuinka *he*-pronominia käytetään nyt muussa funktiossa kuin viittaamassa referaatin johtolauseen subjektiin (vrt. esimerkki 12). Tässä kontekstissa se on tarpeen selvyyden vuoksi, sillä *ne*-pronomini voitaisiin helposti tulkita vain päälauseen subjektiin (*monet näistä Konnitsan naisista*) viittaavaksi, sen sijaan *he*-pronominin viittausala kattaa sekä Konnitsan tytöt että sotilaspojat, jotka yhdessä ovat näitä salaisia hetkiä varastaneet.

Esimerkin 14 jälkeen kertoja vielä muistelee Taipaleenjoelle sijoittuvia tapahtumia, kuinka hän oli lueskellut erään kaatuneen pojan muistokirjaa ja sitten polttanut sen, ettei se joutuisi muiden paperien mukana pojan kotiin emännän luettavaksi. Sen jälkeen kertoja kommentoi tapahtumia geneeristä preesensiä käyttäen:

(15) *Kyllä sen jokainen ymmärtää, että nuorten miesten ja naisten kesken tulee puhutuksi muustakin kuin sodasta ja isänmaan asioista, kun viikkokaupalla joudutaan asumaan lähekkäin ja päivittäin toisiaan tapaamaan, heillä miehet kaukana poissa, ja meillä taas naisväki satojen kilometrien päässä eikä meillä edes varmaa tietoa siitä nähdäänkö niitä enää koskaan elämässä*. Moni meidän pojista ei kotiväkeään sitten koskaan enää nähnytkään. (46)

Temaattisesti esimerkin 15 preesenslauseet ja predikaatittomat konstruktiot (*heillä miehet kaukana poissa, ja meillä taas naisväki satojen kilometrien päässä eikä meillä edes varmaa tietoa siitä* – –) liittyvät Konnitsan aikaan, mutta niiden temporaalinen tarkastelupiste ei enää ole Taipaleenjoella, kuten edeltävien imperfektilauseiden, vaan se sijoittuu puhehetken aikaan, joskin hyvin väljästi lauseiden geneerisyydestä johtuen. Sen sijaan esimerkin päättävän imperfektilauseen *moni meidän pojista ei kotiväkeään sitten koskaan enää nähnytkään* viittaushetki vaikuttaisi jäävän hyvin epämääräiseksi. Se näyttäisi viittaavan vain jostakin puhehetkeen nähden tarkemmin määrittelemättömästä menneisyydestä alkavaan ja puhehetkeä kohti etenevään ajanjaksoon. Se ei kytkeydy sekventiaalisesti edeltävään imperfektilauseeseen, koska sellaista ei tässä kontekstissa ole, eikä se palauta kerrontaa automaattisesti tarinan nykyhetkeen, koska aikaisemmin tarinan nykyhetkestä on siirrytty Taipaleenjoen tapahtumiin. Tämän lauseen temporaalinen jäsentäminen vaatii siis hieman yksityiskohtaisempaa analyysia.

Ensinnäkin kyseessä on kieltolause: se ilmaisee asiantilaa, jota ei ole tai joka ei toteudu – tai tässä tapauksessa nimenomaan mennyttä asiantilaa, jota ei ollut tai joka ei toteutunut. Lauseen esittämä propositio on siis irreaalinen. Toiseksi tässä lauseessa on myös kolme temporaalista adverbia: *sitten*, *koskaan* ja *enää*. Sulkalan (1981: 55–62; 106–107) mukaan *sitten* ilmaisee johonkin toiseen viittaushetkeen suhteutettua ja sitä seuraavaa tai siitä alkavaa tapahtumahetkeä. Sulkala kuitenkin korostaa, ettei tämä viittaushetki välttämättä ole tempuksenmukainen. Onkin selvää, ettei *sitten* voi tässä yhteydessä seurata tempuksenmukaista puhehetkessä olevaa viittaushetkeä, vaan se liittyy pikemminkin temaattisesti edeltävään tekstiin eli Konnitsan tapahtumiin. Näin ollen lauseen ilmaiseman proposition voimassaolon temporaaliseksi alkupisteeksi voidaan käsittää varsinaisen tarinan nykyhetki. Siinähän ollaan vielä Konnitsassa, vaikka tapahtumia onkin tarkasteltu välillä Taipaleenjoelta käsin ja välillä puhehetkestä käsin.

Enää ilmaisee niin ikään edeltävää viittaushetkeä seuraavaa tapahtumahetkeä ja sitä, ettei aikaisemmin voimassa ollut tila tai tapahtuma jatku tai toistu viittaushetken jälkeen. *Koskaan* puolestaan ilmaisee, ettei minään ajankohtana tai missään tilanteessa ole ollut tai ei tule olemaankaan mitään tapahtumahetkeä, jolloin lauseen ilmaisema irreaalinen propositio voisi reaalistua. (Sulkala 1981: 85, 95–96, 130.) Lause *moni meidän*

pojista ei kotiväkeään sitten koskaan enää nähnytkään palauttaa siis kuitenkin kerronnan takaisin tarinan nykyhetkeen *sitten*-adverbin temaattisen kytkennän kautta ja ilmaisee, että lauseen esittämän proposition voimassaolo alkaa tarinan nykyhetkestä (*sitten*, *enää*) ja kattaa tulevaisuudenkin (*enää*, *koskaan*). *Sitten* ilmaisee kiellon voimassaolon alkamisrajaa, *enää* sekä kiellon alkamista että jatkumista ja *koskaan* kiellon voimassaolon määräämätöntä jatkuvuutta. Koska lauseessa on imperfekti, se ilmaisee kiellon voimassaolon kuitenkin päättyneeksi puhehetkeen mennessä (ks. VISK § 1530).

Imperfektimuotoisten ennakointien ja takautumien temporaalinen jäsentäminen ei kuitenkaan aina vaadi tutkijalta näin monimutkaista päättelyprosessia, vaan *Talvisodassa* voidaan ilmaista imperfektisiirtymien ajallinen kiinnekohta huomattavasti yksinkertaisemminkin, kuten tiettyyn kalendaariseen kiinnekohtaan viittaavilla temporaalisilla adpositoilla:

(16) *Uudenvuoden jälkeen* meillä ruvettiin teettämään taas linnoitustöitä öisin, koska niitä oli mahdotonta tehdä päiväsaikaan vihollisen lentokoneiden takia. (127)

(17) Jo *ennen vuodenvaihdetta* meitä säikytettiin yhdellä hälytyksellä. (128)

(18) Meidän lepovuoromme muodostui sitten *uudenvuoden jälkeen* sellaiseksi, että illat ja yöt kävimme kenttätöissä ja päivät makoilimme korsuissa. (130)

Esimerkkiä 16 edeltävässä tekstissä kuvaillaan uudenvuodenaaton tapahtumia ja postpositiolauseke *uudenvuoden jälkeen* kertoo, että nyt tapahtumissa siirrytään eteenpäin. Esimerkissä 17 prepositiolausekkeella *ennen vuodenvaihdetta* palataan takaisin vuodenvaihdetta edeltäneisiin tapahtumiin, ja siirtymä takaisin varsinaisen tarinan nykyhetkeen ilmaistaan esimerkissä 18 jälleen postpositiolausekkeella: ”Meidän lepovuoromme muodostui sitten *uudenvuoden jälkeen* – –”. Esimerkissä 17 temporaalinen fokuspartikkeli *jo* vielä täydentää prepositiolausekkeen aikaisempiin tapahtumiin viittaavaa tehtävää, kun taas esimerkissä 18 *sitten* suhteuttaa tapahtumat edeltävän kontekstin kannalta tulevaan, varsinaisen tarinan nykyhetkeen. Temporaalinen adverbi s*itten* voitaisiin tulkita tässä yhteydessä myös kontrastia ilmaisevaksi sävypartikkeliksi, koska se sijaitsee finiittiverbin jäljessä (ks. VISK § 825). Tällöin se ilmentäisi vastakohtaisuutta lepovuo-

rojen ja rintamavastuussa olemisen välillä. *Sitten* liittyy kuitenkin niin kiinteästi postpositiolausekkeeseen *uudenvuoden jälkeen*, että sen temporaalinen tulkinta lienee tässä yhteydessä ilmeinen. Esimerkeissä 17 ja 18 partikkeli *jo* ja adverbi *sitten* pitävät siis huolta lauseiden tekstuaalisista kytkennöistä ja imperfekti jäsentää lauseet suhteessa puhehetkeen.

Kun verbin imperfektimuodon sisältävät päälauseet poikkeavat varsinaisen tarinan nykyhetkestä, ajankohta tuodaan siis *Talvisodassa* aina ilmi. Myös tällaisen eteen- tai taaksepäin tapahtuneen imperfektipoikkeaman jälkeen paluu varsinaisen tarinan nykyhetkeen täytyy ilmaista, sillä imperfekti on kuitenkin siinä mielessä kontekstisidonnainen tempus, että se tukeutuu aina edeltävään imperfektimuotoon, vaikka väliin tulisi mitä tahansa. Koko kertomuksen ensimmäinen imperfektilause määrittää sen viittaushetken, josta tapahtumia ruvetaan kuljettamaan eteenpäin, ja imperfektin viittaushetki etenee lineaarisesti aikasuoraa pitkin niin kauan, kunnes siirtymä tästä viittaushetkestä tuodaan ilmi – tavalla tai toisella.

Muilla tempuksilla – preesensillä, perfektillä tai pluskvamperfektillä – ilmaistut aikatason muutokset ja temporaaliset siirtymät eivät vielä aiheuta imperfektin viittaushetken poikkeamista tarinan nykyhetkestä, vaan imperfektin temporaalinen kytkentä jäsentyy ensin deiktisesti suhteessa puhehetkeen (’ahaa, nyt palataan taas tarinan aikaan’) ja sen jälkeen anaforisesti suhteessa edeltävään kontekstiin (’jaha, missäs kohtaa tarinaa sitä oltiinkaan menossa’). Imperfekti jatkaa siis tarinan kuljettamista eteenpäin aina siitä kohtaa tarinaa, mihin edellisen imperfektimuodon viittaushetki on jäänyt. Jos tuo viittaushetki on siirtynyt pois varsinaisen tarinan nykyhetkestä ja halutaan palata takaisin tarinan päälinjaan, silloin pelkkä imperfekti ei riitä, vaan tarvitaan muita temporaalisia tarkenteita, jotka voivat olla luonteeltaan hyvinkin monimutkaisia ja pohjautua lähes yksinomaan temaattisiin kytkentöihin, kuten esimerkissä 15. Tällaisesta ajoittaisesta monimutkaisuudesta huolimatta todellinen lukija – toisin kuin tutkija – ei tarvitse kovinkaan pitkää prosessointiaikaa jäsentääkseen *Talvisodan* kerronnan temporaalisia liikkeitä, vaan niiden ymmärtäminen sujuu lukijalta luonnostaankin.

3.2.2 Pluskvamperfekti: tarinan aikaan kytkeytyvä tempus

Myös pluskvamperfektin – kuten imperfektinkin – keskeinen tehtävä on järjestää tapahtumia ajallisesti peräkkäin, se toimii usein imperfektin temporaalisena parina kuvaamassa ’menneen mennyttä’. (Wiik 1976: 148; VISK § 1540–1541). Pluskvamperfekti on samalla tavalla kontekstisidonnainen kuin imperfektikin: viittaushetki, jota edeltävää aikaa verbimuoto ilmaisee, selviää yleensä lauseyhteydestä tai laajemmasta tekstikontekstista. Pluskvamperfektin käyttö onkin usein jollakin tavalla relevanttia viittaushetken kannalta, se voi esimerkiksi esittää taustan imperfektin ilmaisemalle tilanteelle. (Hakulinen & Karlsson 1979: 250; VISK § 1541.) Toisinaan pluskvamperfekti ilmaisee myös toisilta kuultua tai epäsuorasti pääteltyä tietoa (Ikola 1964: 105; VISK § 1496).

Kuten edellisessä luvussa todettiin, *Talvisodassa* imperfekti on se tempus, joka kuljettaa varsinaisen tarinan tapahtumia kertojan haluamaan suuntaan, ja pluskvamperfektin tehtäväksi jää seurata uskollisesti imperfektin liikkeitä. Se kytkeytyy lähes poikkeuksetta sitä diskurssissa edeltävän imperfektimuodon viittaushetkeen.

> (19) Meidät vietiin nyt lepoon Koverojan tukikohtaan, *jossa oli pidetty jo sodan alusta asti näitä levossa olevia joukkoja*. Majoituspaikat siellä olivat huonot. Me tulimme sinne yöllä seitsemästoista päivä tammikuuta ja pakkanen oli silloin kova, kolmekymmentäviisi astetta, ja me olimme kaikki hyvin väsyneitä ja nälissämme ja täiden vaivaamia, likaisissa ja resuisissa kamppeissa. *Kymmenen päivää me olimme joutuneet olemaan peseytymättä, mitä lumella olimme koittaneet käsiämme ja naamaamme hinkata*. (162)

Usein pluskvamperfekti tarjoaa vain sivulauseessa tarinan tapahtumiin, henkilöihin tai tapahtumaympäristöön liittyvää taustatietoa, kuten esimerkin 19 relatiivisessa sivulauseessa: – – *jossa oli pidetty jo sodan alusta asti näitä levossa olevia joukkoja*. Esimerkin 19 lopussa oleva pluskvamperfektimuotoinen virke ei ole syntaktisesti alisteinen millekään toiselle lauseelle, mutta se on aiemmuusrelaatiossa edeltävään imperfektivirkkeeseen nähden ja pluskvamperfektin viittaushetki mainitaan imperfektivirkkeen alkupuolella: *yöllä seitsemästoista päivä tammikuuta*. Virke taustoittaa edeltävää, orientoivaa imperfektilausetta (*ja me olimme kaikki hyvin väsyneitä ja nälissämme ja täiden vaivaamia, likaisissa ja resuisissa kamppeissa*).

Tällaiset tapahtumia taustoittavat, kertojan omiin kokemuksiin tai tietoon pohjautuvat pluskvamperfektilauseet eivät muodosta *Talvisodassa* kovinkaan pitkiä tekstisekvenssejä. Ne ovat useimmiten joko syntaktisesti alisteisia sivulauseita tai vain yhden virkkeen pituisia jaksoja. Sen sijaan kuulopuheena kertojan tietoon tulleet tapahtumat voivat muodostaa hyvinkin pitkiä pluskvamperfektijaksoja, jopa yli sivun mittaisia.

(20) Ne kertoivat tavanneensa kotipuolessa yhden meidän pitäjän lentäjän, joka *oli pudonnut* jokin aikaa sitten rintamalinjojen väliin täällä Kannaksella – – Kun sitten illalla tämä vänrikki *oli huutanut*, että suomalaiset tulisivat hakemaan lentäjän pois illan pimetessä, se *oli* sille *ollut* suuri helpotus ja hyvän mielen aihe, mutta sitten siinä odotellessaan se *oli ruvennut* miettimään, mahtoiko vänrikki kuitenkaan puhua totta, vaikka se *oli huutanut* nimensä ja sotilasarvonsa ja puhunut suomea; saattoihan naapurin puolella olla suomea puhuvia miehiä ja kummalla puolen peltoa tahansa. Niin se *oli päättänyt* katsoa, minkälaista väkeä rupeaisi tulemaan ja pitää pistoolilla puolensa. – – Rantaruotsalaiset *olivat ottaneet* siltä pistoolin pois, ja *peitellee*t sen ahkioon. *Eivät* ne *olleet käsittäneet*, kuinka lähellä niillä sinä iltana hengen meno *oli ollut*. (200–202)

Esimerkin 20 takautumajakso alkaa ensin tarinan nykyhetkeä kuvaavalle imperfektilauseelle alisteisena jaksona; päälauseesta voi päätellä, että kyse on kuulopuheesta: *Ne kertoivat* – –. Jo päälauseen temporaalirakenne *tavanneensa* viittaa menneeseen, ja sivulauseesta lähtien menneisiin tapahtumiin viitataan pluskvamperfektillä. Pluskvamperfektimuotoinen referointi laajenee sitten myös syntaktisesti itsenäisiin virkkeisiin ja jatkuu pitkälti toista sivua. Tällainen sivulauseesta päälauseisiin laajeneva referointi on kaiken kaikkiaan hyvin tyypillistä *Talvisodan* kerronnalle.

Esimerkin 20 referointijakson jälkeen aikamuoto vaihtuu imperfektiksi, mikä ilmaisee, että on palattu kuulopuheesta takaisin varsinaisen tarinan nykyhetkeen: ”Me *sanoimme* pojille, että täällä tiedettiin missä vihollinen oli, ja että täälläkin hengenmeno oli lähellä nyt meillä, jos kohta heilläkin” (T 202). *Talvisodassa* lukijan ei yleensäkään tarvitse jäädä epätietoiseksi siitä, milloin kyse on kuulopuheesta ja milloin kertojan omista kokemuksista, sillä se selviää useimmiten tekstikontekstista. Pluskvamperfektilauseet merkitään muilta kuulluksi tiedoksi esimerkiksi johtolauseella, jossa on jokin kertomista tai kuulemista ilmaiseva verbi, kuten esimerkeissä 21 ja 22.

(21) *Niinä päivinä meille kerrottiin myös*, että rintaman takana, Pyhäjärven jäällä oli saatu kiinni viisi venäläistä desanttia. Yksi niistä oli ollut nainen. Tai paremminkin ne oli ammuttu sinne Pyhäjärven jäälle, koska ne eivät olleet tienneet tunnussanaa ja olivat yrittäneet ampua meikäläisiä. (174)

(22) *Jälkeenpäin kerrottiin*, että venäläinen oli tässä suurhyökkäyksessä tullut keskisuomalaisten asemiin saakka, mutta asemat oli otettu takaisin vastahyökkäyksillä. – – Venäläisten puolelta oli mennyt miehiä niin paljon, että meikäläisten päästyä vastahyökkäyksellä omiin asemiin iltapäivän lopulla juoksuhaudoissa oli ollut vertakin niin paljon, että sitä oli ylettynyt saappaanvarren puoliväliin ja siinä veressä olivat uineet niin omien poikien kuin naapurin poikienkin ruumiit. Hautoja puhdistettaessa oli moni hyvävatsainenkin mies joutunut antamaan ylen sen, mitä sinä päivänä oli mahaansa saanut. *Näin meille kerrottiin*. (129–130)

Näissä esimerkeissä kuulopuheita referoivat pluskvamperfektilauseet ovat aiemmuusrelaatiossa imperfektillä ilmaistuun kuulemahetkeen (ks. Helasvuo 1991: 77, 82). Esimerkin 21 kuulemahetki (*niinä päivinä*) selviää varsinaisen tarinan nykyhetkeen sijoittuvasta johtolauseesta, ja esimerkissä 22 kuulemahetki (*jälkeenpäin*) sijoittuu epämääräisesti määriteltyyn tulevaisuuteen. Näissäkin esimerkeissä kuulopuheen referointi laajenee varsinaisen johtolauseellisen referaatin ulkopuolelle, mutta temaattisesti ne liittyvät edeltävään puheenaiheeseen eikä lukijan ole vaikea päätellä, että kyse on edelleen samasta kuulopuheesta.

Esimerkistä 21 alkava takautumajakso päättyy siihen, kun kertoja viittaa omakohtaiseen, vastaavankaltaiseen tapahtumaan: ”Meille*kin* sattui sellainen tapaus, että Mustaojan tukikohdasta iltahämärissä tullessamme törmäsimme yksinäiseen mieheen, joka ei tiennyt tunnussanaa, vaikka me sitä siltä kysyimme – –” (T 174). Liitepartikkeli *-kin* sitoo edellä olleen kuulopuheen ja kertojan omakohtaiset kokemukset temaattisesti yhteen. Kertomus tunnussanaa tietämättömästä miehestä ei kuitenkaan kiinnity varsinaisen tarinan nykyhetkeen, vaan siihen palataan vasta tämän episodin jälkeen temporaalisella adverbiaalilla: ”*Helmikuun kuudentena päivänä aamuyöstä* rintamavastuu taas otettiin pois meidän harteiltamme – – (T 174). Esimerkistä 22 alkava referointijakso merkitään päättyneeksi puolestaan kertomista ilmaisevalla imperfektilauseella (*Näin meille kerrottiin*) ja sitä seuraavalla, aikaisempaan puheenaiheeseen viittaavalla virkkeellä: ”Meidän lepovuoromme muodostui sitten uudenvuoden jälkeen sellaiseksi, että – –” (T 130).

Talvisodassa ei kuitenkaan aina ilmaista johtolauseella, milloin referoitu jakso alkaa, vaan se selviää tekstikontekstista muilla tavoin:

(23) Heti kun se keskitys oli alkanut, pataljoonan komentopaikalle oli tullut täysosuma, vaikka sen piti olla katveisessa paikassa jokirannassa, törmän suojassa saunassa, ja siitä täysosumasta meiltä oli mennyt koko pataljoonan esikunta, pataljoonankomentaja Sihvo ensimmäisenä. – – *Tästä me emme aseman seudulla tienneet mitään ennenkuin iltapäivän alussa, kun uusi pataljoonan komentaja tuli sinne katsomaan, oliko etulinjassa enää ainoatakaan Suomen poikaa hengissä*. (219)

(24) Meidän siinä istuessamme ja odottaessamme, että joutuisimme syöksymään Kirvesmäen vallattuihin tukikohtiin vastaiskuun, siihen tuli lehtori Kalle Väänänen, kirjailija, joka yritti hauskuttaa meitä juttelemalla kaikenlaisia mukavia juttua savon murteella, *jolla se kuulemma oli kirjoittanut monta kirjaakin*, mutta me olimme aika vakavia poikia nauratettaviksi. (129)

Esimerkissä 23 pluskvamperfektillä kerrottu jakso varmistuu kuulopuheeksi vasta takautumajakson jälkeen. Myös kuulemahetki (*iltapäivän alussa*) ja tiedon lähde (*uusi pataljoonan komentaja*) paljastuvat vasta silloin. Esimerkissä 24 evidentiaalinen modaalipartikkeli *kuulemma* merkitsee tiedon muilta kuulluksi, ja siinä kuulemahetki sijoittunee tarinan nykyhetkeen, kun taas tiedon lähteestä ei voi olla täysin varma. Kalle Väänänen on voinut itse kertoa Savon murteella kirjoittamistaan kirjoista tai sen on tiennyt kertoa joku muu tuohon kertomatilanteeseen osallistunut henkilö. Sen sijaan esimerkistä 25 voi tiedon lähteen (*pojat*) arvata, mutta siinä kuulemahetki jätetään avoimeksi ja pluskvamperfektilauseiden perustuminen kuulopuheeseen selviää vain implisiittisesti:

(25) Joulupäivän aamuna pojat sanoivat, että keskisuomalaisten rykmentissä olisi pappi, joka oli ottanut ylleen tavallisen sotapuvun ja soti siellä joukkueenjohtajana, vänrikki, ja ne päättivät, että meidänkin korsussa olisi pidettävä joulujumalanpalvelus, koska monet meistä eivät muistaneet sellaista joulua eläneensä, etteivät olisi joulukirkkoon menneet, eivätkä nekään, jotka eivät olleet kotona joulukirkosta välittäneet, täällä panneet vastaan kun pojat aamuhämärissä lähtivät keskisuomalaisten majoituspaikkaan tätä pappia etsimään.

Vänrikki oli ensin pannut vastaan, sanonut olevansa sotimassa ja jättäneensä papin itsestään kotiin, mutta eiväthän pojat olleet sitä niin vähällä laskeneet, kun olivat sen viimein löytäneet ja niin ne toivat sitä aamupäivän alussa, yhdeksän maissa meidän korsuun. (117–118)

Esimerkissä 25 kuulopuhejakso on aiemmuusrelaatiossa vain kuviteltavissa olevaan, tarinan nykyhetkestä katsoen tulevaisuuteen sijoittuvaan kuulemahetkeen nähden. Aktuaalista kuulemahetkeä ei siis tuoda siinä millään tavalla ilmi. Kontekstista voi kuitenkin päätellä, ettei kertoja ole ollut mukana pappia hakemassa eikä näin ollen ole voinut itse olla todistamassa pluskvamperfektillä ilmaistuja tapahtumia. Sen sijaan imperfektillä hän kuvaa niitä asioita ja tapahtumia, jotka on omin silmin havainnut: *kun pojat aamuhämärissä lähtivät keskisuomalaisten majoituspaikkaan tätä pappia etsimään – – ja niin ne toivat sitä aamupäivän alussa, yhdeksän maissa meidän korsuun*.

Kaija Kuirin (1984: 231, 237) mukaan tällainen aikamuodon merkityksen modaalinen tulkinta riippuu ratkaisevasti siitä, voiko pluskvamperfektin korvata kyseisessä kontekstissa imperfektillä: ”Pluskvamperfekti saa muilta saadun tiedon merkityksensä perfektin tavoin oppositiostaan imperfektiin, joka vastaavissa ympäristöissä käytettynä osoittaisi, että puhuja on itse ollut havaitsemassa kertomaansa asiaa”. Jos tässä kontekstissa pluskvamperfekti vaihdettaisiin imperfektiin, vaikuttaisi siltä, että kertoja olisi itse nähnyt kyseiset tapahtumat (vrt. Vänrikki *pani* ensin vastaan, *sanoi* olevansa sotimassa ja jättäneensä papin itsestään kotiin, mutta *eiväthän* pojat sitä niin vähällä *laskeneet*, kun olivat sen viimein löytäneet). Pluskvamperfektillä kertoja haluaa siis korostaa, ettei hän itse ole ollut läsnä kertomiensa asioiden tapahtumahetkellä. Esimerkki 25 on kutakuinkin ainoa kohta *Talvisodassa*, jossa pluskvamperfekti saa varsinaisen kuulopuhefunktion; tässä kontekstissa vain tempusoppositio paljastaa pluskvamperfektilauseet kuulopuheeksi.

Esimerkissä 25 pluskvamperfekti ei siis seuraakaan diskurssin nykytilaa suhteessa edeltävään imperfektimuotoon, vaan se ikään kuin kääntää katseen kohti tulevaa. Vastaavanlainen implikaatio syntyy myös esimerkistä 26, jossa pluskvamperfektillä kuvataan kertojan epäsuorasti päättelemää tietoa:

(26) Venäläinen rupesi taas paukuttamaan tykeillään ja siinä keskityksessä me raahasimme Soinin poikaa joukkosidontapaikalle ja jätettiin se sinne. *Ei se ollut elänyt kauan*; minä kävin sotien jälkeen sen haudalla Soinin sankarihautausmaalla. Maaliskuun ensimmäinen päivä sille oli merkitty kaatumispäiväksi, ja se päivä se oli. (196)

Jos esimerkissä 26 olisi epäsuoraa päättelyfunktiota ilmentävän pluskvamperfektin tilalla imperfekti (vrt. *Ei se elänyt kauan*), lauseen tulkinta muuttuisi olennaisesti. Silloin voisi syntyä käsitys, että kertoja on ollut itse todistamassa ”Soinin pojan” kuolemaa tai saanut siitä varman tiedon jo tarinan nykyhetkellä. Sen sijaan pluskvamperfekti viittaa selvästi kaukaisempaan tulevaisuuteen ja epäsuorasti päätellyn tiedon toteamishetki, *sotien jälkeen*, selviää tulevasta kontekstista. Katkelman viimeinen lause *ja se päivä se oli* vihjaa jo paluusta takaisin varsinaisen tarinan nykyhetkeen, maaliskuun ensimmäiseen päivään, ja kerronta jatkaa kulkuaan siitä, mihin aikaisemmin jäätiinkin: ”*Joukkosidontapaikalle* rupesi jo tulemaan haavoittuneiden poikien jatkuva virta – –” (T 196).

Pluskvamperfektilauseilla on *Talvisodassa* aina jotakin relevanssia varsinaisen tarinan nykyhetken kannalta. Ne taustoittavat tarinan tapahtumia tai kuvaavat muilta kuultua tai epäsuorasti pääteltyä tietoa, joka liittyy kiinteästi edeltävään kontekstiin. Ne ovat siis informatiiviselta tehtävältään aina sidoksissa diskurssin nykytilaan. Esimerkissä 25 pluskvamperfektillä kuvataan, mitä pojille tapahtui heti tarinan nykyhetken jälkeen sijoittuvalla papinhakureissulla, ja esimerkissä 26 puolestaan kerrotaan tarinan nykyhetkessä haavoittuneen soinilaisen pojan lopullinen kohtalo. Vaikka esimerkeissä 25 ja 26 pluskvamperfekti käyttäytyykin futuurisesti siirtäen tapahtumien tarkastelupisteen kohti tulevaisuutta, ne ovat silti temaattisesti kytköksissä edeltävän diskurssin nykytilaan.

Yleensä, kun jokin pluskvamperfektilause ilmaisee *Talvisodassa* epäsuorasti pääteltyä tietoa, se ilmaistaan muilla kielellisillä keinoilla kuin pelkän tempusopposition avulla, kuten kuulopuheenkin yhteydessä. Esimerkistä 11 päättelyfunktio selviää finiittiverbin leksikaalisen merkityksen perusteella (Ne *olivat* jo *tainneet* kylällä tullessaan ottaa troppia) ja esimerkeissä 27 ja 28 siitä kertovat kommenttiadverbiaalit *kyllä* ja *varmasti*.

(27) Nämä suojeluskuntiin kuulumattomat miehet, joille uudet aseet täällä annettiin, eivät olleet paljon *kyllä* ampumista harjoitelleet. (9)

(28) Siellä tuli eversti Laurilalta sellainen käsky meille, että pitäisi asettaa kivääримiehiä puihin, hyviä ampujia, ja niiden pitäisi puista ampua venäläisiä, kun ne kaivoivat juoksuhautoja meidän asemiamme kohti tai liikkuivat asemissaan varomattomasti. Matti Laurila oli tämän keksinyt *varmasti* yhdessä Antti Isotalon, härmäläisen jääkärikaverinsa kanssa – –. (170)

Päättelyhetkeä ei esimerkeissä 27 ja 28 eksplisiittisesti ilmaista, eikä pluskvamperfekti näissä esimerkeissä olekaan aiemmuusrelaatiossa kuviteltuun päättelyhetkeen, vaan nimenomaan tarinan varsinaiseen nykyhetkeen. Esimerkissä 27 miehet eivät olleet harjoitelleet ampumista ennen aseiden antamista, ja esimerkissä 28 Laurila on keksinyt ajatuksensa puihin sijoitettavista miehistä ennen käskyn tuomista sotilaiden tietoon, siis ennen varsinaisen tarinan nykyhetkeä. Näin ollen esimerkkien 27 ja 28 pluskvamperfektit ilmaisevat pelkästään temporaalisuutta ja lauseiden päättelyfunktion implikoivat muut kielelliset keinot.

Pluskvamperfekti on siis *Talvisodassa* lähes poikkeuksetta puhdasta temporaalisuutta, ’menneen mennyttä’ ilmaiseva tempus – silloinkin, kun se esiintyy kuulopuhetta tai kertojan omakohtaista päättelyä ilmentävissä lauseissa. Toisinaan se myös merkitsee tapahtumat ajallisesti peräkkäisiksi, aivan kuten imperfektikin. Esimerkistä 29 tämä pluskvamperfektin sekventiaalistava tehtävä nousee esiin erityisen selvästi.

(29) Tämä haavoittunut alikersantti *oli jäänyt* rekeen *makaamaan* ja se *oli saanut kieräytetyksi* itsensä jäälle, ettei korkealla reen päällä maatessaan olisi aivan kuulan edessä. Venäläinen ampui Vuoksen jäälle silloin jo konekivääreilläkin. Kun ajomies *oli päässyt* rantaan, sieltä *oli* joku mies *lähtenyt* lopettamaan hevosta, ettei sen tarvitsisi kauan kitua ja teutaroida avannossa. Se *oli meinannut* ampua hevosta kiväärillä päähän, mutta tämä haavoittunut alikersantti *oli tajunnut* olevansa ampumalinjalla ja *pyytänyt*, ettei mies häntä vain siinä hosuessaan ampuisi. Samassa Äyräpään puolelta *oli juossut* neljä Ylistaron poikaa ja ne *olivat ottaneet* hevosta valjaista kiinni ja *painaneet* sen avantoon aivan umpisukelluksiin veden alle, *heijanneet*, ja *siepanneet* koko hevosen jään päälle. Ne eivät olleet ensimmäistä kertaa hevosta jokiavannosta nostamassa. (215)

Esimerkissä 29 on runsaasti aktiivisia toimijoita tai kokijoita (*alikersantti*, *ajomies*, *joku mies*, *neljä Ylistaron poikaa*) sekä dynaamista toimintaa kuvaavia finiittiverbejä (mm. *oli saanut kieräytetyksi*, *oli lähtenyt*, *oli juossut*, *olivat ottaneet*, *painaneet*, *heijanneet* ja *siepanneet*). *Talvisodassa* pluskvamperfektikin saa imperfektin tavoin sekventiaalisesti tapahtumia toisiinsa ketjuttavan merkityksen vain tietynlaisessa, dynaamista toimintaa kuvaavassa tekstiympäristössä. Esimerkin alkupuolella, toimijoiden vaihtuessa, tapahtumien peräkkäistä tulkintaa täydentävät vielä temporaalinen sivulause *Kun ajomies oli*

päässyt rantaan ja *samassa*-adverbiaali. Sen jälkeen, kun kerrotaan vain ylistarolaisten poikien toiminnasta, peräkkäisten lauseiden sekventiaalinen kytkentä syntyy dynaamista toimintaa kuvaavien, pluskvamperfektimuotoisten verbien avulla.

Esimerkissä 29 imperfektin tehtäväksi jää taustoittaa ja kommentoida tämän kuulopuheena kertojan tietoon tulleen takautumajakson toimintaa ja sen ympäristöä: *Venäläinen ampui Vuoksen jäälle silloin jo konekivääreilläkin – – Ne eivät olleet ensimmäistä kertaa hevosta jokiavannosta nostamassa*. Kun pluskvamperfektissä etenevä takautumajakso irtaantuu varsinaisen tarinan nykyhetkessä liikkuvien juonilauseiden kronologiasta ja muodostaa oman, varsinaiselle tarinalle alisteisen toimintajakson, silloin pluskvamperfekti ja imperfekti vaihtavat keskinäistä työnjakoaan. Pluskvamperfektistä tulee sisäkkäiskertomuksessa etualaistettujen juonilauseiden tempus ja imperfekti siirtyy kuvaamaan taka-alaisia tapahtumia ja asiantiloja. Laajemmassa diskursiivisessa kehyksessä pluskvamperfektillä ilmaistut tapahtumat ja asiantilat kuuluvat kuitenkin kertomuksen taka-alaisiin lauseisiin. Vain niiden imperfektillä ilmaistu kerronta-akti asettuu näyttämölle profiloiduksi prosessiksi, mutta itse kerrontatilanteeseen aiemmuusrelaatiossa oleva tapahtuminen sijoittuu kertojan ja lukijan välittömän havaintopiirin ulkopuolelle.

Pluskvamperfekti ja imperfekti muistuttavat siis paljon toisiaan. Molemmat ilmaisevat temporaalista aiemmuutta suhteessa johonkin toiseen hetkeen: imperfekti viittaa puhehetkeä varhaisempiin tapahtumiin ja pluskvamperfekti on aiemmuusrelaatiossa edeltävän imperfektilauseen viittaushetkeen. Lisäksi molemmat voivat tietynlaisessa tekstiympäristössä ketjuttaa peräkkäisten lauseiden ilmaisemat tapahtumat ajalliseksi jatkumoksi. Imperfekti on kuitenkin kerronnan perustempus, tuosta tehtävästä pluskvamperfekti ei voi sitä kokonaan syrjäyttää. Toisaalta vain pluskvamperfekti voi yksinäänkin, ilman muiden kieliopillisten tai leksikaalisten keinojen tukea merkitä jonkin tiedon muilta kuulluksi tai epäsuorasti päätellyksi. Tähän ei imperfekti kykene. Jos esimerkin 30 lopussa ei olisi lausetta *näin meille kerrottiin*, edeltävästä kontekstista ei voisi millään tavalla päätellä, että kyse on ainakin osin kuulopuheena saadusta tiedosta. Ilman tuota lisäystä syntyisi implikaatio siitä, että kertoja on itse havainnut omien upseerien kyllästyneen tähän jatkuvaan huomautteluun jurvalaisten asumisoloista.

(30) Ylemmistä portaista kävi upseereita tarkastamassa meidän majoitustamme ja niitä puolustuslaitteiden rakentamisia, mitä me teimme Konnitsan ympäristöön ja myös niiden mielestä jurvalaiset asuivat kuin loistohotellissa, tavalliset sotamiehet. Upseerien mielestä jurvalaiset asuivat hienommin kuin armeijakunnan komentaja. Aluksi meidän upseerit olivat siitä ylpeitäkin, että rykmentissä on sellaisia miehiä, jotka osaavat ja joilta syntyy, mutta kun siitä niille tarpeeksi monta kertaa sanottiin, ne huomasivat, että siinä oli vittuilun makua. *Näin meille kerrottiin*. (39)

Talvisodassa pluskvamperfektilauseet ja niiden muodostamat sekventiaaliset tapahtumaketjut kytkeytyvät yleensä niitä diskurssin nykytilassa edeltävään imperfektiin, mutta joskus ne voivat kytkeytyä edeltävään pluskvamperfektiinkin ja muodostaa uusia, sisäkkäisiä esitystiloja:

(31) *Yksi meidän joukkueen poika tuli sinne Putkinotkoon kotipuolesta* (1. ajankohta = varsinaisen tarinan nykyhetki),

jossa se oli ollut toipumislomalla (2. ajankohta),

koska se heti joulukuussa, kun Taipaleenjoelle oli menty, oli saanut kranaatinsirpaleita selkäänsä ja jalkoihinsa ja päässyt niitä haavoja kotiin parantelemaan (3. ajankohta)

ja se kertoi (= 1. ajankohta = kuulopuheen kuulemahetki),

että kotipuolessa oli väitetty aivan varmana tietona (= 2. ajankohta = kuulopuheen kuulopuheen kuulemahetki),

että meidän joukkueen johtaja oli heti ensimmäisenä päivänä Taipaleenjoella tappanut kolmekymmentä ryssää puukolla (4. ajankohta). (130–131)

Esimerkissä 31 pluskvamperfektilauseet kuvaavat paitsi edeltävään imperfektiin (1. ajankohta) aiemmuusrelaatiossa olevia tapahtumia ja kuulopuheita (2. ajankohta) myös ’menneen mennyttäkin’ aikaisempia tapahtumia (3. ajankohta) ja kuulopuheeseen sisältyvää kuulopuhetta (4. ajankohta). Esimerkistä 31 siis näkyy, kuinka mutkikkaita *Talvisodan* temporaaliset suhteet voivat olla ja kuinka moneen eri ajankohtaan siinä voidaan viitata jopa yhtenäiseksi virkkeeksi merkityn jakson sisällä. Tästä huolimatta lukija tuskin tässäkään kohdin pysähtyy sen kummemmin näitä ajallisia suhteita jäsentelemään, vaan jatkaa muitta mutkitta kertomuksessa eteenpäin.

3.2.3 Preesens: kertojan äänen kuvastaja

Morfologisesti tunnusmerkittömän preesensin perusfunktio on ilmaista menemätöntä aikaa (Ikola 1964: 100, 124). Preesensin tunnusmerkittömyydestä johtuen sillä on hyvin väljä temporaalinen viittaustehtävä, ja se onkin suomen tempusjärjestelmässä yleistempus samaan tapaan kuin kolmas persoona on persoonajärjestelmän yleispersoona. Preesens voidaan verbin leksikaalisen merkityksen, aspektin tai erilaisten kontekstissa esiintyvien ajan adverbiaalien tai muiden ilmausten perusteella tulkita ajallisesti monin eri tavoin: puhehetkeen viittaavaksi, tulevaisuuteen viittaavaksi eli futuuriseksi tai ajattomana pidettyyn totuuteen tai ominaisuuteen viittaavaksi eli geneeriseksi. (Hakulinen & Karlsson 1979: 247; VISK § 1527). Myös menneisyyteen viittaava, dramaattinen preesens on mahdollinen, erityisesti juuri narratiivin yhteydessä. Sen tehtävänä on ikään kuin siirtää puhetilanteen osanottajat menneisyydessä olevien tapahtumien silminnäkijöiksi (Ikola 1964: 88; Yli-Vakkuri 1986: 152–153).

Talvisodassa ei kuitenkaan ole kuin yksi kohta, jossa preesens vaikuttaisi saavan tällaisen dramaattiseksi tulkittavan funktion:

> (32) Heti kun Laurila oli lähtenyt komentopaikalleen tai mihin mahtoi olla menossa, muiden komppanioiden asemia tarkastamaan, *meille tuodaan tietoa*, että venäläinen on tullut läpi Terenttilän suolla ja meidän piti mennä sinne ajamaan ne pois, etteivät naapurin miehet suon kautta päässeet kiertämään meidän linjojen taakse ja hyökkäämään sieltä ja lyömään puukkoa meidän selkäämme. (93)

Esimerkin 32 preesenslause *meille tuodaan tietoa* ei ole sisällöltään erityisen dramaattinen, vaan pikemminkin toteava. Se voidaan kuitenkin tulkita referaatin (*että venäläinen on tullut läpi Terenttilän suolla*) johtolauseeksi, ja kun referaatti sijaitsee keskellä menneen ajan tempuksessa etenevää kerrontaa, saattaa puhutussa ja kaunokirjallisessa kerronnassa johtolauseenkin tempus poiketa ympäröivästä kontekstista. Tällöinkin kyseessä on dramaattisen preesensin käyttö, jolla kerronnassa tapahtuva merkittävä käännekohta merkitään kohosteiseksi. (Laitinen 1998: 96–100; VISK § 1472.) *Talvisodassa* ei siis yhtä poikkeustapausta lukuun ottamatta esiinny dramaattista preesensiä, vaan kerrontaa visuaalistetaan muilla kielellisillä keinoilla, joihin palataan tämän luvun lopussa.

Jo se, että *Talvisota* on ensimmäisen persoonan retrospektiivinen kertomus, rajoittaa preesensin käyttöä huomattavasti. Kertoja ei voi yhtäkkiä hypätä preesensillä keskelle tarinan kokevan minän maailmaa, sillä päälauseissa preesensille on varattu toinen, aivan erityinen tehtävä: se toimii nimenomaan kertojan läsnäolon merkkinä. Kun preesens yhdistyy ensimmäisen persoonan pronominiin tai persoonapäätteeseen, se nostaa eksplisiittisesti ankkuripaikan osaksi käsitteistyksen profiilia, ja kun preesens esiintyy merkitykseltään usein geneerisiksi tulkittavissa kolmannen persoonan lauseissa tai passiivilauseissa, se viittaa implisiittisemmin ankkuripaikkaan, mutta kuvastaa silti kertojan ääntä, ei sodanaikaisen minän kokemuksia.

(33) Sodassa ja sodan odottelemisessa oli sotamiehen kannalta hankalaa se, *ettei sille kerrota mitään. On vain oltava ja odotettava, että joku tulee ja käskee. Sitten se on tehtävä*. *Minä kyllä luulen*, että meidän rykmentin herroilla täytyi olla hyvissä ajoin tiedossa, koska meitä lähdetään viemään Seinäjoelta eteenpäin ja millä vehkeillä me lähdemme – –. (14)

Esimerkissä 33 preesensiä käytetään ensin geneerisessä, yleistävässä funktiossa (ks. VISK § 1347 ja 1407) kuvaamassa sitä, ettei sotamiehille yleensä kerrota mitään etukäteen, vaan heidän ”*On* vain *oltava* ja *odotettava*, että joku *tulee* ja *käskee*”. Esimerkin ensimmäisessä, niin ikään merkitykseltään geneerisessä lauseessa temporaalinen tarkastelupiste on vielä menneessä ajassa (imperfekti), mutta kertojan sanavalinnat kuvastavat jo jälkikäteisperspektiiviä. Kertoja viittaa siinä *sotaan* ja *sodan odottelemiseen*, vaikka historiankirjoituksen mukaan Suomen viralliset tahot puhuivat tuolloin vasta ylimääräisistä kertausharjoituksista eikä sodan syttymisestä ollut vielä täyttä varmuutta. Esimerkin alun preesenslauseiden yleisaikaisesta, geneerisestä referenssistä huolimatta kyseessä on nimenomaan kertojan kommentti, joka kytkeytyy temporaalisesti ankkuripaikkaan. Pronomineilla näissä lauseissa ei kuitenkaan vielä ankkuripaikkaan viitata.

Sen sijaan esimerkin 33 preesenslause *Minä kyllä luulen* kytkeytyy sekä temporaalisesti (preesens) että pronominaalisesti (*minä*) kerrontahetken deiktiseen keskukseen. *Talvisodan* imperfektilauseissa *minä*-pronomi tai sitä edustava persoonapääte nostaa näyttämölle havainnon kohteeksi tarinan kokevan minän, kun taas ensimmäisen persoonan preesenslauseissa näyttämöllä on kertoja. Lausetasolla kokeva minä voi saada vain ob-

jektin roolin, mutta kertova minä voi toimia yhtä aikaa sekä käsitteistyksen objektina että subjektina. Luvussa 3.1 käsiteltiin jo sitä, kuinka *Talvisodassa* fokalisaatio vaihtelee kertovan minän ja sodanaikaisen kokevan minän välillä. Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä korostaa, että kyse on nimenomaan lauseen sisäisestä fokalisaatiosta: yksittäisten ilmausten käsitteistäjänä voi toimia kokeva minä, mutta finiittiverbin ja siten myös lausetason käsitteistäjänä toimii aina kertoja (vrt. Chafe 1994: 230–231). Ainoana poikkeuksena lausetason käsitteistäjän roolin kuulumisesta vain kertojalle voitaisiin pitää esimerkin 32 dramaattiseksi preesensiksi tulkittavaa lausetta *meille tuodaan tietoa*, joka kuvaa toimintaa ikään kuin tarinan kokevan minän perspektiivistä.

Esimerkissä 33 vain päälause *Minä kyllä luulen* kuvastaa suoraan kerrontahetkeen liittyvää asiantilaa. Sivulause *että meidän rykmentin herroilla täytyi olla hyvissä ajoin tiedossa – –* ilmaisee temporaalisesti päälauseeseen eli kerrontahetkeen nähden menneisyyteen sijoittuvaa tilannetta, ja sitä seuraavan *koska*-lauseen preesensmuodot (koska meitä *lähdetään viemään* Seinäjoelta eteenpäin ja millä vehkeillä me *lähdemme – –*) viittaavat menneen hetken kannalta tulevaan suhteutettua tapahtumista. Imperfektille ja pluskvamperfektille alisteisissa sivulauseissa preesens saakin *Talvisodassa* usein tarinansisäisen futuurimerkityksen. Päälauseissa futuurisen tulkinnan saavaa preesensiä *Talvisodassa* ei esiinny; siinä ei siis viitata kerrontahetkeä myöhempään aikaan.

Nämä eksplisiittisesti kerrontahetken deiktiseen keskukseen viittaavat ensimmäisen persoonan päälauseet kuvaavat *Talvisodassa* pääasiassa vain kertojan arvioon, tietoon ja muistamiseen liittyviä asiantiloja, kuten lause *Minä kyllä luulen* esimerkissä 33. Vastaavanlaisia asiantiloja kuvaavat myös esimerkkien 34 ja 35 preesenslauseet.

(34) Ajattelin, että voisin ehkä nukkua hetken, tykistön lähtöäänet *muistan* ja kranaattien räjähdykset ja sen, että mietin saisiko ihminen sellaisessa jyskeessä unen päästä kiinni. *Muuta en muista*. (210)

(35) Turhan takia me kannoimme ihmisten pelloille kolmatta metriä korkeita kivipaasia ja pystytimme ne pelloille pitkiin riveihin. Siellä ne saattavat olla vieläkin, tai *en tiedä* onko Venäjän poika jo kantanut ne pois kolhoosinsa pellolta Unnunkoskella, takaisin niihin metsiin, mistä me ne lohkoimme ja pelloille raahasimme. (32)

Esimerkissä 34 kertoja kuvaa preesenslauseilla, mitä hän muistaa vielä kerrontahetkelläkin tarinan nykyhetken aikaisista tilanteista ja toisaalta sitä, mitä hän ei muista. Esimerkissä 35 preesensmuoto *en tiedä* puolestaan ilmentää kertojan epävarmuutta asiantilojen nykyisestä, kerrontahetken aikaisesta voimassaolosta. Myös kolmannen persoonan preesenslause *Siellä ne saattavat olla vieläkin* esittää kertojan arvion asiantilojen nykyisestä laadusta, vaikka siinä ankkuripaikkaan viitataankin vain tempuksella, eli implisiittisesti, eikä kertoja nouse osaksi käsitteistyksen profiilia. Ensimmäisen persoonan preesenslauseisiin liittyy siis *Talvisodassa* useimmiten myös episteemisiä implikaatioita. Erityisesti itsenäiseksi virkkeeksi merkitty lause *En tiedä* toimii *Talvisodassa* jopa modaalipartikkelin kaltaisena, kiteytyneenä konstruktiona:

(36) Se jäi minua vähän vaivaamaan, että olisiko minun pitänyt potkia niiltä tulet sammuksiin ja ajaa ne pois keskeltä aukeaa. *En tiedä*. (153)

(37) Ehkä ne olivat kuljettaneet ruumiit omalle puolelleen tai sitten siellä ei mitään partioita ollut käynytkään. *En tiedä*. (137)

(38) Kerrottiin, että Lähteen lohkolla oli joku rantaruotsalaisten rykmentti lähtenyt kokonaan karkuun ja siitä aukosta venäläinen oli päässyt tulemaan linjojen läpi. *En tiedä*. Myöhemmin, toisen sodan aikana tämä tieto rantaruotsalaisten pakoonjuoksusta Talvisodassa kyllä kumottiin viralliselta taholta. (181)

Esimerkissä 36 *En tiedä* kuvaa kertojan suhtautumista omaan toimintaansa, ja esimerkissä 37 kertoja korostaa sillä edeltävässä virkkeessä esittämänsä arvion epävarmuutta. Esimerkissä 38 kertoja puolestaan käyttää *En tiedä* -lausetta kuulopuheen paikkansapitävyyden arviointiin. Näiden irrallisiksi lisäyksiksi tulkittavien *En tiedä* -lauseiden tilalla voisi aivan hyvin olla myös *ehkä*-partikkeli tai kiteytynyt, persoonaton ilmaus kuten *tiedä häntä* tai *tiedä siitä sitten*. Vaikka näissä itsenäisiksi virkkeiksi merkityissä *En tiedä* -konstruktioissa onkin morfologinen, ankkuripaikkaan viittaava pronominaalinen ja tempuksellinen tunnus, semantiikaltaan ne eivät kuitenkaan kytkeydy eksplisiittisesti kerrontahetken deiktiseen keskukseen. Vain laajemmassa virkekontekstissa *en tiedä* saa *Talvisodassa* aidon, kertojan todellista tietämättömyyttä kuvaavan funktion, ja silloin se nostaa eksplisiittisesti näyttämölle nimenomaan kertojan ja kerrontahetkellä voimassa olevan asiantilan, kuten esimerkissä 35.

Aivan kaikki ensimmäisen persoonan preesenslauseet eivät kuitenkaan ilmennä kertojan suhtautumista varsinaisen tarinan tapahtumiin ja niihin liittyviin asiantiloihin. Esimerkissä 39 preesenslause *muuten en osaa sitä oikein kuvata* arvioi itse kerronta-aktia, sitä, miten hyvin kertoja onnistuu kuvaamaan, miltä venäläisten tykistökeskitys tuntui. Esimerkissä 40 kertoja puolestaan käyttää preesenslauseita kuvaillessaan itselleen tyypillistä, usein toistuvaa asiantilaa.

(39) Tuntui, että taivas kaatui meidän päällemme, kaikki sen kiertotähdet ja kiintotähdet ja se pienempi kivitavara, mikä taivaalla lentää. *Muuten en osaa sitä oikein kuvata*: maan kamara muuttui, keinui ja tuntui sitten nousevan tätä kaatuvaa taivasta vasten ja me olimme siinä välissä, myrskyävällä merellä ja se myrsky oli kova. Ei ollut mitään, mistä kiinni pidellä, sellaista ripaa ei maasta löytynyt. (219)

(40) Velipoika herätti aamuyöllä, sanoi, että meidän olisi taas lähdettävä vartioimaan isänmaan rantaa. Minä olen aina ollut huono heräämään, *aamulla menee monta tuntia, ennenkuin oikein tunnun pääsevän tähän maailmaan ja sen asioihin kiinni. Niinkuin olisin unessa vielä ja sitten taas hereillä jonkin aikaa, ja torkahdan taas, mutta käsitän kyllä koko ajan, että olen jo maan päällä ja valveilla*. (103)

Esimerkissä 40 ensimmäisen persoonan preesenslauseet saavat siis geneerisen, kertojan habituaaliseen toimintaan liittyvän funktion. Myös perfektilause *Minä olen aina ollut huono heräämään*, ja erityisesti sen temporaalinen adverbi *aina*, viestivät jo tulevien lauseiden geneerisestä tulkinnasta. *Talvisodan* kolmannen persoonan preesenslauseet ovatkin sitten lähes poikkeuksetta merkitykseltään geneerisiä. Ne ilmaisevat usein habituaalista toimintaa, yleistettäviä asiantiloja tai ajattomiksi tulkittavia totuuksia, kuten esimerkit 41–44:

(41) Huuto ja meteli ja aseiden pauhu siinä oli kova, ja siitä tuli kauhea teurastus, koska venäläinen joutui pakokauhuun ja *pakokauhuun joutunut ei pysty ajattelemaan järkevästi. Se yrittää juosta kuulaakin nopeammin, mutta siinä se ei onnistu, vaan sen tavoittaa kuula tai tykin ammus ja tappaa sen siihen paikkaan*. (236)

(42) *Aina unissakäyminen, vaikka se on kuinka lyhytkin ihmistä friskaa*, ja se friskasi myös, ettei unissaan tarvinnut olla Äyräpään harjanteilla Karjalassa, vaan useimmiten sai olla kotonapäin tutuissa paikoissa ja rauhan töissä. (206)

(43) *Kyllä jurvalainen puusta tekee vaikka ihmisen, jos tarve tulee*. (41)

(44) Ne huutelivat jotakin: ”Mir, mir…” *Se tarkoittaa: ”Rauha”*. (241)

Näissä esimerkeissä on vielä ilmisubjekti – joko ihmistarkoitteinen tai asiaan, esineeseen tai inhimilliseen toimintaan viittaava – mutta myös preesensmuotoiset passiivilauseet ja kolmannen persoonan nollapersoonakonstruktiot saavat *Talvisodassa* geneerisen merkityksen:

(45) Meillekin sattui sellainen tapaus, että Mustaojan tukikohdasta iltahämärissä tullessamme törmäsimme yksinäiseen mieheen, joka ei tiennyt tunnussanaa, vaikka me sitä siltä kysyimme. *Eihän sitä ihmistä heti sen takia ammuta,* ettei se muista tunnussanaa – –. (174)

(46) Jälkeenpäin siitä puhuttiin poikien kanssa, että ihmeen kauan se pysyi pystyssä ja nakutti konepistoolillaan päin lumihangessa juoksevaa venäläisten aaltoa, ainakin varttitunnin. Ampumatta se oli vain sen aikaa, mitä lippaan vaihtaminen siltä vei, mutta kun se oli varttitunnin ampunut, venäläinen konekivääri hakkasi sen tohjoksi. *Aikaa on vaikea arvioida sellaisessa tilanteessa*, ja kelloa kukaan ei ollut ehtinyt katsoa. (207)

Aikaisemmin esillä olleessa esimerkissä 33 geneerinen passiivi esiintyy sivulauseessa (*ettei sille kerrota mitään*) ja sitä seuraa geneerisen merkitystehtävän saava nollapersoonakonstruktio (*On vain oltava ja odotettava*). Esimerkissä 45 kertoja kommentoi tarinan tapahtumia passiivilauseella, joka saa jatkokseen geneerisen kolmannen persoonan lauseen: *Eihän sitä ihmistä heti sen takia ammuta, ettei se muista tunnussanaa – –*. Preesensmuodon lisäksi myös monikon ensimmäisen persoonan vaihtuminen passiiviin ja tiettyä yksilöä tarkoittavan NP:n (*yksinäiseen mieheen*) muuttuminen predikaatioltaan laaja-alaisemmaksi (*ihmistä*) kuvastavat näkökulman vaihtumista yksittäisestä kokemuksesta geneeriseksi, vielä kerrontahetkelläkin voimassa olevaksi asiantilaksi. Myös esimerkissä 46 kertoja kommentoi geneerisesti tarinaan liittyvää tapahtumasarjaa, tällä kertaa nollasubjektilauseella: *Aikaa on vaikea arvioida sellaisessa tilanteessa – –*.

Talvisodassa preesensmuotoiset nollapersoonakonstruktiot ovat aina merkitykseltään geneerisiä: niillä evaluoidaan tarinaan liittyviä kollektiivisia kokemuksia ja tuntemuksia, kuten esimerkeissä 33 ja 46. Sen sijaan imperfektissä olevien nollapersoonalausei-

den taustalla on tarinan kokevan minän henkilökohtainen ja ainutkertainen kokemus, kuten esimerkissä 9 (Koko ajan *luuli* näkevänsä, missä *käveli*, mutta *putoili* kuoppiin, joita tykkituli oli hakannut – –) ja esimerkissä 47:

(47) Tappokoneiden pauhu oli kauhea koko päivän. *Mitään yksittäistä ääntä ei voinut kuulla* ja kun sellaista ääntä oli jatkunut monta tuntia, *luuli*, että maailma oli nyt kokonaan muuttunut sellaiseksi, kipuun yltäväksi pauhuksi. (221)

Vaikka nollapersoonalauseissa ei ole ilmisubjektia, niiden intensionaaliseen kehykseen kuitenkin sisältyy jokin inhimillinen kokija tai toimija, jonka kuulija tai lukija voi kontekstin perusteella tunnistaa (Laitinen 1995: 344). *Talvisodan* nollapersoonaisissa imperfektilauseissa implisiittisenä subjektina toimii siis spesifi, yksilötarkoitteinen tarinan kokeva minä. Preesensissä nollapersoona jää puolestaan epäspesifiksi, kollektiiviseksi inhimilliseksi kokijaksi tai toimijaksi.

Vaikka *Talvisodan* geneeriset preesenskonstruktiot eivät nosta kerrontatilannetta eksplisiittisesti osaksi käsitteistyksen profiilia, niissä on kuitenkin usein jälkiä sekä kertojan että lukijan läsnäolosta. Esimerkin 11 geneerisessä preesenslauseessa (*monenlaista miestähän sitä kyllä yhdenkin pitäjän miehiin mahtuu*) kommenttiadverbiaali *kyllä* implikoi tempuksen ohella kertojan toimivan lauseen käsitteistäjänä ja lukijan kanssa samanmielisyyttä hakeva liitepartikkeli *-hAn* (*miestähän*) viittaa myös lukijan osuuteen tässä käsitteistyksessä. Vastaavanlainen kerrontatilanteen ja sen osanottajien läsnäolon implikaatio nousee esiin esimerkkien 48 ja 49 geneerisistä preesenslauseista:

(48) Mikään kovin mukava makuuvaunu sellainen härkävaunu ei *kyllä* ole, mutta vaatimuksetkaan eivät olleet siihen aikaan suuret. (17)

(49) Puhetta siinä tietysti oli paljon ja naurun tyrskintää; tietää*hän* ne, karjalaiset. (27)

Talvisodan geneeristen preesenslauseiden temporaalinen referenssi on hyvin väljä, mutta niiden ilmaisemien asiantilojen voimassaolo kuitenkin ulottuu myös kerrontahetkeen. Niissä yhdistyvät siis kertojan koettu todellisuus ja kerrontahetkeen kytkeytyvä välitön

todellisuus. Sen sijaan esimerkissä 50 geneerinen asiantila on sijoitettu imperfektillä tiettyyn, menneeseen ajanjaksoon (*vapaussodan aikana* ja *sodan jälkeen*) eikä sen voimassaolo ulotu enää kerrontahetkeen.

(50) Nämähän ylenivät nuorina miehinä korkeisiin asemiin Suomessa nämä jääkärit, koska niistä tehtiin vapaussodan aikana armeijan upseeristo ja sodan jälkeen, kun armeija vakinaistettiin. Muita upseereita ei ollut kuin jääkärit ja sitten vanhan Venäjän armeijasta tulleet. (93)

Menneisyyteen sijoittuvasta temporaalisesta näkökulmasta huolimatta tässäkin esimerkissä on jälkiä lukijan läsnäolosta: ”*Nämähän* ylenivät nuorina miehinä korkeisiin asemiin Suomessa *nämä jääkärit*”. *Nämä*-demonstratiivilla ja sitä tarkentavalla konstruktiolla *nämä jääkärit* kertoja muistuttaa lukijaa siitä, että edellä puheena olleet rykmentinkomentaja Laurila ja komppanianpäällikkö ovat entisiä vapaussodan jääkäreitä. Lisäksi kertoja vielä implikoi liitepartikkelilla *-hAn* (nämä*hän*) lauseen ilmaiseman proposition olevan todennäköisesti myös lukijan tiedossa.

Vain muutamassa poikkeustapauksessa *Talvisodan* kolmannen persoonan preesenslauseet saavat muun kuin geneerisen funktion. Silloin ne viittaavat nimenomaan kerrontahetkellä voimassaolevaan asiatilaan ja niissä on referenssiltään spesifioitu subjekti, kuten esimerkkiin 4 sisältyvässä preesenslauseessa: *Se tyttö on nyt Rinta-Jussilla emäntänä*. Myös tällaiset spesifioidun subjektin saavat kolmannen persoonan preesenslauseet voivat geneeristen lauseiden tavoin sisältää viittauksen kertojan läsnäoloon. Esimerkissä 35 preesenslauseen (siellä ne *saattavat olla* vieläkin) predikaattiverbin leksikaaliseen merkitykseen sisältyy kertojan episteeminen arvio asiantilan paikkansapitävyydestä ja esimerkissä 51 kertojan läsnäoloon viittaa kommenttiadverbiaali *varmasti*.

(51) Ne joutuivat tulemaan kirkonmäeltä juosten pois, ja venäläinen ampui niitä kaikilla aseillaan. Meikäläisiä siinä meni paljon. Yksi joukkue jäi hautuumaalle, ja siellä ne ovat *varmasti* vieläkin. (222)

Temporaalisesti *Talvisodan* preesenslauseet kytkeytyvät kerrontahetkeen, mutta temaattisesti preesenslauseet kuitenkin liittyvät kiinteästi itse tarinaan: geneeriset lauseet eva-

luoivat tarinan tapahtumia ja ensimmäisen persoonan preesenslauseet ilmentävät kertojan suhtautumista kerrottuun tai tarinan tapahtumiin liittyvää kertojalle tyypillistä toimintaa. Vain harvoin preesens kuvaa nimenomaan kerrontahetkeen kytkeytyvää spesifiä asiantilaa. *Talvisodassa* – niin kuin kertomuksissa yleensäkin – varsinainen tarina eli kertojan menneen kokemuksen maailma nousee etualalle. Kertoja on kuitenkin läsnä koko teoksen ajan, sillä preesens tuo hänen äänensä kuluviin imperfektissä etenevän kerronnan lomassa.

Toisaalta *Talvisodassa* luodaan myös silloin tällöin vaikutelma siitä, että menneisyyteen kuuluva tilanne tapahtuu ikään kuin tässä ja nyt, aivan lukijan silmien edessä, vaikkei siinä varsinaista dramaattista preesensiä käytetäkään yhtä poikkeusta lukuun ottamatta (esim. 32). Aikaisemmin esillä olleessa esimerkissä 39 kertoja kuvaa venäläisten tykistökeskitykseen liittyviä tuntemuksiaan. Siinä aistimusta kuvaavaan finiittiverbiin *Tuntui* liittyy ensin metaforinen sivulause *että taivas kaatui meidän päällemme*, ja se saa puolestaan jatkoksi syntaktisesti irrallisen, predikaattiverbittömän konstruktion *kaikki sen kiertotähdet ja kiintotähdet ja se pienempi kivitavara, mikä taivaalla lentää*. Konstruktion lopussa oleva preesenslause *mikä taivaalla lentää* on kertojan geneeriseksi tulkittava kommentti eikä se muuta edellä olevaa verbitöntä konstruktiota prosessiksi, jolla on oma temporaalinen hahmonsa. Konstruktio jää siis ikään kuin kellumaan temporaaliseen avaruuteen eikä se ankkuroidu millään tavalla puhehetken deiktiseen keskukseen. Ankkuroimattomuudestaan huolimatta konstruktio piirtää lukijan mieleen tietynlaisen kuvan ja visuaalistaa menneisyyteen kuuluvan tilanteen tapahtuvaksi ikään kuin lukijan silmien edessä.

Lea Laitisen (1998: 119) mukaan tällainen predikaattiverbitön, ns. vapaa NP ilmaantuu usein dramaattisen preesensin yhteyteen välittämään visuaalista havaintoa. Semantiikaltaan Laitinen (emt. 104) rinnastaakin predikaatittoman ja siten myös tempuksettoman NP:n temporaalisen referenssinsä menettäneeseen dramaattiseen preesensiin. Vapaa NP toimii myös *Talvisodassa* juuri visuaalisen havainnon ilmentäjänä, joskin yksinään, ilman dramaattista preesensiä. Esimerkissä 39 se esiintyy imperfektimuotoisen kerronnan yhteydessä ja esimerkissä 52 se seuraa imperfektistä perfektiin laajenevaa kertojan evaluoivaa kommenttia:

(52) Seinäjokea katseltiin sen minkä tavaroiden haalimiselta ja muulta ohjelmalta ehdittiin. Paljonhan siinä ei kyllä katselemista ollut siihen aikaan eikä ole ollut myöhemminkään. *Pohjanmaan ja Vaasan radan risteykseen kasvanut kauppalapahanen, matalia puutaloja ja hevosensontaa aina kaduilla*. (14)

Esimerkin 39 vapaa NP edustaa ainutkertaista, tiettynä menneenä hetkenä kertojan mieleen piirtynyttä kuvaa, kun taas esimerkissä 52 visuaalinen vaikutelma pohjautuu toistuviin havaintoihin, jotka sijoittuvat temporaalisesti sekä tarinan aikaan (imperfekti) että tarinan nykyhetken ja kerrontahetken väliin (perfekti). Kuvan toistuvuutta ja muuttumattomuutta ilmentävät erityisesti temporaaliset adverbit *myöhemminkään* ja *aina*.

Esimerkissä 53 esiintyy niin ikään visuaalisen vaikutelman luova konstruktio:

(53) Ja kauan siinä menikin, ennenkuin rauhallisella mielellä pystyin venäläistä ihmistä ajattelemaan, niin etten heti muistanut samalla meidän Paavoa *ja sen yläruumista ja alaruumista erillisinä kappaleina ja hakkelukseksi ammuttua keskiruumista Taipaleenjoen Terenttilän aukean laidassa jouluaattona kolmekymmentäyhdeksän*. (105–106)

Esimerkissä 53 objektia tarkentava lisäys (meidän Paavoa *ja sen yläruumista ja alaruumista erillisinä kappaleina ja hakkelukseksi ammuttua keskiruumista Taipaleenjoen Terenttilän aukean laidassa jouluaattona kolmekymmentäyhdeksän*) kiinnitetään tiettyyn kohtaan aika-avaruudessa: *Terenttilän aukean laidassa jouluaattona kolmekymmentäyhdeksän*. Se korostaa myös temporaalisen paikallissijailmauksen *jouluaattona kolmekymmentäyhdeksän* atemporaalisuutta: paikallissijainen ilmaus ei tässä kehystä finiittiverbillä ilmaistua prosessia, kuten adverbiaalin asemassa olevat ajanilmaukset usein tekevät, vaan se ilmaisee sellaisen nominaalilausekkeen kiintopistettä, jonka muuttujana toimii olio eli Paavon ”hakkelukseksi ammuttu ruumis” eri osineen (ks. Leino 1993: 80–84). Koska atemporaalinen konstruktio ei voi saada positiivista temporaalista hahmoa, tilanne ei kehity ajassa. Vapaan NP:n tavoin myös esimerkin 53 objektia tarkentava lisäys jää kuvaksi, joka on piirtynyt lähtemättömästi kertojan mieleen, ja tuo kuva kertojan veljen ruumiista spatiaalisine ja temporaalisine koordinaatteineen välittyy myös lukijan silmien eteen.

Predikaatittomien konstruktioiden ja niitä muistuttavan esimerkin 53 objektin täsmennyksen lisäksi myös infiniittisillä lausekkeilla ja staattista tilaa kuvaavilla verbeillä voidaan *Talvisodassa* luoda lähes dramaattisen preesensin kaltainen visuaalinen vaikutelma, kuten esimerkissä 39: ”maan kamara muuttui, keinui ja tuntui sitten *nousevan* tätä *kaatuvaa* taivasta vasten ja me *olimme* siinä välissä, *myrskyävällä* merellä ja se myrsky *oli* kova. *Ei ollut* mitään, mistä kiinni pidellä, sellaista ripaa ei maasta löytynyt”. Esimerkin 39 infiniittiset ja staattista tilaa ilmentävät verbikonstruktiot esittävät prosessin imperfektiivisenä, meneillään olevana – aivan kuten dramaattinen preesenskin tekisi.

Myös imperfektimuotoiset nollasubjektilauseet pysäyttävät *Talvisodassa* kerronnan etenemisen ja tarkastelevat tilannetta tarinan kokevan minän perspektiivistä, johon myös lukijan on helppo samaistua (ks. Laitinen 1995: 346). Esimerkissä 9 kertoja kuvaa tiettyyn tilanteeseen liittyvää kokemustaan juuri nollasubjektilauseella: ”*Koko ajan luuli näkevänsä, missä käveli, mutta putoili kuoppiin*.” Vastaavasti esimerkissä 47 tarinan kokevan minän kuuloaistimukseen viitataan nollasubjektilauseilla: ”*Mitään yksittäistä ääntä ei voinut kuulla* ja kun sellaista ääntä oli jatkunut monta tuntia, *luuli*, että maailma oli nyt kokonaan muuttunut sellaiseksi, kipuun yltäväksi pauhuksi.”

Dramaattisen preesensin käyttö liittyy Laitisen (1998: 125) mukaan usein kertomuksen henkilöiden aistimuksiin ja ruumiilliseen kokemukseen, kuten edellä käsitellyt *Talvisodan* nollapersoonalauseet, vapaat NP:t ja staattista tilaa ilmentävät verbikonstruktiotkin. Esimerkeissä 9 ja 47 ajan adverbiaalit *koko ajan*, *koko päivän* ja *monta tuntia* vielä korostavat tilanteen imperfektiivisyyttä, äärettömältä tuntuvaa jatkuvuutta, joka saa ajan kulun lähes pysähdyksiin. Esimerkissä 54 kertoja kuvaa ruumiillisia tuntemuksiaan ja sitä, kuinka aika pysähtyy lopulta kokonaan ja lakkaa sitten olemasta:

> (54) Kauheassa aseiden paukkeessa ja tykistön ammusten ja lentopommien pauhussa tunsi olevansa niinkuin huumattu eikä ollut olemassa mitään aikaa, joka jatkui, tuli jostakin ja jäi menneisyydeksi; mitään tulevaisuutta ei tuntunut olevan vaan kaikki oli tässä ja nyt, ja läsnä oli vain se työ, jota tehtiin: ampuminen, aseen lataaminen, käsikranaattien heittäminen. (121–122)

3.2.4 Perfekti: silta menneen kokemuksen ja nykyhetken välillä

Aikamuodoista ehkä kaikkein hankalinta on määritellä yksiselitteisesti perfektin temporaalinen perusfunktio, sillä se ilmaisee osittain mennyttä ja osittain menemätöntä aikaa (Wiik 1976: 148). Kun imperfekti tarkastelee tapahtumia menneestä hetkestä käsin, on perfektin näkökulma puhehetkessä. Perfekti ei viittaa kiinteästi mihinkään tiettyyn ajankohtaan kuten imperfekti, vaan sen aikaviittaus sijoittuu yleensä epämääräisempään menneisyyteen ja sen ilmaisema tekeminen on nykyhetken kannalta tavalla tai toisella relevanttia. Perfekti tarkastelee siis tilannetta vähemmän temporaalisesti; se on luonteeltaan yleisaikaisempi kuin dynaamiseen kerrontaan kuuluva imperfekti. (Hakulinen & Karlsson 1979: 248; VISK § 1534, 1535 ja 1538.)

Ikolan (1950: 94, 103) mukaan perfekti sinänsä ei ilmaise mitään muuta kuin menemätöntä hetkeä: ”perfekti on säännöllinen nykyhetkeä varhemman tekemisen ilmaisin”. Perfektin ilmaisema tekeminen saattaa olla päättynyt jo kauan ennen nykyhetkeä tai kestänyt nykyhetkeen saakka, se on voinut sattua aivan puhehetken tuntumassa tai se voi jatkua edelleen (Ikola 1964: 101; Hakulinen & Karlsson: 248). Joka tapauksessa päättynytkin tilanne esitetään ikään kuin mennyt olisi läsnä nykyisyydessä, jopa niin relevanttina, että perfektiä voidaan pitää myös menemättömän ajan tempuksena (Comrie 1976: 52–53; VISK § 1534). Puhehetken relevanssi tai perfektiin liittyvä aspektuaalisuus nähdään kuitenkin enimmäkseen kieliopin ulkopuolisena, kontekstista riippuvana ilmiönä (Schlachter 1980: 135–139; Larjavaara 1990: 215–217).

Diskursiivisesti tarkasteltuna *Talvisodan* perfektilauseet kytkevät usein toisiinsa tarinan ajan ja kerrontahetken. Luvussa 3.1 esiin tulleessa esimerkissä 4 perfektilauseilla siirrytään ensin tarinan nykyhetkestä tulevaan: ”*Aina myöhemmin kun minä sen tytön olen nähnyt niin kyllä minä olen sen meidän lähtemisemme muistanut*, ja velipojan, kuinka vakava se oli koko matkan Seinäjoelle – –”. Sen jälkeen temporaalinen tarkastelupiste vaihtuu tarinan nykyhetkestä (imperfekti) kerrontahetkeen (preesens) ja perfektilause suuntaa katseen kerrontahetkestä käsin takaisin menneeseen: ”Se tyttö on nyt Rinta-Jussilla emäntänä. *En minä koskaan ole sen kanssa tullut puhuneeksi siitä*, kuinka ne Paavon kanssa olivat elämänsä ajatelleet järjestää.”

Esimerkissä 4 temporaaliset adverbiaalit sijoittavat perfektilauseiden ilmaisemat tilanteet joko tarinan nykyhetken jälkeiseen epämääräiseen tulevaisuuteen (*aina myöhemmin*) tai kerrontahetkeä edeltäneeseen määräämättömän pituiseen ajanjaksoon (*koskaan*). Myös esimerkissä 55 adverbiaali *jälkeenpäin* viittaa tarinan nykyhetkeä seuraavaan epämääräiseen tulevaisuuteen ja esimerkissä 56 (*ei*) *koskaan* tarkastelee taas toimintaa kerrontahetkestä käsin menneeseen suuntautuen.

(55) Kolmas kirjoittaja oli joku tyttö Konnitsasta, jossa olimme olleet marraskuussa sotaa odottamassa ja Paavo oli sopinut sen kanssa kirjeenvaihdosta ja niissä kirjeissä puhuttiin pelkästään ilmoista ja minulle tuntemattomista ihmisistä. *Jälkeenpäin olen joskus ajatellut*, ettei minun olisi pitänyt polttaa kirjeitä Putkinotkossa, vaan tuoda ne kotiin mukanani sodan loputtua. (108)

(56) Muistan saaneeni kotoa kirjeitä sinne Putkinotkoon ja ainakin olin sieltä kirjoittanut kotiin, koska ne kirjeet on minulla kotona vaimolla tallessa. Sillä on tallessa kaikki minun talvisodasta kirjoittamani kirjeet, ja toisestakin sodasta. *Muita kirjeitä en koskaan kotiin ole kirjoittanutkaan. Olen joskus ne lukenut, sotien jälkeen*. (126–127)

Esimerkeissä 55 ja 56 esiintyvä *joskus*-adverbi on temporaaliselta referenssiltään myös hyvin epämääräinen. Vaikka esimerkissä 56 onkin lauseenloppuisena lisäyksenä täsmällisempää temporaalista sijaintia ilmaiseva postpositiolauseke *sotien jälkeen*, se ilmoittaa vain toiminnan mahdollisen alkurajan, mutta kirjeiden lukemisen tarkka ajankohta jää silti määrittelemättä: *Olen joskus ne lukenut, sotien jälkeen*.

Vaikka edellä käsitellyt perfektilauseet toimivatkin ikään kuin siltana menneestä kokemuksesta kerrontahetken välittömään todellisuuteen ja päinvastoin, itse perfektimuotoiset predikaattiverbit eivät ilmaise mitään muuta kuin kerrontahetkeä varhaisempaa tekemistä. Perfektin temporaalinen referenssi tarkentuu vasta kontekstista, ja silloinkaan se ei kytkeydy mihinkään spesifiin kohtaan aikasuoralla, vaan perfektin ilmaisema toiminta projisoituu vain hyvin väljästi määriteltyyn osaan aikajatkumoa. Kuten aikaisemmin jo todettiin esimerkeissä 4, 55 ja 56 adverbiaalit *myöhemmin*, *jälkeenpäin* ja *sotien jälkeen* määrittävät perfektin ilmaiseman toiminnan alkurajan. *Myöhemmin* ja *jälkeenpäin* ovat luonteeltaan anaforisia: ne suhteuttavat perfektilauseet edeltävään dis-

kurssiin. S*otien jälkeen* sijoittaa puolestaan tapahtumisen mahdollisen alkurajan ensyklopediseen tietoon nojautuen suoraan aikajatkumolle.

Adverbiaaleilla on siis tärkeä merkitys *Talvisodan* perfektilauseiden temporaalisen referenssin täydentäjinä, vaikka ne eivät perfektilauseissa kovin tarkkoja ajallisia kiintopisteitä lukijalle tarjoakaan. Teoksessa onkin vain kolme perfektimuotoista päälausetta, joissa ei ole lainkaan temporaalisia adverbiaaleja:

(57) *Talvisodan aikaisista varusteista on paljon ollut puhetta*, ja kyllä se on myönnettävä, että surkean puoleista se oli. (9)

(58) Karjalaisilla oli hevosen mäkivyölle oma nimensä, *mutta minä olen sen unohtanut*. (21)

(59) Se mies, joka tuli minun paikalleni, sanoi kyllä nimensä, *mutta olen sen unohtanut*. (125)

Esimerkissä 57 talvisodan aikaisista varusteista on saatettu puhua jo sodan aikana ja niistä on puhuttu varmasti myös sodan jälkeen, mutta ennen talvisotaa näistä varusteista tuskin on puhuttu – eihän talvisota silloin vielä ollut edes syttynytkään. Tämä varusteista puhuminen on ollut kuitenkin toistuvaa toimintaa, sitä implikoi määrää ilmaiseva adverbi *paljon*, joka saa siis tässä yhteydessä temporaalisen, toistuvuutta ilmaisevan tulkinnan, vaikkei se varsinainen ajan adverbi olekaan. Esimerkkien 58 ja 59 perfektilauseet viittaavat edeltävien imperfektilauseiden eli tarinan nykyhetken jälkeen tapahtuneisiin unohtamisiin, sillä lienee itsestään selvää, ettei kertoja voi unohtaa esineen nimitystä tai henkilön nimeä, ennen kuin se on hänelle selvinnyt.

Ilman temporaalisten adverbiaalien tai kontekstin tarjoaman pragmaattisen tiedon tukea *Talvisodan* perfektimuotoiset päälausekonstruktiot kytkeytyvät vain kerrontahetkeen: ne ilmaisevat kerrontahetkeen nähden aiemmuusrelaatiossa olevaa tapahtumista tai asiantilaa. Kuten pluskvamperfektissäkin, myös perfektissä *olla*-apuverbi toimii ankkurointipredikaationa ja pääverbin partisiippimuoto esittää prosessin atemporaalisena, menneisyyteen sijoittuvana lokaationa. Kun pluskvamperfekti kytkee toisiinsa kaksi mennyttä hetkeä, perfektissä toisiinsa kytkeytyvät sekä mennyt että menemätön aika. Perfekti voi

siis nostaa puhetilanteen ja sen osanottajat osaksi käsitteistyksen profiilia, mutta itse tapahtumaprosessi sijoittuu näyttämöllä olevan välittömän havaintopiirin ulkopuolelle. Preesenslauseiden tavoin *Talvisodan* kertoja ja kerrontatilanne nousevat perfektilauseissa eksplisiittisesti esiin silloin, kun perfektiä käytetään ensimmäisen persoonan lauseissa, kuten esimerkeissä 4, 55, 56, 58 ja 59. Vastaavasti kolmannen persoonan lauseissa perfektikonstruktion viittaus ankkuripaikkaan ja kertojan läsnäoloon jää implisiittiseksi, kuten esimerkissä 57 ja seuraavan esimerkin geneerisessä kolmannen persoonan lauseessa:

(60) Jurvalaisten puusepäntaitoa ne ihailivat kaikki. *Hyviä puuseppiä Jurvassa onkin aina piisannut*. (38)

Esimerkissä 60 liitepartikkeli *-kin* sitoo perfektilauseen temaattisesti edeltävään imperfektilauseeseen ja temporaalinen adverbi *aina* korostaa sen geneeristä tulkintaa. *Talvisodan* perfektilauseissa, niin geneerisissä kuin ensimmäisen persoonan lauseissa, kertojan tietoisuus omasta koetusta todellisuudesta heijastuu siis vielä nykyhetkeenkin. Joskus menneillä tapahtumilla ja kokemuksilla on aivan erityistä relevanssia kertojan välittömästi havaittavissa olevaan todellisuuteen, kuten esimerkissä 61, jossa perfektilauseet ilmaisevat, että kertojan talvisodan aikana aloittama tupakointi ja Vuosalmella alkanut päänsärky jatkuvat vielä kerrontahetkelläkin.

(61) Velipoikakin rupesi polttelemaan. Se olikin paremmin tupakanpolton aloittamisen iässä. Se ei sitä kauan ehtinyt harrastaa, mutta minulle siitä tuli elinikäinen vaiva. *Vieläkään en ole osannut sitä lopettaa, vaikka yrittänyt olen monta kertaa*. Niin että tämä tupakan poltto minulle jäi talvisodasta muistoksi ja sitten ikuinen päänsärky, jonka kai sain siitä, että Vuosalmella sodan loppupuolella kerran nukahdin juoksuhautaan ja minulta jäätyi pää maahan kiinni. Siitä minä itse ainakin uskon, että sen päänsäryn sain, koska se silloin heti tuli, *eikä ole oikeastaan pitemmäksi aikaa sen jälkeen hellittänyt, vaikka elämäni aikana olen syönyt päänsärkylääkkeitä paljon, niin paljon että olen niistä saanut mahanikin reistailemaan*. (87)

Esimerkin 61 perfektilauseisiin liittyy nykyhetken relevanssin lisäksi myös kertojan toiminnan tai kokemusten toistuvuuden implikaatio, jota ilmentävät erityisesti osma *monta kertaa*, postpositiolauseke *elämäni aikana* ja määrän adverbi *paljon*.

Kaiken kaikkiaan *Talvisodan* perfektilauseet ilmentävät hyvin samantapaisia asiantiloja kuin preesenslauseetkin: ne kuvaavat kertojan unohtamisia ja muistamisia, kertojalle tyypillistä toimintaa tai jonkin kokemuksen tai havainnon toistuvuutta sekä geneerisiä asiatiloja. Passiivilauseissa sekä kuulopuheen ja epäsuoran päättelyn yhteydessä ei perfekti *Talvisodassa* esiinny, paitsi joissakin syntaktisesti alisteisissa sivulauseissa:

(62) Meillä komppaniassa kerrottiin varmana tietona, ettei venäläinen uskalla hyökätä Suomeen sen takia, *että Ruotsi on antanut meidän hallituksellemme takeet siitä*, että ne tulevat meille heti avuksi, jos Venäjä hyökkää. Monet uskoivat siihen huhuun. Minä en siihen huhuun uskonut, minä olin sitä mieltä, etteivät venäläiset pelkäisi ruotsalaisia ollenkaan. (15)

(63) Välillä ne ampua räiskivät jokirannassa ja räjäyttelivät panoksia Kansakoulun metsikön takana. Arvelimme, *että niille on jaettu viinaa* – –. (96)

Esimerkissä 62 on imperfektimuotoista johtolausetta seuraavassa referaatissa ensin tulevaisuuteen tai yleispätevään totuuteen viittaava preesens (ks. VISK § 1472). Syntaktisesti alisteinen perfektilause on näin ollen aiemmuusrelaatiossa tähän edeltävään preesenslauseeseen nähden. Esimerkissä 63 *että*-lauseen odotuksenmukaisena tempuksena olisi pluskvamperfekti, jota käytetään normaalisti ilmaisemaan imperfektin viittaushetkeen aiemmuusrelaatiossa olevaa asiantilaa. Tässä perfektin valinta sivulauseen tempukseksi saattaisi selittyä niin, että se edustaa suoraa esitystä, sillä puhutussa kielessä ja sitä jäljittelevässä kaunokirjallisessa ilmaisussa suora ja epäsuora esitys sekoittuvat usein toisiinsa (ks. VISK § 1465). Vielä selvemmin tämä sekoittuminen tulee esiin seuraavasta esimerkistä:

(64) Laskettiin, kuinka monta kertaa koira aina haukkui ja kuinka pitkä tauko aina oli haukkumisen välillä. Me ilmoitimme myös pataljoonaan, *että tällaista vihollisen toimintaa on havaittu Kalatupien kohdalla Taipaleenjoen takana, mutta emme ole pystyneet ratkaisemaan sitä,* mitä nämä haukkumalla ilmoitetut viestit sisälsivät, koska emme tunteneet venäläisten käyttämää salakieltä. Pyydettiin, että korkeammissa portaissa joku salakielen ratkaisija sen tulkitsisi. (135)

Esimerkin 64 referaatissa suoraan esitykseen kuuluva perfekti kuvastaa myös oivallisesti kertojan ironista suhtautumista tähän sodanaikaiseen toimintaan ja sen järkevyyteen.

3.3 *Talvisodan* temporaaliset adverbiaalit

Vaikka *Talvisodan* temporaalinen perusstruktuuri ja sen eri aikatasot jäsentyvät pitkälti tempusten pohjalta, tempusten ilmentämä ajallinen suhteuttaminen on kuitenkin hyvin väljää ja viitteellistä. Tässä luvussa luodaankin kokoava katsaus muihin, usein tempuksia eksplisiittisempiin ajan ilmaisukeinoihin. Päähuomio kiinnittyy sellaisiin kielen yksikköihin, joihin sisältyy jokin prototyyppisesti aikaan tai aikakauteen viittaava leksikaalinen komponentti. Tähän ryhmään luen kuuluvaksi myös sellaiset konstruktiot, jotka ovat konventionaalistuneet sekä ajan että paikan ilmauksiksi, kuten adverbi *eteenpäin* sekä terminatiiviset partikkelit *asti* ja *saakka*. Myös infiniittisiä rakenteita voidaan pitää edellä mainittuihin ajanilmauksiin rinnastuvina, vaikka ne eivät sisälläkään mitään leksikaalista komponenttia, joka viittaisi aikaan, toisin kuin temporaalisen konjunktion sisältävät lauseet.

Valtaosa *Talvisodan* ajanilmauksista on adverbiaaleja, jotka kehystävät varsinaista finiittiverbillä ilmaistua prosessia. Ne voivat ilmaista prosessin temporaalisen sijainnin aika-akselilla, jolloin puhutaan leksikaalisesta referenssistä, tai ne voivat suhteuttaa kaksi tilannetta ajallisesti toisiinsa, joko deiktisesti suhteessa puhehetkeen tai anaforisesti edeltävään diskurssiin tukeutuen. Myös prosessin kestoon tai toistuvuuteen viittaavat adverbiaalit voidaan ajatella aikasuoraan projisoituvina sijainteina, vaikka niiden ensisijaisena funktiona onkin kuvata prosessin sisäistä aikarakennetta. Esimerkiksi kulttuurisesti vakiintuneisiin ajallisiin käsitteisiin tai tiettyihin historiallisiin kiinnekohtiin pohjautuvat keston tai toistuvuuden ilmaukset, kuten *kymmenessä minuutissa*, *kahdeksan päivää*, *päivisin* ja *koko talvisodan ajan* rajaavat aikasuorasta suhteellisen objektiivisesti arvioitavan ajanjakson.[1]

Tavanomaisessa kielenkäytössä, kuten arkikeskustelussa tai asiaproosassa, tempuksen tapaan deiktisesti puhehetkeen kytkeytyviä adverbiaaleja ovat muun muassa *nyt*, *äsken*,

[1] Kaikki tässä luvussa esiin tulevat esimerkit ovat *Talvisodasta*. Monet niistä esiintyvät kuitenkin useassa kohtaa teosta, ja kaiken kaikkiaan leksikaalisen aikaan viittaavan komponentin sisältäviä ilmaisuja on *Talvisodassa* pitkälti toista tuhatta, joten tarkkojen sivunumeroiden merkitseminen esimerkkien yhteyteen ei ole tarkoituksenmukaista. Vain silloin, kun esimerkkejä tarkastellaan osana laajempaa tekstikontekstia, lähdeviitteet on merkitty näkyviin.

viime yönä, *eilen*, *tänään*, *huomenna* ja *tänä päivänä*. Aikaisemmin tässä tutkimuksessa tuli kuitenkin ilmi, että esimerkiksi adverbi *nyt* viittaa kerrontahetkeen vain preesenslauseiden yhteydessä, kuten esimerkissä 4: ”Se tyttö on *nyt* Rinta-Jussilla emäntänä.” Useimmiten *nyt* esiintyy *Talvisodassa* kuten muissakin narratiiveissa nimenomaan imperfektilauseiden yhteydessä viittaamassa tarinan nykyhetkeen (ks. Larjavaara 1990: 205–206). Esimerkissä 65 *nyt* kuvaa tarinassa meneillään olevan tilanteen kanssa samanaikaista asiantilaa ja esimerkissä 66 *nyt* merkitsee tapahtuman sekventiaalisesti edeltävää imperfektilausetta seuraavaksi:

(65) Sielläkin oli keskisuomalaisia isänmaan asiaa turvaamassa ja *nyt* tuli sellainen pelko, etteivät keskisuomalaiset saa millään keinolla pidätellyksi tätä valtavaa venäläisten määrää – –. (128)

(66) Kun ne kääntyivät ja lähtivät juoksemaan Pärssisen metsikköä kohti, niiden omat kranaatinheittimet ampuivat niiden eteen ja sekaan, niin ettei niillä ollut kotimaahankaan palaamista. *Nyt* ne kääntyivät taas jo aivan vauhkoina ja yrittivät tulla meidän asemiimme – –. (159)

Chafe (1994: 206, 230, 234) korostaa, että *nyt* kuten muutkin deiktiset adverbit edustavat aina kerrottua tietoisuutta, eivät kertovaa tietoisuutta, ja *nyt* kytkeytyy nimenomaan tempuksenmukaiseen viittaushetkeen eikä suoraan puhehetkeen. Erityisen selvästi tämä viittaushetkeen kytkeytyminen tulee esiin pluskvamperfektilauseista:

(67) Sihvo oli antanut tähän luvan ja kun pojat *nyt* olivat tuoneet alikersanttia rantaan, siellä oli tämä hevonen ja reki ja alikersantti pantiin siihen heti ja sitä lähdettiin täyttä laukkaa viemään Vuoksen yli Vuosalmen puolelle – –. (214–215)

Esimerkissä 67 *nyt* ilmaisee pluskvamperfektilauseiden viittaushetken, joka sijoittuu imperfektilauseiden ilmentämän toiminnan tai asiantilan ajankohtaan ja johon pluskvamperfektillä kuvattu tapahtuminen on aiemmuusrelaatiossa. Preesenslauseissa viittaushetki sijoittuu puolestaan kerrontahetkeen, joten silloin *nyt* edustaa puhehetken kanssa samanaikaista ajankohtaa. Perfektin yhteydessä *nyt*-adverbi ei *Talvisodassa* esiinny, yhtä suoraa esitystä edustavaa tapausta lukuun ottamatta: »”Kuningas Talvi on *nyt* tullut suomalaisten avuksi”, oli lehdissäkin kirjoiteltu.» (T 200).

Adverbiaalit *äsken*, *viime yönä*, *eilen*, *tänä päivänä*, *tänään* ja *huomenna* esiintyvät *Talvisodassa* useimmiten päälauseille alisteisissa orientoivissa tai referaatiksi tulkittavissa lauseissa, kuten *äsken* esimerkissä 68 ja *huomenna* esimerkissä 69:

(68) Niin me nousimme ja juoksimme ja ammuimme juostessamme ja tulimme siihen, mistä Venäjän pojat *äsken* olivat lähteneet livohkaan. (81)

(69) Se oli pitkään meidän asemissamme ja jutteli meidän kanssamme siitä, kuinka *huomenna* olisi jouluaatto ja että meille kaikille oli kotoa lähetetty paketteja, jotka hän antaisi *huomenna* jakaa. (102)

Esimerkissä 68 *äsken* ilmaisee pluskvamperfektilauseen tapahtuma-ajan, ja esimerkissä 69 suoraa esitystä kuvaava *huomenna* liittyy tarinan nykyhetkestä tulevaisuuteen viittaaviin referaattia edustaviin lauseisiin. Päälauseissa edellä mainituista adverbiaaleista eivät *Talvisodassa* esiinny kuin *tänään* ja *tänä päivänä*:

(70) Päivä valkeni, mutta marssiminen ei *tänäkään päivänä* ollut meille helppoa – –. (23)

(71) Me emme *tänään* saaneet kauan seurata toisten poikien sotimista, koska naapuri rupesi painamaan päälle nyt myös meidän lohkollamme. (225)

Esimerkkien 70 ja 71 kieltomuotoiset päälauseet ja niihin sisältyvät adverbiaalit *tänäkään päivänä* ja *tänään* viittaavat lähinnä anaforisesti edeltävään kontekstiin. Esimerkissä 70 toistuvuutta ilmentävä liitepartikkeli *-kAAn* liittää ilmauksen *tänäkään päivänä* tarinan aikaisempiin tapahtumiin, ja esimerkissä 71 *tänään* viittaa niin ikään diskurssissa taaksepäin, sillä edellisenä päivänä tarinan kokeva minä sotilastovereineen ei ollut tositoimiin joutunut, mistä pataljoonankomentaja olikin heitä muistuttanut: ”Valtonen oli sitä mieltä, että taas jaksetaan panna vastaan naapurin miehelle, kun on päivä saatu maata ja katsella toisten poikien sotimista” (T 223).

Esimerkin 4 preesenslauseen *nyt*-adverbia lukuun ottamatta *Talvisodassa* ei siis juurikaan esiinny kerrontahetkeen kytkeytyviä, aidosti deiktisiä ajan adverbiaaleja, vaan *nyt*, *äsken*, *eilen*, *tänään*, *huomenna* ja *tänä päivänä* kuvastavat pikemminkin tarinan aikaista näkökulmaa ja edustavat siten tarinan kokevan minän käsitteistyksiä; ja toisaalta ne

viittaavat joskus anaforisesti edeltävään diskurssiin. Jonkinasteista deiktisyyttä kuitenkin liittyy esimerkkien 51 preesenslauseen ja 61 perfektilauseen *vielä*-adverbeihin, joissa liitepartikkelit *-kin* ja *-kAAn* korostavat tilanteen kerrontahetkeen asti ulottuvaa jatkuvuutta: *ja siellä ne ovat varmasti vieläkin* / *Vieläkään en ole osannut sitä lopettaa*.

Deiktisesti käytettyihin adverbiaaleihin verrattuna leksikaaliseen tai anaforiseen referenssiin pohjautuvia ajanilmauksia *Talvisodassa* on todella runsaasti. Pelkästään tiettyyn kalendaariseen kiinnekohtaan tai kulttuurisesti vakiintuneisiin ajallisiin käsitteisiin liittyviä ilmauksia on *Talvisodassa* yli 600. Suurin osa näistä adverbiaaleista ilmaisee leksikaalista referenssiä, kuten *vuonna kahdeksantoista*, *lokakuun kahdeksantenatoista päivänä*, *itsenäisyyspäivänä*, *aamulla*, *aamuyön aikana*, *illan suussa*, *iltakahdeksalta*, *puolelta päivin*, *kymmenessä minuutissa*, *koko talvisodan ajan*, *toista tuntia*, *viikon päivät*, *pari kuukautta*, *iltapäivän mittaan*, *pitkin syksyä*, *öisin* ja *päivittäin*. Kuitenkin myös anaforisiin adverbiaaleihin voi sisältyä jokin kalendaarinen kiinnekohta tai ajanmääre: *siihen aikaan vuotta*, *silloin Tapaninpäivän iltana*, *sinä jouluaattona*, *niinä viikkoina*, *seuraavana päivänä*, *edellisenä iltana*, *ensimmäisenä yönä*, *sinä aamuna*, *niiden päivien aikana*, *näinä päivinä*, *sen yön aikana*, *koko sen yön*, *paria päivää aikaisemmin* ja *nämä tammikuun alkupuolen päivät*.

Vaikka anaforisiin adverbiaaleihin sisältyykin toisinaan kalendaarisia kiinnekohtia tai ajanmääreitä, niiden tulkintakehys jäsentyy ensisijaisesti kontekstin perusteella. Anaforista relaatiota ilmentävät esimerkiksi demonstratiivinen proadverbi *silloin*, erilaiset demonstratiivitarkenteet (*sinä* aamuna, *niinä* viikkoina, *näinä* päivinä) sekä ajankohtien keskinäistä järjestystä ilmaisevat määritteet tai adverbit (*seuraavana*, *edellisenä*, *ensimmäisenä*, *aikaisemmin*). Erityisesti vastaanottajan aluetta määrittävät, demonstratiivisen komponentin sisältävät adverbiaalit implikoivat lukijan läsnäoloa. Toisaalta myös leksikaaliseen referenssiin pohjautuvat ajanilmaukset ovat tietyllä tapaa kontekstisidonnaisia, sillä vain täsmälliseen kalendaariseen kiinnekohtaan viittaavien adverbiaalien aikasuoraan projisoituva sijainti voidaan hahmottaa ilman kontekstin tukea. *Talvisodassa* on yli 50 tiettyyn päivämäärään viittaavaa ajanilmausta, joiden pohjalta lukija voi muihin ajanilmauksiin tukeutuen konstruoida monien sellaistenkin tapahtumien temporaalisen sijainnin, joiden kalendaarista kiinnekohtaa ei teoksessa suoraan ilmaista.

Näiden vielä suhteellisen objektiivisesti tulkittavien ajanilmausten lisäksi *Talvisodassa* on vähintäänkin yhtä paljon sumearajaisempia tai subjektiivisesti tulkittavia adverbiaaleja, jotka ilmentävät niin ikään joko leksikaalista tai anaforista referenssiä. Leksikaaliseen referenssiin pohjautuvista ajanilmauksista sumearajaisia tai subjektiivisesti tulkittavia ovat esimerkiksi *yötä päivää*, *keskellä päivää*, *monta päivää*, *muutaman kerran*, *vasta*, *taas*, *aina*, *koko ajan*, *joka hetki*, *joskus*, *koskaan*, *välillä*, *usein*, *vähän aikaa*, *kauan*, *aikani*, *yhtämittaisesti*, *harvakseen* ja *useimmiten*. Anaforisista ilmauksista näitä epämääräisemmin tulkittavia ajanjaksoja edustavat puolestaan *ennen sitä*, *sen jälkeen*, *siihen saakka*, *sen aikaa*, *alkuajan*, *monta päivää ennen*, *jälkeenpäin*, *myöhemmin*, *aikaisemmin*, *enää*, *sen koommin*, *ensin*, *sitten*, *silloin*, *pian*, *äkkiä*, *samassa*, *samalla kertaa*, *sillä kertaa*, *tällä kertaa*, *etukäteen* ja *aluksi*.

Nämä ajanilmaukset ovat siis temporaaliselta referenssiltään hyvin epämääräisiä, ja usein niiden merkityksen hahmottaminen perustuu pikemminkin subjektiiviseen ajan kokemukseen kuin objektiivisesti määritettävissä oleviin ajallisiin käsitteisiin. Sellaiset konventionaalisiin ajanjaksoihin pohjautuvat kestonilmaukset kuten *yökaudet* ja *viikkokaupalla* ovat luonteeltaan affektisia: ne ilmentävät puhujan subjektiivista asennoitumista kerrottuun asiaan tai asiantilaan (ks. VISK § 652). Myös adverbit *taas* ja *aina* implikoivat *Talvisodassa* usein affektisuutta, kuten esimerkeissä 72–74:

(72) Se rupesi olemaan sellaista päivä kerrallaan elämistä Konnitsan kylässä ja marraskuun loppupuolella *taas* kaikki rupesivat keksimään mitä tahansa syitä, joilla saisivat kotilomaa – –. (48)

(73) Kahdeksan yhdeksän maissa venäläinen rupesi tulemaan *taas* silmille. (207)

(74) Muistaakseni se oli Erkkilä, joka tiesi jo silloin, ettei autokyytiä sotamiehille tarjottu muuta kuin silloin, kun johonkin paikkaan oli kova kiire ja sotamiehiä tarvittiin pahaan paikkaan tulpaksi. Sotamiehet saivat *aina* maksaa autokyydistä kalliin piletin. (185)

Erityisesti diskursiivisella tasolla *taas*-adverbin affektisuus näkyy siinä, että se esiintyy useimmiten vihollisen toimintaa kuvaavissa lauseissa, kuten juuri esimerkissä 73.

Toisaalta myös vuodenaikojen ja vuorokauden sykliseen kiertoon pohjautuviin ajanilmauksiin liittyy aina jonkinasteista subjektiivisuutta, sillä ne edellyttävät tulkintataustakseen myös kielenulkoisen, fyysisen todellisuuden hahmottamista (ks. Leino 1993: 47). Erityisen selvästi tämä näkyy sellaisissa temporaalissa adverbiaaleissa, joihin liittyy implisiittinen viittaus eri vuorokauden aikoina vallitseviin olosuhteisiin, kuten *keskellä päivää*, *illan suussa*, *päiväsaikaan* ja *yöaikoina*. Osa muistakin ajanilmauksista viittaa vain implisiittisesti tiettyyn ajankohtaan, ja niihin sisältyy niin ikään lähinnä fyysiseen ympäristöön liittyviä merkitysvivahteita, kuten temporaaliseen rakenteeseen *aamun valjettua* ja *heti*-adverbin täydennyksenä olevaan sivulauseeseen *heti, kun ilta oli hämärtynyt*. Vastaavalla tavalla implisiittisiä ajanilmauksia ovat myös sellaiset päälausekonstruktiot, joiden subjektina toimii jokin aikaan viittaava nominilauseke, kuten esimerkin 75 lauseet. Konkreettisemmin tiettyyn ajankohtaan viittaa esimerkin 76 predikatiivilause:

(75) Rupesi jo tulemaan *ilta*. (75) / *Aamu* rupesi valkenemaan. (99)

(76) Kello oli seitsemän maissa aamulla. (211)

Ajallisen suhteuttamisen sumearajaisuus, implisiittisyys ja subjektiivisuus lisääntyvät siis asteittain samassa suhteessa, mitä heikommin ilmausten leksikaalinen perusmerkitys kytkeytyy ensyklopedisen tiedon avulla ajalliseen jatkumoon ja mitä enemmän ajanilmauksiin sisältyy muita kuin temporaalisia merkitysvivahteita.

Talvisodan ajanilmaukset kuvastavat pitkälti kertojan tekemiä valintoja siitä, mistä näkökulmasta ja miten spesifisesti tarinan tilanteet on konstruoitu. Välillä korostuvat tilanteiden temporaaliset sijainnit aika-akselilla tai niiden keskinäinen järjestys ja välillä huomio kiinnitetään tapahtumien sisäiseen aikarakenteeseen. Lisäksi välillä pyritään luomaan kokonaiskuva pidemmistä tapahtumajaksoista ja välillä keskitytään yksityiskohtaiseen toiminnan kuvaamiseen. Toisaalta erityisesti diskursiivisella tasolla *Talvisodassa* nousee esiin se, miten todellisuus – ja jopa fiktiivisen kertomuksen todellisuus – heijastuu kieleen ja sitä kautta myös ajanilmauksiin.

Talvisodan kertoja viittaa useaan otteeseen ajankulun hämärtymiseen sotaolosuhteissa, kuten seuraavassa katkelmassa: ”Yläjärvellä sain oikein almanakasta katsoa, ennenkuin uskoin elämästäni kaksi kuukautta vierähtäneen” (T 180). Siitä huolimatta *Talvisota* sisältää kaiken kaikkiaan yli 50 viittausta johonkin tiettyyn päivämäärään, ja eniten toistuvia viittauksia kohdistuu jouluaattoon, kertojan veljen kuolinpäivään. Onkin luonnollista, että kertoja muistaa tällaiseen merkittävään käännekohtaan, veljensä kuolemaan liittyvän päivän, mutta monet muut tiettyyn kalendaariseen kiinnekohtaan viittaavat päivämäärät kuvastavat pikemminkin kertojan jälkikäteisperspektiiviä kuin varsinaisia muistiin jääneitä ajankohtia.

Välillä taistelujen tuoksinassa ajantaju katoaa eikä aina ole aikaa katsoa kelloa: ”Aikaa on vaikea arvioida sellaisessa tilanteessa, ja kelloa kukaan ei ollut ehtinyt katsoa” (T 207). Esimerkissä 39 kuvaillaan vastaavankaltaista venäläisten tykistökeskitykseen liittyvää tilannetta, jossa tuskin on kelloa ehtinyt vilkaista, mutta katkelmaa edeltää kuitenkin virke, josta selviää tykistökeskityksen tarkka päivämäärä kellonaikoineen: ”*Viittä vaille kymmenen maaliskuun neljäntenä päivänä* venäläinen sitten näytti meille, minkälaista tykistön tuli oikein oli silloin, kun tykkejä on paljon ja niillä ammutaan tosi mielessä” (T 219). Tarinan kokevalle minälle tarkka kellonaika tuskin on jäänyt mieleen, mutta sotapäiväkirjoista tuo tykistökeskityksen alkamisajankohta lienee ollut luettavissa. Talvisodan tapahtumat ja kokonaiskuva rintamaolosuhteista ovat siis ehkä täydentyneet vasta myöhemmin sotapäiväkirjoja lukemalla ja aseveljien juttuja kuuntelemalla.

Kertojan jälkikäteisperspektiiviä kuvastavat myös erityisesti tiettyyn päivämäärään liittyvät predikatiivilauseet, jotka viittaavat anaforisesti diskurssissa taaksepäin ja joissa täsmentyy jo kerrottujen tapahtumien tarkempi ajankohta, kuten esimerkissä 77:

(77) Se oli lokakuun kolmastoista päivä. (6) / Se oli maaliskuun viidennen päivän aamu. (225)

Lisäksi esimerkin 77 predikatiivilauseet, joissa tapahtumien temporaaliset koordinaatit on määritelty ikään kuin jälkikäteen tehtyinä lisäyksinä, kuvaavat diskurssin dynaamista etenemistä ja vahvistavat omalta osaltaan *Talvisodan* puhutun kielen illuusiota.

Talvisodan kerrontaan ja ajanilmauksiin heijastuu siis kertojan koko historia, myös talvisodan jälkeinen koettu todellisuus. Diskursiivisesti tarkasteltuna *Talvisodan* ajanilmauksista välittyy myös todellinen ajan kokeminen. Silloin, kun ollaan poissa varsinaisesta rintamavastuusta, tapahtumat jäsentyvät enimmäkseen syklisesti toisiaan seuraaviin jaksoihin. Kertoja kuvaa usein, mitä tehtiin eri vuorokaudenaikoina, kuten *iltaisin*, *öisin* ja *päivisin*. Kun siirrytään rintamavastuuseen, päivät alkavat seurata toisiaan lineaarisesti:

(78) *Ensimmäiset päivät* Joensuun lohkolla olivat meille hyvin rauhallisia, *ensimmäinen päivä* oli hyvin rauhallinen koko Taipaleen rintamaosalla. – – *Toinenkin päivä* oli meille hyvin rauhallinen. – – *Kolmaskin päivä* meillä oli hyvin rauhallinen, tammikuun yhdeksäs päivä. (133–137)

Esimerkissä 78 mainittujen toisiaan seuraavien päivien tapahtumiin viitataan niin ikään pääasiassa lineaarisesti etenevillä ajanilmauksilla: *iltapäivällä – – myöhemmin iltapäivällä – – illan suussa – – sen illan ja yön – – vasta aamulla* (T 133). Taistelutilanteita ja tykistökeskityksiä kuvattaessa paikallissijaiset päiviin tai vuorokauden osiin viittaavat ajankohdan ilmaukset vaihtuvat usein tapahtumien sisäistä aikarakennetta kuvaaviin ja tapahtumia sekventiaalistaviin adverbeihin ja konjunktioihin: *kymmenen maissa – – pian – – vielä – – kun – – jo – – koko ajan – – pian – – taas – – niin kauan, että – – sitten – – vasta – – enää* (T 56–58). Kaikkein dynaamisimmissa toimintajaksoissa, kuten imperfektin käsittelyn yhteydessä esiin tulleessa esimerkissä 8, temporaalisia adverbiaaleja tai muita ajanilmauksia ei esiinny lainkaan.

Tarinan aika ja diskursiivinen aika eli kerrontaan käytettyjen lauseiden, kappaleiden ja sivujen määrä kulkevat *Talvisodassa* selvästi eri tahtiin. Rintamalinjojen takana ollessa useidenkin päivien tapahtumat voidaan kuvat yhdessä kappaleessa. Mitä dynaamisemmaksi toiminta käy, sitä enemmän tapahtumien kertomiseen kuluu myös tekstiä. Lopulta temporaalisuus eli ajan adverbiaalit – ja jopa finiittiverbit – katoavat kokonaan ja aika pysähtyy, vaikka todellisuudessa toiminta onkin kiihkeimmillään.

4 *TALVISODAN* AIKA – INTERSUBJEKTIIVINEN KOKEMUS

> Kun aika jaotellaan riittävän pieniin paloihin, se ei enää ole keston määre. Lopulta jäljelle jää vain huutavan täyteen tupattu hetki, joka seisoo paikallaan täydessä vauhdissa.
>
> Tomas Hylland Eriksen, *Hetken tyrannia* (2003: 212.)

Talvisodan kerronnassa ajan paradoksi toteutuu kirjaimellisesti. Kun ei tapahdu juuri mitään, aika käy pitkäksi ja tuntuu ikuisuudelta. Kun taas toiminta on kiivaimmillaan, aika kuluu kuin siivillä. Jälkikäteen muisteltuna pitkäveteiset ajat kutistuvat muutamaan lauseeseen ja paljon tapahtumia sisältävät lyhyetkin ajanjaksot tuntuvat kestävän lähes loputtomiin ja kerrottavaa riittää sivukaupalla. Vaikka *Talvisodan* temporaaliset adverbiaalit välittävät toisinaan hyvinkin subjektiivisia aikaan ja sen kulumiseen liittyviä kertojan tuntemuksia, vasta diskursiivisella tasolla ajasta tulee kertojan ja lukijan jakama intersubjektiivinen kokemus.

Talvisodassa tarinan aika pysyy paikoillaan ja kertoja asettuu liikkuvan tarkkailijan asemaan, josta käsin hän voi kuljettaa lukijaa mihin kohtaan tahansa aikasuoralla. Kertojan liikkuminen tarinan ajassa ei ole kuitenkaan täysin summittaista, vaan imperfekti sekä sinne tänne sijoitellut päivämäärät ja muut temporaaliset koordinaatit rakentavat niin sanotusta ensimmäisestä kertomuksesta *Talvisodan* temporaalisen kiinnekohdan, johon palataan yhä uudelleen lukuisten ennakointien ja takautumien jälkeen. Sen sijaan kerronnan aika liikkuu koko ajan dynaamisesti eteenpäin eikä kertoja voi palata takaisin jo kerrottuun, vaan tarvittavat lisäykset ja kommentit tuodaan esiin vasta jälkikäteen. Kerronnan dynaamisesta etenemisestä syntyy puhutun kielen illuusio, jota vahvistavat sekä kertojan että lukijan läsnäoloon viittaavat kielelliset merkit. Lukuisista aikasiirtymistä ja kerronnan näkökulman muutoksista huolimatta *Talvisota* on huolellisesti jäsennelty kokonaisuus, jossa kertojan koettu todellisuus kietoutuu kertovan subjektin välittömästi havaittavaan todellisuuteen. Fludernikin luonnollisen narratiivin määritelmän mukaan ei niinkään juoni vaan nimenomaan tapahtumien keskiössä oleva kokeva subjekti sitoo kertomuksen osat toisiinsa. Toisaalta *Talvisodassa* myös kertovan subjektin vahva läsnäolo on olennainen osa kertomuksen sisäistä koheesiota.

Talvisodassa kertomuksen sisältö vaikuttaa hyvin autenttiselta, vaikka kyseessä onkin fiktiivinen kertomus. Tarkat temporaaliset koordinaatit, historialliset tapahtumat, tapahtumapaikat ja henkilöt sekä lukuisat sotakokemuksiin liittyvät yksityiskohdat rakentavat omalta osaltaan tätä todentuntuista vaikutelmaa. *Talvisodan* autenttisuus ei kuitenkaan perustu yksinomaan kertomuksen sisältöön, vaan se perustuu ennen kaikkea kertovan subjektin vahvaan läsnäoloon sekä teoksen kerronnan luonnolliseen ja puhuttua kieltä mukailevaan otteeseen.

Talvisodan kerronnan autenttisuutta kuvastaa hyvin se, miten tempusten keskinäinen vaihtelu heijastaa Langackerin episteemistä aikasuorakuvausta. *Talvisodassa* nimenomaan imperfekti on se tempus, jolla kertoja kuvaa omia sodanaikaisia kokemuksiaan ja havaintojaan sekä sellaisia asioita, joiden todenperäisyyttä kertoja ei aseta kyseenalaiseksi. Imperfektilauseet kytkeytyvät siis lähes poikkeuksetta kertojan menneeseen, omakohtaisesti koettuun todellisuuteen. Lisäksi imperfekti määrittää tarinan temporaaliset kehykset: imperfektillä kuvataan ne asiat ja tapahtumat, jotka kertoja katsoo kuuluvan olennaisena osana talvisotaan liittyviin kokemuksiinsa. Talvisota ei ole kuitenkaan kertojalle mikään irrallinen osa koettua todellisuutta, vaan sekä kerronnan aloitus että lopetus luovat illuusion menneiden kokemusten kytkeytymisestä jatkuvaan ajan virtaan.

Talvisodan imperfektissä etenevä, varsinainen tarina rajataan temporaalisesti hyvinkin tarkasti. Toisaalta imperfektillä kuvataan kauan ennen talvisotaa tapahtuneita asioita ja sillä viitataan myös jatkosodan tapahtumiin ja sotien jälkeiseen aikaan, joten *Talvisodan* kertojan henkilökohtainen sotakokemus ei rajaudu todellisen sodan tai sotaretken alkamisen ja päättymisen mukaan. *Sotien jälkeen* Martti, teoksen kertoja, on käynyt talvisodassa kaatuneen ”Soinin pojan” haudalla, mikä teoksessa ilmaistaan imperfektillä (esim. 26). Tämä tapahtuma liittyy siis olennaisesti kertojan sotakokemuksiin. Sen sijaan, kun kertoja on kotona *sotien jälkeen* lukenut sodasta kirjoittamiaan kirjeitä, se ilmaistaan perfektillä (esim. 56). Kirjeiden lukeminen ei kertojan mielestä kuulu enää tarinan maailmaan, vaan se sijoitetaan perfektillä osaksi muita menneitä kokemuksia. Teoksen kertojalle talvisota on siis jälkikäteen täsmentynyt ja jäsentynyt tapahtumasarja, johon kuuluu paljon muutakin kuin varsinaisen tarinan tapahtumat ja jonka ulkopuolelle toisaalta jää koko joukko menneitä kokemuksia – mutta niihin kertoja viittaa vain satunnaisesti.

Pluskvamperfektillä kuvatut tapahtumat kuuluvat niin ikään tarinan maailmaan, mutta useimmiten ne sijoittuvat kertojan koetun todellisuuden ulkopuolelle. Vain lyhyissä orientoivissa jaksoissa pluskvamperfektilauseet viittaavat kertojan omiin kokemuksiin ja havaintoihin, jotka ovat aiemmuusrelaatiossa diskurssin nykytilassa meneillään olevaan imperfektillä ilmaistuun toimintaan tai asiantilaan. Valtaosa *Talvisodan* pluskvamperfektilauseista liittyy siis kuulopuheena kertojan tietoon tulleisiin tai kertojan epäsuorasti päättelemiin asioihin. Siitä huolimatta itse pluskvamperfekti ei toimi *Talvisodassa* juuri koskaan kuulopuheen merkkinä, vaan pluskvamperfektillä kerrotut asiat ilmaistaan kuulopuheeseen tai toisen käden tietoon perustuviksi muilla kielellisillä keinoilla, kuten selvällä johtolauseella tai muilla implisiittisemmillä kertomiseen tai päättelyyn viittaavilla konstruktioilla ja kommenttiadverbiaaleilla.

Tällainen imperfektin ja pluskvamperfektin keskinäinen vaihtelu kertojan koettuun todellisuuteen ja sen ulkopuolelle sijoittuvien asioiden kuvauksessa vahvistaa kerronnan autenttista vaikutelmaa. Kerronnan tempusvalinnat ilmentävät kertojan uskottavuutta, koska muilta kuullut ja epäsuorasti päätellyt asiat erotetaan selvin lingvistisin merkein kertojan omista kokemuksista. Vain kuulemahetki tai päättelyn ajankohta sijoittuu näyttämölle välittömän havainnon kohteeksi, ja siihen aiemmuusrelaatiossa oleva prosessi jää taka-alaiseksi. Vaikka käsitteistyksenä pluskvamperfektilauseen kuvaama prosessi onkin kertojan ja lukijan välittömän havaintopiirin ulkopuolella, se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että pluskvamperfektilauseiden tapahtumat olisivat kertomuksen kokonaisuuden kannalta vain sivuroolissa ja pääroolia esittäisivät varsinaiset juonilauseet. Kaikki *Talvisodan* rakenteelliset elementit ja pienimmätkin kielelliset yksityiskohdat ovat aivan yhtä tärkeitä teoksen kokonaismerkitystä hahmotettaessa.

Talvisodan preesens- ja perfektilauseet kuvastavat teoksen autenttisuutta hieman toisella tavalla kuin tarinan maailmaan sijoittuvat imperfekti ja pluskvamperfekti. Ne eivät niinkään erottele tapahtumia ja asioita koetun todellisuuden sisä- tai ulkopuolelle, vaan ne ilmentävät pikemminkin kertojan läsnäolon vaikutelmaa ja samalla vahvistavat puhutun kielen illuusiota. Ensimmäisen persoonan preesenslauseet nostavat näyttämölle eksplisiittisesti kerrontatilanteen ja siihen liittyvän kertojan välittömän todellisuuden. Tarinan tapahtumia kommentoivissa, geneerisissä preesenslauseissa ankkuripaikkaan viitataan

vain implisiittisesti. Myös muiden kolmannen persoonan preesenslauseiden sekä passiivilauseiden ja nollapersoonakonstruktioiden viittaussuhde kerrontahetken deiktiseen keskukseen jää implisiittiseksi. Siitä huolimatta ne kuitenkin kuvastavat kertojan ääntä ja liittyvät sellaisiin asiantiloihin, joita kertoja pitää osana välitöntä todellisuuttaan. Vaikka geneeristen preesenslauseiden temporaalinen referenssi onkin hyvin laaja, ne edustavat myös kerrontatilanteen nykyhetkellä voimassa olevia asiantiloja ja kertojan omia ajatuksia.

Talvisodan perfektilauseissa yhdistyvät sekä kertojan aikaisempi koettu todellisuus että kerrontahetken välitön todellisuus: perfekti toimii ikään kuin siltana menneen kokemuksen maailman ja nykyhetken välillä. Se esiintyy usein imperfektistä preesensiin tai päinvastoin liikkuvan kerronnan lomassa. Preesensin tavoin perfekti viittaa ensimmäisen persoonan lauseissa eksplisiittisesti ankkuripaikkaan ja muissa persoonamuodoissa kerrontatilanne nousee esiin vain implisiittisesti. Tavanomaisesta suullisesta kerronnasta tai arkikeskustelusta poiketen perfekti ei esiinny *Talvisodassa* kuulopuheen tai epäsuoran päättelyn yhteydessä, paitsi joissakin syntaktisesti alisteisissa sivulauseissa. Kaiken kaikkiaan perfekti jää frekvenssiltään *Talvisodassa* kuten narratiiveissa yleensäkin hyvin marginaaliseksi tempukseksi (ks. Dahl 1985: 138, Fleischman 1990: 30).

Preesensin ja perfektin lisäksi *Talvisodassa* on muitakin kielellisiä merkkejä, jotka viittaavat ankkuripaikkaan eli kertojan tai lukijan läsnäoloon. Kertojan läsnäoloa implikoivat muun muassa kommenttiadverbiaalit *kyllä* ja *varmasti*, sekä itsenäiseksi virkkeeksi merkitty kiteytynyt *en tiedä* -konstruktio. Lukijan läsnäoloon viittaavat esimerkiksi tämän kanssa samanmielisyyttä tai yhteistä kokemuspohjaa hakeva liitepartikkeli *-hAn* sekä lukuisat *Talvisotaan* sisältyvät vastaanottajan aluetta määrittävät ja aikaisempaan diskurssiin tukeutuvat demonstratiivitarkenteiset NP:t. Erityisesti artikkelimaisen *se*-pronominin sisältävä NP vahvistaa *Talvisodan* puhutun kielen illuusiota, sillä sitä pidetään nimenomaan puhuttuun nykysuomeen kieliopillistuneena konstruktiona. Toisaalta anaforisen *tämä*-demonstratiivin käyttö *Talvisodassa* ilmentää narratiiviseen diskurssiin konventionaalistunutta ilmiötä: *tämä* muistuttaa lukijaa siitä, että sen referenssin kohde on meneillään olevassa kerronnassa temaattisesti keskeinen ja sen avulla kertoja palaa takaisin varsinaiseen puheenaiheeseen (ks. Larjavaara 2007: 335–336).

Talvisodassa kerrontatilanne ja sen osanottajien läsnäolo näkyy siis monin tavoin imperfektissä etenevän kerronnan lomassa, mutta toisaalta myös tarinan tapahtumat tulevat välillä hyvin lähelle kerrontahetken välitöntä todellisuutta. Dramaattista preesensiä *Talvisodassa* ei käytetä yhtä ainoaa poikkeusta lukuun ottamatta. Sen sijaan tapahtumia vyörytetään ikään kuin katsojan silmien eteen muilla kielellisillä keinoilla, kuten imperfektimuotoisilla nollasubjektilauseilla, predikaatittomilla konstruktioilla eli niin sanotuilla vapailla NP:illä sekä tapahtumisen staattisuutta ja imperfektiivisyyttä ilmentävillä verbikonstruktioilla. Temporaalisesti *Talvisodan* kerrontahetki ja tarinan aika pysyvät selvästi erillisinä, mutta imperfektilauseisiin sisältyvät, tarinan kokevan minän käsitteistyksiä edustavat ilmaukset kuvastavat menneen kokemuksen perspektiiviä. Tarinan sisäistä fokalisaatiota ilmentävät muun muassa imperfektilauseiden viittaushetkeen kytkeytyvä *nyt*-adverbi sekä jotkin demonstratiiviset kielen ainekset ja muut normaalisti deiktisiksi käsitetyt konstruktiot.

Myös kerronnan rakenteelliset elementit liittyvät *Talvisodan* temporaaliseen jäsentymiseen, sillä teoksen ennakoinnit, takautumat ja jopa juonilauseiden keskellä esiintyvät tapahtumasarjat muodostavat omia pieniä kertomuksiaan. Erityisesti näissä sisäkkäiskertomuksissa Labovin määrittelemät prototyyppisen narratiivin osat nousevat selvästi esiin. Abstrakti ilmaisee lukijalle, että nyt alkaa uusi tarinan käänne tai että siirrytään kokonaan toiseen puheenaiheeseen. *Talvisodan* sisäkkäiskertomukset sisältävät useimmiten myös aikaan ja paikaan liittyvää orientaatiota eli spatiaalisia ja temporaalisia koordinaatteja sekä kertojan evaluoivia kommentteja. Niihin kuuluu myös juonta eteenpäin kuljettava komplikaatio-osa ja tapahtumasarja saa loppuratkaisunsa resoluutiossa. Kooda puolestaan viestii lukijalle, että seuraavaksi palataan takaisin varsinaisen tarinan nykyhetkeen. Usein *Talvisodassa* koodaan liittyy seurausta ilmaiseva *niin*-konnektiivi tai yhteenvedonomainen *siis*-partikkeli. *Niin*-konnektiivia käytetään myös resoluutiossa sekä komplikaatio-osan sekventiaalista tulkintaa täydentävänä konjunktiona.

Talvisodan kokonaisrakenteessa erilaiset tapahtumia taustoittavat orientoivat jaksot ja kertojan evaluoivat kommentit limittyvät tiiviisti juonilauseiden kronologiaan. Nekin siis viestivät kertovan subjektin jatkuvasta läsnäolosta. Kaiken kaikkiaan *Talvisodassa* ei ole kovinkaan pitkiä juonta eteenpäin kuljettavia komplikaatiojaksoja, ja tutkimuksen

kuluessa nousi esiin myös se, ettei imperfektin sekventiaalistava funktio ole mitenkään itsestään selvä. Imperfekti saakin tapahtumia toisiinsa ketjuttavan, anaforisen merkityksen vain dynaamista toimintaa kuvaavien verbien yhteydessä ja vain silloin, kun mukana on aktiivisia toimijoita tai kokijoita. Esimerkiksi *kun*-lauseet, adverbit *sitten*, *pian*, *äkkiä* ja *samassa* sekä konnektiivi *niin* tukevat juonta eteenpäin kuljettavissa jaksoissa imperfektilauseiden sekventiaalista tulkintaa. Dynaamisten toimintajaksojen ulkopuolella varsinkin sisällöllinen koherenssi sekä erilaiset temaattiset sidoskeinot, kuten tiettyä temporaalista lokaatiota implikoivat spatiaali-ilmaukset, sitovat *Talvisodan* tapahtumia ja asiantiloja toisiinsa.

Aidosti deiktisiä, puhehetkeen kytkeytyviä ajan adverbiaaleja ei *Talvisodassa* juurikaan esiinny, ja monet normaalisti puhehetken deiktiseen keskukseen viittaavat ajanilmaukset, kuten *nyt*, *eilen*, *tänään* ja *huomenna*, kytkeytyvät tarinan aikaan ja kuvastavat siten tarinan kokevan minän näkökulmaa; toisaalta ne myös viittaavat joskus anaforisesti edeltävään diskurssiin. Sen sijaan leksikaalista tai anaforista referenssiä ilmaisevia temporaalisia adverbiaaleja on *Talvisodassa* pitkälti toista tuhatta. Leksikaaliseen referenssiin pohjautuvat ajanilmaukset sijoittavat tapahtumia aikasuoralle välillä hyvinkin tarkkoihin kalendaarisiin kiinnekohtiin viitaten, kun taas anaforisten adverbiaalien ilmentämä temporaalinen viittaussuhde on aina kontekstisidonnainen. Muiden demonstratiivikonstruktioiden tapaan myös lukijan läsnäoloa implikoivat, demonstratiivisen komponentin sisältävät ajanilmaukset vahvistavat *Talvisodan* puhutun kielen vaikutelmaa.

Temporaalisen referenssin tarkkarajaisuus, objektiivisuus ja eksplisiittisyys määrittyvät sillä perusteella, miten selvästi ajanilmausten leksikaalinen perusmerkitys kytkeytyy ensyklopedisen tiedon avulla ajalliseen jatkumoon ja missä määrin niihin sisältyy muita kuin temporaalisia merkitysmielteitä. Syklisten, lineaaristen ja tapahtumien sisäistä aikarakennetta kuvaavien ajanilmausten frekvenssit vaihtelevat *Talvisodassa* kielenulkoisen todellisuuden mukaan, ja kaikkein dynaamisimmissa toimintajaksoissa ei esiinny lainkaan temporaalisia adverbiaaleja. Diskursiivisella tasolla erityyppisten ajan adverbiaalien keskinäinen vaihtelu heijastaa siis *Talvisodan* kertojan koettua todellisuutta, ja viime kädessä ajasta tulee kertojan ja lukijan yhteisesti jakama intersubjektiivinen kokemus.

Tämän tutkimuksen tulokset tukevat monia aikaisempia ja erityisesti kertomusta ja kerrontaa käsitteleviä tutkimuksia. Imperfekti on konventionaalistunut nimenomaan narratiivisen diskurssin perustempukseksi, mikä näkyy selvästi myös *Talvisodassa*: imperfekti on siinä paitsi frekvenssiltään yleisin tempus, myös kommunikatiiviselta funktioltaan neutraalein. Jonkin kielellisen yksikön – kuten juuri imperfektin – tunnusmerkkisyys voi siis olla kontekstiin sidoksissa. Tietty rakenne voi olla jossakin kontekstissa tunnusmerkitön ja toisessa tunnusmerkkinen, ja ilmiö ulottuu myös lause- ja tekstikontekstia laajempiin kokonaisuuksiin, kuten puhutun ja kirjoitetun diskurssin väliseen vaihteluun (Givón 1995: 27–28). Fleischman (1990: 55) ehdottaakin, että narratiivisessa diskurssissa, toisin kuin tavallisessa arkikeskustelussa, imperfektiä voi pitää odotuksenmukaisena eli tunnusmerkittömänä kategoriana.

Fleischmanin (1990: 123–124) mukaan imperfektin käyttö kerronnassa implikoi tarinan sijoittumista sekä reaaliseen että temporaalisesti sidottuun kontekstiin, vaikka kyseessä olisikin fiktiivinen kertomus. *Talvisodan* tempusten suhteuttaminen Langackerin episteemiseen aikasuoramalliin tukee tätä ajatusta imperfektin tunnusmerkittömyydestä narratiivisessa diskurssissa: imperfekti on kertojan koetun todellisuuden tempus, ja se kuljettaa ajallisesti sidottuja tarinan tapahtumia läpi koko teoksen. Tässä tutkimuksessa nousi esiin myös se, kuinka pluskvamperfektimuotoisessa sisäkkäiskertomuksessa imperfekti ja pluskvamperfekti vaihtavat keskinäistä työnjakoaan ja pluskvamperfektistä tulee se tempus, joka sitoo tapahtumat ajallisesti toisiinsa. Imperfekti puolestaan toimii näissä sisäkkäiskertomuksissa orientoivien ja evaluoivien lauseiden tempuksena. Näin ollen pluskvamperfektiä voisikin luonnehtia Fleischmanin tunnusmerkkisyyden teoriaa laajentaen sisäkkäiskertomusten perustempukseksi.

Fleischman (1990: 125) on todennut, että narratiivit jakaantuvat yleensä kahteen aikatasoon, kerronnan aikaan sekä aikaan, johon tarinan tapahtumat sijoittuvat. Hänen mukaansa tarinan nykyhetkeen liittyvät tempuksista juuri menneen ajan tempuskategoriat, kuten imperfekti ja pluskvamperfekti, kun taas preesens ja perfekti ovat primaaristi kerrontahetkeen kytkeytyviä tempuksia. Myös *Talvisodassa* tempukset jakavat edellä mainitulla tavalla kertomuksen kahteen eri aikatasoon. Lisäksi tässä tutkimuksessa tuotiin esiin myös muita lingvistisiä konstruktioita, jotka toimivat kertojan läsnäolon ja siten

myös kerronnan aikatason merkkeinä. Keskeiset kirjallisuudentutkimuksen käsitteet, tarina ja kerronnan aika, ovat tämän tutkimuksen perusteella myös kertomuksen kognitiivisia rakenteita, joilla on omat lingvistiset tunnusmerkkinsä.

Narratologisessa tutkimuksessa näkökulmaa eli fokalisaatiota itsessään on perinteisesti pidetty ei-verbaalisena käsitteenä, joka kuitenkin hahmottuu lingvististen merkitysten kautta (Fleischman 1990: 216). Tämän tutkimuksen tulokset tuovat omalta osaltaan lisävalaistusta siihen, että fokalisaatio todellakin näkyy kertomuksen kielellisissä valinnoissa ja että myös temporaaliset konstruktiot heijastavat kertovan ja kokevan subjektin välillä tapahtuvia näkökulman muutoksia. Merkillepantavaa on erityisesti se, että tempukset toimivat *Talvisodassa* kerronnan aikatasojen merkkeinä ja erot fokalisaatiossa ilmenevät muilla tavoin, esimerkiksi deiktisten ja anaforisten adverbiaalien valinnoissa. Tämän tutkimuksen tulokset osoittavat, että kerronnan aikatasojen ja fokalisaation lisäksi myös diskursiivinen aika saa omat kielelliset merkkinsä ja tunnuspiirteensä.

Kaunokirjallisen teoksen esteettiseksi arviointiperusteeksi asettuva autenttisuus ei tämän tutkimuksen perusteella ole vain osa kertomuksen sisällöllistä ulottuvuutta, vaan se näkyy kielen kaikilla tasoilla. Aikaisempaan tutkimukseen verrattuna tässä tutkimuksessa nousi siis erityisesti esiin se, että temporaalisilla kielen yksiköillä on myös tärkeitä diskurssin rakentumiseen liittyviä, kognitiivisia funktioita. Tempukset ja muut ajallista suhteuttamista ilmentävät kielelliset konstruktiot eivät ole vain temporaalisia koordinaatteja, vaan ne ovat osa kognitiivista strategiaa, jolla menneet kokemukset jäsennetään kertomuksen muotoon.

Kaikkein mielenkiintoisinta tämän tutkimuksen kuluessa oli oivaltaa, kuinka moniin erilaisiin kielellisiin konstruktioihin temporaalisuus itse asiassa liittyy ja kuinka ajanilmaukset pystyvät diskursiivisella tasolla viestimään jotakin todellisesta ajan kokemuksesta. *Talvisodassa* aika ei jää vain metaforiseksi käsitteeksi, jossa tarinan aika edustaa liikkuvan tarkkailijan metaforaa ja jossa kerronnan aika kuvastaa liikkuvan ajan metaforaa. Kirkkoisä Augustinuksen sanoin voin nyt todeta: ”Mitä on siis aika? Minä luulen sen tietäväni, jos ei kukaan sitä minulta kysele. Mutta jos joku sitä kysyy ja tahtoisin sen selittää hänelle, minä en sitä tiedä. Katson kuitenkin varmasti sen tietäväni.”

LÄHTEET

Augustinus (1981/397–400). *Tunnustukset*. (*Confessiones*, suomentanut Otto Lakka). Helsinki: SLEY-Kirjat Oy.

Bahtin, Mihail (1979). *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. (*Voprosy literatury i estetiki*, suomentaneet Kerttu Kyhälä-Juntunen ja Veikko Airola). Moskova: Kustannusliike Progress.

Chafe, Wallace (1994). *Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: The University of Chicago Press.

Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Östen (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.

Dufva, Hannele (2000). Miten kieltä tulkitaan kognitiivisesti: dialoginen näkökulma. Teoksessa: Katriina Kajannes & Leena Kirstinä (toim.). *Kirjallisuus, kieli ja kognitio. Kognitiivisesta kirjallisuuden- ja kielentutkimuksesta*. Helsinki: Helsinki University Press. 23–47.

Eriksen, Thomas Hylland (2003). *Hetken tyrannia*. (*Tyranny of the moment. Fast and slow time in the Information age*, suomentanut Timo Haanpää). Helsinki: Johnny Kniga.

Etelämäki, Marja, Ilona Herlin, Minna Jaakola & Laura Visapää (2009). Kielioppi käsitteistyksenä ja toimintana. Kognitiivista kielioppia ja keskustelunanalyysia yhdistämässä. *Virittäjä* 113. 162–187.

Evans, Vyvyan (2006). *The structure of time. Language, meaning, and temporal cognition*. Amsterdam: John Benjamins.

Fleischman, Suzanne (1990). *Tense and narrativity. From medieval performance to modern fiction*. London: Routledge.

Fludernik, Monika (1996). *Towards a 'natural' narratology*. London: Routledge.

Givón, Talmy (1995). *Functionalism and grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

Hakulinen, Auli (2001). Liitepartikkelin -han/-hän syntaksia ja pragmatiikkaa. Teoksessa: Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.). *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 44–90. Ilmestynyt alun perin vuonna 1976 teoksessa *Reports on text linguistics. Suomen kielen generatiivista lauseoppia 2*.

Hakulinen, Auli & Fred Karlsson (1979). *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helasvuo, Marja-Liisa (1991). Velipojalta kuultua: kuinka aikamuodot jäsentävät kertomusta? Teoksessa: Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.). *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 77–86.

Herlin, Ilona & Laura Visapää (2005). *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Herman, David (2005). Narrative as cognitive instrument. Teoksessa: David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan (toim.). *Routledge encyclopedia of narrative theory*. London: Routledge. 349–350.

Herman, David (2009). *Basic elements of narrative*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Hopper, Paul (1979). Aspect and foregrounding in discourse. Teoksessa: Talmy Givón (toim.). *Syntax and semantics 12. Discourse and syntax*. New York: Academic Press. 213–241.

Huumo, Tuomas (1997). *Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 55. Turku: Turun yliopisto.

Ikola, Osmo (1949). *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I. Johdanto. Indikatiivin preesensin ja futuuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXII. Turku: Turun yliopisto.

Ikola, Osmo (1950). *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen II. Indikatiivin imperfektin ja perfektin sekä imperfektiin perustuvien liittomuotojen temporaalinen käyttö.* Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXIV. Turku: Turun yliopisto.

Ikola, Osmo (1964). *Lauseopin kysymyksiä. Tutkielmia nykysuomen syntaksin alalta*. Toinen painos. Tietolipas 26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jaakola, Minna (2006). Pussikaljaromaanin ääniä. Teoksessa: Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.). *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 163–181.

Johnson, Mark (1987). *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kalliokoski, Jyrki (1998). Hjalmar Nortamon murrekertomukset ja puhutun kielen illuusio. Teoksessa: Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.). *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 184–215.

Kangasmaa-Minn, Eeva (1978). Ajan ja paikan lokaliteetista. Teoksessa: Alho Alhoniemi, Jussi Kallio, Mauno Koski, Päivi Rintala & Kalevi Wiik (toim.). *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku: Turun yliopisto. 283–292.

Kangasmaa-Minn, Eeva (1988). Suomalais-ugrilaisia aikasuhteita. *Sananjalka* 30. *Suomen Kielen Seuran vuosikirja*. Turku: Suomen Kielen Seura. 17–26.

Karlsson, Fred (1988). Kieli ja kognitio. Teoksessa: Antti Hautamäki (toim.). *Kognitiotiede*. Helsinki: Gaudeamus. 121–140.

Klein, Wolfgang (1994). *Time in language*. London: Routledge.

Kuiri, Kaija (1984). *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kulmala, Markku (2003). *Miss' laaja aukee? Antti Tuurin Pohjanmaa-sarjan merkityksrakenteita*. Acta Universitatis Tamperensis 975. Tampere: Tampereen yliopisto.

Labov, William (1972). *Language in the inner city. Studies in the black English vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Laitinen, Lea (1995). Nollapersoona. *Virittäjä* 99. 337–358.

Laitinen, Lea (1998). Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa: Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.). *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 81–136.

Lakoff, George & Mark Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, George & Mark Johnson (1999). *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.

Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of cognitive grammar I. Theoretical prerequisites.* Stanford, California: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. (1991a). *Foundations of cognitive grammar II. Descriptive application*. Stanford, California: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. (1991b). *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. (1999). *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. (2008). *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Larjavaara, Matti (1990). *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Larjavaara, Matti (2007). *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lauerma, Petri (1990). Temporaalinen kenttä. Teoksessa: Pentti Leino, Marja-Liisa Helasvuo, Petri Lauerma, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.). *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa*. Kieli 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 146–182.

Laury, Ritva (1997). *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.

Leino, Pentti (1983). Ajaako suomen kieli ajattelemaan suomalaisesti? Teoksessa: Auli Hakulinen & Pentti Leino (toim.). *Nykysuomen rakenne ja kehitys 1. Näkökulmia kielen rakenteisiin*. Tietolipas 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 190–208. Julkaistu aikaisemmin: *Suomen antropologi* 1981.

Leino, Pentti (1989). Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. *Virittäjä* 93. 161–219.

Leino, Pentti (1990). Mikä siellä liikkuu? Liike- ja muutosverbien subjekti. *Virittäjä* 94. 400–418.

Leino, Pentti (1993). *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Polysemia – Kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Leino, Pentti (1994). Morfeemien polysemia. Teoksessa: Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.). *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2. Näkökulmia polysemiaan*. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 11–35.

Mann, Thomas (1998/1924). *Taikavuori*. (*Der Zauberberg*, suomentanut Kai Kaila). Viides painos. Helsinki: WSOY.

Niemi, Juhani (1988). *Viime sotien kirjat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Onikki, Tiina (2000). Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. Teoksessa: Anu Airola, Heikki J. Koskinen & Veera Mustonen (toim.). *Merkillinen merkitys*. Helsinki: Gaudeamus. 85–114.

Reichenbach, Hans (1947). *Elements of symbolic logic*. New York: Macmillan.

Rimmon-Kenan, Shlomith (1991). *Kertomuksen poetiikka*. (*Narrative fiction*. *Contemporary poetics*, suomentanut Auli Viikari). Tietolipas 123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Schlachter, Wolfgang (1980). Suomen tempusjärjestelmän reunamia. *Virittäjä* 84, 7–26 ja 116–141.

Siro, Paavo (1964). *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.

Steinby, Liisa (2009). Kertomuksen tiedollinen ulottuvuus. Teoksessa Samuli Hägg, Markku Lehtimäki & Liisa Steinby (toim.). *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 238–280.

Sulkala, Helena (1981). *Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa*. Acta Universitatis Ouluensis B. 8. Oulu: Oulun yliopisto.

Tuuri, Antti (1982). *Pohjanmaa*. *Romaani*. Helsinki: Otava.

Tuuri, Antti (1984). *Talvisota*. *Kertomus*. Helsinki: Otava.

Tuuri, Antti (1986). *Ameriikan raitti*. *Romaani*. Helsinki: Otava.

Tuuri, Antti (1988). *Uusi Jerusalem*. *Kertomus*. Helsinki: Otava.

Tuuri, Antti (1989). *Maan avaruus*. *Romaani*. Helsinki: Otava.

Tuuri, Antti (1991). Miten kirjani ovat syntyneet. Teoksessa: Ritva Haavikko (toim.). *Miten kirjani ovat syntyneet 3*. *Virikkeet, ainekset, rakenteet*. Helsinki: WSOY. 288–312.

Tuuri, Antti (1997). *Lakeuden kutsu*. *Romaani*. Helsinki: Otava.

Viimaranta, Johanna (2006). *Talking about time in Russian and Finnish*. Slavica Helsingiensia 29. Helsinki: Slavistiikan ja baltologian laitos. Sähköinen väitöskirja on luettavissa osoitteessa http://ethesis.helsinki.fi /julkaisut/hum/slavi/vk/viimaranta/

VISK = *Iso suomen kielioppi* (2004) [online]. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [Lainattu 30.8.2010]. Saatavilla: http://scripta.kotus.fi/visk

Werlich, Egon (1975). *Typologie der Texte*. *Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

Wiik, Kalevi (1976). Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista. *Virittäjä* 80, 135–162.

Yli-Vakkuri, Valma (1986). *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

Yli-Vakkuri, Valma (1994). Tempuksenkäyttö suomalaisessa ja virolaisessa fiktiivisessä tekstissä. Teoksessa: Karl Pajusalu & Valma Yli-Vakkuri (toim.). *Lähivertailuja 7. Suomalais–virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5. 1993*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44. Turku: Turun yliopisto.